

KARL DAHLSTRAND
ANDREAS EKSTRÖM
MIA-MARIE HAMMARLIN
LEIF HOLMKVIST
EDVARD LIND
MICHAEL KARLSSON
TORBJÖRN VON KROGH
THOMAS MATTSSON
MÄRTEN SCHULZ
OLA SIGVARDSSON
LARSTRUEDSON (RED)

DELEÁTUR

Rätta på riktigt

– OM UPPRÄTTELSE OCH RÄTTELSE I MEDIER

Rätta på riktigt

**Institutet för
mediestudier**

**Institutet för
mediestudier**

Institutet för mediestudier
Pustegränd 1–3, 118 20 Stockholm
info@mediestudier.se www.mediestudier.se

Rätta på riktigt
Karl Dahlstrand, Andreas Ekström, Mia-Marie Hammarlin, Leif Holmkvist,
Edvard Lind, Michael Karlsson, Torbjörn von Krogh, Thomas Mattsson,
Mårten Schulz, Ola Sigvardsson och Lars Truedson (red)

© Författarna och Institutet för mediestudier
Utgivare: Institutet för mediestudier
Produktion: eddy.se ab, Visby 2016
Tryck: Holmbergs, Malmö 2016
ISBN 978-91-980631-9-6

Om Institutet för mediestudier

Institutet för mediestudier ska – med forskningen som verktyg – verka för en välgrundad diskussion i samhället om hur medierna sköter sin grundläggande uppgift: att på medborgarnas uppdrag granska makten och skildra verkligheten. Det sker genom att initiera egen forskning eller sprida kunskap om andras forskning samt genom att vara mötesplats för diskussioner om mediers roll i samhället.

Institutet stöds av en bred krets av samhällsintressen: fack, näringsliv och civilsamhälle som kyrkan och idrottsrörelsen. Institutets forskning finansieras dessutom genom bidrag från bland andra Familjen Erling Perssons stiftelse och Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse.

Innehåll

Lars Truedson

Förord: Lyckas medier rätta och ge upprättelse
när de felat? 7

Leif Holmkvist

Mediegranskning sätter djupa spår hos de
granskade 14

Karl Dahlstrand

Bra regler men dålig tillämpning – en enkätstudie
om pressetik och publicitetsskador 26

Edvard Lind

”Det struntar jag i. Klick” – om möjligheten
att få rätt i medierna 53

Mia-Marie Hammarlin

Den personliga upplevelsen av upprättelse
– röster från skandaldrabbade 63

Mårten Schultz

Pressetiken måste även ge ekonomisk
upprättelse 76

Thomas Mattsson

Fler rättelser höjer förtroendet för medier 86

Andreas Ekström

Medieetiken efter digitaliseringen

– ett framtidsperspektiv 95

Ola Sigvardsson

Fortsatt självreglering bättre än minskad frihet 103

Michael Karlsson

Rätt ska vara rätt på första försöket ... men

rätta om det blir fel – svenskarna om fel

och rättelser i nyheter 112

Torbjörn von Krogh

Finns utrymme för medieetik i

polariseringens tid? 124

Aktuell utgivning från Institutet för mediestudier 145

Lars Truedson

Förord: Lyckas medier rätta och ge upprättelse när de felat?

Det är inte utan att man tänker på Bamses klassiska maxim.

De svenska medierna är – trots ekonomisk press – mycket starka. De har oerhört stor frihet under skyddet av två särskilda grundlagar. All annan makt i samhället är nog faktiskt mer styrd, begränsad inte bara av breda principer utan också av detaljerade regler och systematisk granskning och revision. Eller, i politikens fall, av hotet om avsättning i nästa val.

Inför medier darrar och rasar makthavare. Även om det inte så ofta hörs utåt. I arbetet med Institutet för Mediestudier har jag fått chansen att prata om medier med makthavare inte bara från mediebranschen. Och ett återkommande intryck från möten med inflytelserika personer från näringsliv, politik och fack är ett slags uppgiven frustration över att det inte går att rå på mediers makt.

Det är alldeles utmärkt. Så ska det vara i en demokrati: medier ska vara den tredje statsmakten, den som går utom alla andra och kan sätta tänderna i såväl en bedräglig handlare eller en fuskande idrottsman

som en Riksrevision som blivit övermodig och glömt vikten av grundläggande etik. Medier *ska* vara den oregerade makten som bara svarar inför sin publik. Just genom den positionen får vi ett transparent samhälle som fungerar effektivt och ärligt.

Men: jag får också höra historier om hur svårt – eller enligt många drabbade, omöjligt – det är att få rätt mot en tidning eller ett tv-program som bestämt sig för att hårdgranska. Vare sig det handlar om små eller stora fel. Ja, i den här boken sägs till och med att det är svårare för den som granskats att få nyansera en stor, viktig granskning än mer vardaglig publicering.

För vi vet ju att medier inte är felfria – vare sig vad gäller saklighet eller respekten för enskilda människors integritet och anseende. När medier brustit ska publiken i rättelser få veta vad som gäller och den drabbade få upprättelse för övertramp.

Den här boken handlar om de där gångerna när det blivit fel. När medier publicerat felaktigheter eller vållat omotiverad skada på en persons eller ett företags anseende och integritet. För medier måste också granskas. Och den som har grundad kritik måste också få höras.

Hur bra är medier på att rätta till det som brustit? *Rätta på riktigt* är en skrift om hur mediernas processer för rättelser och upprättelse fungerar. Och om hur de kan förbättras. Här kommer drabbade till tals – men också ansvariga för medier och för medieetik. Vi presenterar dessutom en unik studie av hur de som framgångsrikt anmält publiceringar till Pressombudsmannen och Granskningsnämnden för radio och TV

ser på hur medierna och de medieetiska systemen ger upprättelse.

Boken inleds med ett reportage. Vi har bett en av landets mest erfarna mediegranskande journalister, Leif Holmkvist, att tala med några av dem som granskats och lyckats slå tillbaka genom en anmälan till pressombudsmannen eller granskningsnämnden. Hur ser de på mediers vilja att ge återupprättelse åt dem som granskats med överdriven nit? Eller ens modifiera och korrigera rapporteringen så även den granskade känner igen sig?

Rättssociologen Karl Dahlstrand vid Lunds universitet har tillsammans med Institutet för Mediestudier i en enkät undersökt hur effektivt de berörda anser att de medieetiska systemen ger upprättelse. Här är det värt att nämna att vi då arbetet inleddes bad PO-kansliet om hjälp att distribuera vår enkät till alla dem som stod bakom framgångsrika anmälningar under 2015. På så sätt skulle enkäten kunna genomföras samtidigt som anonymiteten i PO-systemet kunde vara intakt. Efter beslut av Tidningsutgivarna, en av PO-systemets huvudmän, avböjde PO denna medverkan. Institutet för Mediestudier valde då att anlita en researcher som utifrån offentliggjorda uppgifter letade fram mejladresser till så många av anmälarna som möjligt. I några fall lyckades vi trots det inte hitta rätt person. Vad gäller granskningsnämnden fick vi genom offentlighetsprincipen tillgång till adresser till alla som anmält publiceringar som fällt 2015.

Enkäten visar ur flera aspekter en begränsad tilltro till systemens förmåga att ge upprättelse eller rättelser.

Slående är att de svarande har förtroende för reglerna, men inte för tillämpningen. I fritextkommentarer är det ganska hårda ord, inte minst från anmälare till granskningsnämnden. Enkäten visar också att allmänheten tycks ha högre förtroende för hur PON/GRN hanterar mediers kränkningar än för hur rättsväsendet hanterar nätkränkningar. Och anser samtidigt att övertramp från medier drabbar hårdare än nätkränkningar. De framgångsrika anmälarna anser också att det är viktigare att felande utgivare får någon form av påföljd än att de kränkta individerna (som de själva) får kompensation.

Hur den svenska mediepubliken i allmänhet ser på rättelser har inte heller studerats särskilt mycket, men i ett kapitel presenterar professor Michael Karlsson tre studier av just det. Och svenskarna har enligt enkät och fokusgrupp en hårdhudad inställning: det ska vara rätt från början. Rättelser har en begränsad förmåga att reparera dålig journalistik i publikens ögon, konstaterar Karlsson. Han ser ett glapp mellan vad journalisterna tror att medborgarna kan gå med på – en acceptans för att byta hastighet mot korrekt innehåll – och medborgarnas faktiska förväntningar på vad den digitala journalistiken borde leverera – nyheter som är korrekta från första publiceringstillfället.

Medieforskaren och etnologen Mia-Marie Hammarlin har för sin bok *I stormens öga* gjort en rad intervjuer med personer som utsatts för mediedrev. För denna skrift har hon gått igenom materialet och studerat just de drevdrabbades upplevelse av möjligheterna till upprättelse eller nyansering. Det är en mörk bild som tonar fram. De anser det närmast omöjligt

att få verkningsfulla genmälen under dreven eftersom allt som sägs anpassas till medielogiken. Det gör att många avstår helt från intervjuer eller att skriva själv under denna period. ”Ju mer man skriver till sitt eget försvar, desto mer nedkladdad riskerar man att bli”, menar Hammarlin. Först senare går det att förändra bilden och närma sig upprättelse, menar Hammarlins intervjupersoner. Långt efteråt kan det gå att få tala på egna villkor. Möjligheten att nå dit, att åter få frågan på dagordningen, går ofta via att själv skriva en bok om det inträffade.

Byggföretaget Skanskas presschef Edvard Lind anknuter i sin text till vad Hammarlins intervjupersoner säger när han konstaterar att han som presschef så gott som aldrig söker genmäle under stora granskningar – för de kommer bara att bemötas direkt och synpunkterna får ingen rimlig chans att landa hos publiken. Han konstaterar också att ju större publicering, desto svårare är det för den granskade att få korrigerat bilden. Edvard Lind anser att det i dag är ännu viktigare än tidigare för mediernas trovärdighet att vara lyhörda inför de granskades argument. I dag går det annars att få ut budskapet på andra sätt – och då kan mediets trovärdighet drabbas.

Vikten av rättelser och öppenhet med hur det egna mediets publiceringar kritiserats är något som även Expressens chefredaktör Thomas Mattsson tar upp i sin text. Expressen har gått före när det gäller hur rättelser och fällningar från Pressens opinionsnämnd ska presenteras av tidningen, något som bland annat uppmärksammats av PO. Thomas Mattsson konstaterar att generöst med rättelser – kanske tvärtemot

journalisters omedelbara instinkt – kan stärka trovärdigheten för en tidning och om hur Expressen under hans ledning hanterar dessa frågor. Dessutom ger han ett perspektiv framåt, med konkreta förslag på hur de medieetiska systemen kan förbättras.

Det gör även författaren och kulturreportern Andreas Ekström. I sitt kapitel går han igenom hur mediernas digitalisering har påverkat medieetiken och sätter den i ett sammanhang. Han talar för att stärka de etiska system snarare än att låta en flod av nya aktörer i offentligheten få medierna att överge dem.

Juridikprofessor Mårten Schultz, som samtidigt är ledande kritiker av mediers möjlighet att ostraffat inkräkta på enskildas integritet och flitig skribent i olika medier, resonerar kring upprättelse för den som kränkts av medier ur ett principiellt juridiskt perspektiv – och menar att verklig upprättelse kräver någon form av ersättning till de drabbade, något som i dag saknas i det medieetiska systemet.

Pressombudsmannen Ola Sigvardsson är även han angelägen om att det pressetiska systemet utvidgas till nya aktörer. Men han ser annorlunda än till exempel Schultz på hur det ska gå till. Han konstaterar att stärkt skydd för privatlivet samtidigt innebär försvagad yttrande- och tryckfrihet. ”Detta är kommunicerande kärn. Stärker man det ena försvagas det andra”, skriver han. Vägen framåt är enligt PO att attrahera även nya nätmedier till systemet – inte bara genom att erbjuda dem medverkan på nuvarande villkor, utan genom att anpassa systemet så de vill vara med.

Medieforskaren och experten på medieetik Torbjörn von Krogh går i ett kapitel igenom hur vår po-

lariserade samtid påverkar medieetiken. Finns utrymme för sansad diskussion om medieetik när samhället polariseras? Den här frågan blir särskilt akut när det gäller hur medier förhåller sig till etnicitet – ett område von Krogh särskilt resonerar kring i sin genomgång av forskningsläget. Hans kapitel är ett utdrag ur en bok som utkommer samtidigt som denna skrift.

Kanske kan man säga att denna bok granskar mediernas revisionsverk – som inte är ett enda organ utan ett myller av egna processer inom varje redaktion och i de två etiska granskningsorganen Pressens opinionsnämnd med Pressombudsmannen och Granskningsnämnden för radio och TV.

Men utöver detta så finns förstås offentligheten – mediernas egen journalistik om medier och debatten om sina egna fel och brister. Och forskningen. Den här boken är en del av båda dessa processer. Samtidigt som den granskar dem.

För vi vill minnas en sak: att den som – med vad som sägs vara Bamses ord – är väldigt stark också måste vara väldigt snäll.

Leif Holmkvist*

Mediegranskning sätter djupa spår hos de granskade

Den högsta formen av journalistik är den granskande journalistiken, det tycker nog de flesta i branschen. Men den som granskas hårdhänt av medier har ofta – vare sig det är välgrundat eller felaktiga anklagelser – en annan bild.

Vi har bett en av landets mest erfarna mediegranskande journalister, Leif Holmkvist, att tala med några av dem som granskats och lyckats slå tillbaka genom en anmälan till pressombudsmannen eller granskningsnämnden. Hur ser de på mediernas vilja att ge återupprättelse åt dem som granskats med överdriven nit? Eller ens modifiera och korrigera rapporteringen så även den granskade känner igen sig?

På väg ut från tingsrätten sade Olof Palmes bror Claës:

– Jag skulle i alla fall vilja ge dig en rejäl spark i röven!

* Leif Holmkvist är frilansjournalist. Han är en av Sveriges mest erfarna mediegranskare som i många år skrivit om mediefrågor för tidningen Resumé och Pressen Tidning (senare Medievärlden).

– Okej då, sade jag och vände ändan till. Palmes advokat Göran Luterkort stirrade förvånat.

Palme sparkade lätt och skrattade sedan gott. Kan- ske gav det honom en aning upprättelse.

Jag hade kallat den meriterade sjörättsjuristen Claës Palme för ”den internationella redarmaffians sjaskigaste svenska springpojke”. Och en hel del an- nat som summerade till stämning för grovt förtal med krav på fängelse för LO-tidningens ansvarige utgivare Lars Arnborg.

Efter en tre dagar lång rättegång i oktober 1990, med Sjöfolksförbundets ordförande Anders Lind- ström och influgna ITF-ombudsmän från London och Manila på vår sida, friades Lars Arnborg på alla 14 punkterna.

Det är svårt att vinna förtalsmål mot medierna. Och friande dom kan inte överklagas.

Men så långt som till tryckfrihetsmål inför niohövdad jury går det sällan. Svenska traditionella medier hålls i stort sett inom anständighetens hank och stör av Pressens opinionsnämnd och Granskningsnämnden för radio och tv. Självsanering kallas det utom- rättsliga förfarandet.

Men fungerar det bra? Ger det verkligen upprät- telse åt den som blivit felaktigt behandlad av medi- erna?

Upprättelsefunktionen är kärnan i det pressetiska systemet, betonar Hans-Gunnar Axberger, tidigare så- väl PO som JO och pressutredare.

– Människor som vänder sig till PO vill ha rätt och få veta att tidningen haft fel. Det finns jurister som menar att det krävs någon form av straff eller skade-

stånd, men det absolut viktigaste är att en oberoende auktoritet säger att de blivit orättvist behandlade eller att det som påstås är osant.

Men hur reagerar de som inte får rätt?

– De var arga på tidningen, nu blir de arga även på PO. Det är också många som vänder sig till PO trots att det inte finns något att rätta. Det är ofta människor som hamnat på ett spår i livet där de har svårt att få rätt.

Under sin tid som PO införde Hans-Gunnar Axberger medling mellan den klagande och tidningen, av efterträdaren Olle Stenholm kallat ”pressetik på direkten”:

– Människor ringde samma dag som något felaktigt hade publicerats och jag ringde upp tidningen direkt. Saken ordnades oftast genast och det uppskattade tidningarna. Folk är tacksamma för att få snabb hjälp, det är egentligen idealtillståndet.

De som inte är nöjda med PO kan gå till tryckfrihetsrättegång, men det är mycket ovanligt och inget Hans-Gunnar Axberger rekommenderar:

– Det är höga kostnader och de svenska skadestånden är låga. Det är dåliga odds på att vinna en tryckfrihetsrättegång.

Det är över huvud taget dåliga odds för gemene man gentemot medierna, anser advokat Sargon De Basso som inte har mycket till övers för PO:

– En tandlös tiger. De så kallade saneringsorganen finansieras av gärningsmännen, alltså medierna, och saknar trovärdighet. De är satta att ”granska sig själva” för att upprätthålla en chimär av rättssäkerhet

för medborgarna. Allt syftar till att freda medierna. Systemet är riggat för mediebolagen. Avskaffa det!

Sargon De Basso ger exempel på en klient som hängts ut med namn och bild i samband med åtal, men senare frikändes av tingsrätten:

– Han var skandaliserad, men tidningen publicerade inte frikännandet. Jag anmälde till PO, som svarade att man inte kan fälla en tidning för det den inte skrivit. Detta trots att det finns en pressetisk regel som säger att en tidning ska följa en rättssak till dess utgång. Varför finns regeln om de ändå aldrig kan bli fällda?

Han anser att medierna borde drabbas av hårdare sanktioner vid övertramp, utdömda av allmän domstol:

– Skadestånd ska ha en reparativ funktion för den drabbade och en allmänpreventiv funktion för förövarna. Dagens nivåer på 50 000 kronor borde tio-dubblas. Om ens det ger någon allmänprevention.

Kanske skulle höga skadestånd få medierna att bli mer varsamma och säkert skulle större pengar öka känslan av upprättelse för den enskilde.

Men hjälper det när företag skadas av publicitet? I Sverige kan juridiska personer inte förtalats och då tenderar journalister ibland att gå lite hårdare fram. Men ytterst är det ändå människor i företagen som lider publicitetsskada.

Alla orkar inte heller slåss mot mäktiga medieföretag. En man som tog strid är Martin Arkad, vd för Järntorget Bostad AB, som blev hårt åtgånget av TV4-programmet Fuskbyggarna, producerat av Nordisk Film, med kändisarna Martin Timell och Lennart Ekdal

som programledare. Timell visade brister, Ekdal konfronterade ansvariga.

– Först vid konfrontationen förstod jag att det skulle bli ett program, berättar Martin Arkad, som anser sig lurad till mötet på falska premisser.

Det här ska inte handla om byggteknik, men i bostaden fanns fel som inte upptäckts vid slutbesiktningen och som kunden först stämt bolaget för och därefter kontaktat Fuskbyggarna.

– Eftersom det var ett pågående rättsfall ville vi inte uttala oss om det enskilda fallet offentligt, säger Martin Arkad. Vi satte i stället igång med att åtgärda de fel vi inte känt till.

Problemet var bara att motparten var desto mer villig att uttala sig. Martin Arkads hänsyn till rättegången uppfattades som ovilja att ta ansvar. Alla reportrar vet att vägran att uttala sig tolkas som medgivande av skuld.

– Jag var orolig och nervös, för jag visste att det var ett program som vinklade hårt. De filmar en timma och sänder de tre värsta minuterna. Jag hade helst ställt upp på en direktsänd intervju med Ekdal, även om jag säkert varit väldigt nervös då också.

En vecka innan programmet skulle sändas erbjöds Martin Arkad att se resultatet. Han tog med advokaten som skötte tingsrättstvisten och projektledaren på det aktuella bygget.

– Först då förstod jag de fulla konsekvenserna. Det var så många direkta fel och till hundra procent vinklat emot oss. Men vi fick ingen bandkopia eller utskrift så jag antecknade som besatt i en timma. Sedan ägnade jag hela trettondagshelgen åt att skriva, det

blev 20 sidor om vad som var fel, och tog fram dokumentation på det som var direkta lögner.

Med hänvisning till felet krävde Martin Arkad att programmet inte skulle sändas i den form det hade och hotade med att i så fall anmäla det till Granskningsnämnden.

– De svarade bara att de tyckte programmet var bra.

Programmet sändes den 12 januari klockan 20, det var säsongstart och över en miljon tittade. Så snart programmet var slut lade Martin Arkad ut sin motbild på Järntorget hemsida. Det hade han planerat men överraskades av tittarreaktionen:

– De första hoten kom redan kvart över åtta. De mordhotade inte bara mig, utan min fru och barnen också, ”vi vet var ni bor, nu kommer vi och dödar er”. Jag ordnade så att vi fick sova hos goda grannar. Morgonen därpå på kontoret hade vi över 500 aggressiva mejl, de flesta hotfulla. Telefonsvararen var också fylld av hot och hat.

Efter några dagar kom andra mejl med stöd från dem som tagit del av motbilden och tack för att Martin Arkad visat hur Fuskbyggarna jobbat.

– Men jag mådde otroligt dåligt. Jag var rädd att få sparken och undrade om jag någonsin kunde få ett nytt jobb i branschen. Jag blev deprimerad, men försökte visa upp en glad fasad. Visst hade vi gjort vissa fel, men det stod inte i proportion till hur jag utmåldes. Det kändes inte rättvist. Grannarna var undrande och min fru fick frågan om hon var ”släkt med den där jävla fifflaren”. Hela företaget mådde illa, trots

att vi försökte informera så mycket som möjligt internt.

Jobbet blev också svårare:

– När jag skulle träffa en kommun om ett projekt visste jag inte om jag skulle berätta om tv-programmet eller riskera att de efteråt undrade varför jag inget sade. När någon tackade nej till en affär med oss undrade jag om det berodde på programmet.

Järntorget Bostad AB friades av tingsrätten och Fuskbyggarna fälldes i slutet av november av Granskningsnämnden för bristande saklighet. Programmet fälldes elva gånger mellan 2011 och 2013.

– Jag blev glad för fällningen, mest för att TV4 inte längre kunde sända det i repris eller i sina mindre kanaler. Varje gång fick jag ett 50-tal mejl om vilken skitstövel jag är. Jag tänkte att det här tar aldrig slut, det kändes hopplöst, ska jag orka leva med det?

– Men upprättelse? Nej, varje gång man googlar mitt namn kommer Fuskbyggarna upp. Det är en sorg jag får leva med hela livet. Och varje gång en kompis skämtar om att ”dig vågar man väl inte be om hjälp att bygga bastu” skrattar jag, men det är som att få en kniv i hjärtat.

Rätt, men inte upprättad alltså. Samma sak känner Mats Qviberg, profilerad finansman som sällan drar sig för att prata klarspråk. Han är mycket aktiv i debatten på sociala medier och var ordförande i moderbolaget HQ AB, vars bank kraschade 2010. Han friades i somras i tingsrätten från grovt svindleri. Svenska Dagbladets reporter Carolina Neurath är i boken ”Den stora bankhärvan” starkt kritisk mot Mats Qviberg och bankledningen.

– Vi som är offentliga personer ska tåla mer och granskas hårdare än den breda allmänheten, säger Mats Qviberg. Man får inte vara ömhudad.

Men när Svenska Dagbladet Näringsliv förra våren beskrev honom som ”halvt vansinnig” lögnare som utnyttjat sin son att ljuga för hans räkning valde han att anmäla publiceringen till Pressombudsmannen som hänsköt ärendet till Pressens opinionsnämnd, där tidningen klandrades för att ha brutit mot god publicistisk sed.

– Tunnan var full, konstaterar Mats Qviberg kortfattat. De blandade in min son och hävdade att han riskerade åtta års fängelse. Jag fick inte komma till tals i artikeln och de påstod att de sökt mig utan att lyckas. Jag som är en av Sveriges mest lättillgängliga personer. De ljuger.

När vi mejlar Mats Qviberg ringer han tillbaka efter tre minuter från bilen på väg till livsmedelsaffären.

– Jag skiter oftast i vad de skriver och anmäler mest för andras skull. Man måste sätta ner foten ibland för att visa på gränsen för vad som är okey. Kvällstidningar har jag aldrig brytt mig om att anmäla, men morgontidningar ska vara mer seriösa. Men jag har noterat att de blir mer och mer lika kvällspressen. De uppmuntrar sina reportrar att dra ner brallorna på känt folk.

Opinionsnämnden konstaterade att Mats Qviberg lidit ”oförsvarlig publicitetsskada” och att Svenskans försök att ge honom möjlighet att bemöta de allvarliga anklagelserna, som uttalades av Qvibergs motpart i den stundande rättegången, inte var tillräckliga.

– Äsch, säger Mats Qviberg, jag upplevde det inte som en seger. Jag lade bara ut domen på twitter. Folk märker inte sånt där och jag fick knappt några reaktioner. Däremot förstår jag nu varför vanligt folk inte anmäler, det tar ju nästan ett år innan avgörandet kommer och man måste i stort sett ha en jur kand för att krångla sig genom processen.

Egentligen är han bara besviken på en sak:

– Att ingen från Svenskan hörde av sig. Jag fick inte ens ett brev från Fredric Karén.

Lika besviken, på den ansvarig utgivaren Lars Johansson, är internetkonsulten Joakim Jardenberg, som i fjol PO-anmälde Helsingborgs Dagblad. I en sluten Facebookgrupp skrev Joakim Jardenberg att tidningens granskning av kommunens pr-verksamhet, där han var internetchef, var ett politiskt beställningsverk. Tidningen kom över Facebookinlägget och svarade då med att utpeka honom som lögnare och hävdade att han för detta ”var i blåsväder”.

Opinionsnämnden såg inga problem med att publicera uppgifter från en sluten grupp på Facebook, däremot fälldes tidningen för att Joakim Jardenberg utpekades som lögnare.

– Jag är verkligen inte den lättkränkta typen, säger Joakim Jardenberg, som i många år varit flitig debattör i it- och mediefrågor. Jag har många plattformar och kanske tio gånger fler följare på Twitter än HD.

Men den här gången valde han striden av principella skäl:

– Det handlar om att jag ifrågasatte tidningens trovärdighet. De satt på hela sanningen och valde att gå till angrepp mot mig. Om man drar det till sin spets

skulle ingen våga ifrågasätta mediernas granskning. Det skulle vara ett ”carte blanche” för medieindustrin att kväsa kritik mot sina egna metoder.

Joakim Jardenberg gillar medier och tycker att de sköter sig bra:

– Ja, i 99 fall av 100. Men de har sina ömma punkter, oförmåga att hantera folk som sätter sig emot deras granskningar är en av dem.

Segern i Opinionsnämnden kändes bra, men han är ändå lite besviken:

– Det är synd att det inte blev en generell debatt om frågan. Jag hoppades att branschmedia skulle ta upp en principiell diskussion om mediernas problem med att ta kritik.

Joakim Jardenberg är också kritisk till POs processer:

– Det går för långsamt, kanske nio månader från start till mål. Om anmälaren sedan väljer att utslaget ska publiceras, rivs hela fallet upp igen. Och du vet hur folk resonerar, ”ingen rök utan eld”. Om det gått snabbare hade rättelsen blivit mera värd.

– Processen borde öppnas upp så att den fällda tidningen, om anmälaren önskar det, tvingas lägga ut all skriftväxling i ärendet på nätet. Och som klagande kan man heller inte se hur processen förlöper eller när fallet avgörs.

PO Ola Sigvardsson tror att det finns en förståelse för att en utredning kan ta tid:

– Det behöver inte ta så lång tid, men det kan göra det i komplicerade fall där parterna skriver många yttranden.

Däremot kan PO agera snabbt genom att kontakta tidningen och få till en rättelse:

– Ja, det händer då och då. Om det finns ett utrymme för en rättelse inom rimlig tid. Jag tror att redaktionerna uppskattar den möjligheten.

En öppnare process där skriftväxlingen publiceras kräver att Pressens Samarbetsnämnd ändrar POs instruktion.

– Men det är ju inget som hindrar att den klagande publicerar hela skriftväxlingen på nätet, påpekar Ola Sigvardsson. Här finns inget hemligstämplat.

Och att det skulle vara krångligt att PO-anmäla avfärdar han:

– Nej, det är inte alls komplicerat. 600 personer klarar av det varje år.

Men hur mycket hjälper det då om mediet snabbt rättar sina fel?

Michael Karlsson, kommunikationsforskare vid Karlstads universitet, har undersökt vad folk tycker om fel och rättelser:

– Vi har försökt ta reda på hur stora fel en rättelse kan fixa. Man kan då konstatera är att publiken är skeptisk till att fel alls publiceras, men att det finns en positiv inställning till rättelser.

Men fel blir det ibland och ofta rättas det till:

– Om det är ett litet fel, till exempel ett sifferfel, och det rättas så tycker folk att det är okey. Då har rättelse effekt. Men stora fel, till exempel helt fel vinkelellers slutsats, kan inte lagas med en rättelse. Där har rättelsen en begränsad verkan.

Karlstadsforskarna konstaterade också att medborgarna har höga krav på journalisterna:

– Publiken är konservativ och anser att journalistiken ska vara faktabaserad. Deras syn ligger nära den idealbild som journalisterna själva har. Särskilt intressant är att svaren skiljer sig väldigt lite oavsett ålder, kön eller utbildning.

Sådär ja. Nu har vi utmålat Lennart Ekdal som smått ohederlig och Fredric Karén samt Lars Johansson som dåliga förlorare. Återstår att se om de väljer att stämma oss. Annars kan de få sparka mig i röven.

Karl Dahlstrand*

Bra regler men dålig tillämpning

– en enkätstudie om pressetik och publicitetsskador

Vi lever våra liv ständigt omgivna av mediers utbud och därför blir frågan om hur medier påverkar våra liv viktig. Vi vill med den studie som presenteras i detta kapitel undersöka hur de berörda uppfattar mediers vilja att korrigera fel och återupprätta förtroende när de vållat publicitetsskada. Särskilt undersöks publicitetsskador och hur dessa hanteras enligt det press-etiska regelverket. Vilken upprättelse ger de medie-etiska systemen?

Frågor om hur olika (person)uppgifter kan och får behandlas eller spridas har kommit att aktualiseras som en följd av digitaliseringen av det sociala livet. Idag kan vem som helst söka och sedan behandla en stor mängd information om enskilda personer. Det är också enkelt att publicera dessa data och därigenom nå en mycket stor krets av människor – som i sin tur låter sig påverkas av innehållet i fråga. Samtidigt har det blivit allt enklare att anmäla, kritisera och själv kontrollera uppgifter som andra publicerar. Samman-

* Karl Dahlstrand är fil dr i rättssociologi vid Lunds universitet.

taget bildar de olika faktorerna en komplex mediebild som gör det motiverat att undersöka hur personer som anmält olika former av publiceringar uppfattar det pressetiska regelverket och hur regelverket tillämpas. Nedan kommer en översiktlig bild ges av det pressetiska systemet.

Pressombudsmannens och Granskningsnämndens roll

Anmälningar av publicerat material behandlas initialt av Allmänhetens Pressombudsman (PO) som sedan väljer om anmälningen ska avskrivas eller gå vidare till Pressens Opinionsnämnd (PON). Nämnden är inrättad av tidningsbranschen och syftar till självgranskning av publicerat material. Personer som känner sig utsatta för oförsvarliga publicitetsskador (personligen kränkta eller på annat sätt orättvist behandlade) genom det som skrivits om dem i medier kan alltså vända sig till Allmänhetens Pressombudsman (PO). När detta skrivs är det, kan tilläggas, hundra år sedan Pressens Opinionsnämnd (PON) bildades 1916.

Om saken inte rör en tidningspublicering kan personen ofta istället vända sig till Granskningsnämnden för radio och TV (GRN) som ingår i Myndigheten för press, radio och TV och få inslaget prövat utifrån krav rörande bland annat saklighet och opartiskhet. GRN:s beslut kan vara friande, fällande eller friande med kritik och nämnden kan använda vite som påtryckningsmedel för att få programföretaget att rätta sig efter nämndens beslut. När en tidningspublicering

klandras av PON ska tidningen publicera det fällande beslutet och tidningen ska också betala en expediti-
onsavgift för att finansiera PO:s och PON:s verk-
samhet. Även fällningar i GRN ska offentliggöras av
det fällda mediet.

En viktig skillnad mellan anmälningsformerna för
PO respektive GRN är att anmälaren vid en PO-an-
mälan ska vara personligen berörd av den publicering
som anmäls, vilket innebär att hen ska vara namn-
given eller på annat sätt utpekad. Anmälningar till
GRN kan också röra mer allmänna teman såsom
opartiskhet och saktighet, våld och pornografi eller
exempelvis reklam och annonser.

Gemensamt för PON och GRN är nämndernas
sammansättning av jurister och journalister. Denna
semirättsliga karaktär är utmärkande för liknande
nämnder där en professions verksamhet bedöms och
kontrolleras. Den pressetiska självregleringen eller
självsaneringsystemet, som brukar beskrivas som ty-
pisk för den svenska modellen, har syftat till att und-
vika detaljerad lagstiftning på området. Samtidigt får
beslutsprocessen korporativa drag då etablerade före-
trädare för olika intressegrupper ska avgöra enskildas
ärenden liksom tillvarata mer allmänna intressen (Hy-
dén, 2002). De enskildas fri- och rättigheter tenderar
dock att trängas tillbaka och även om syftet är att
undvika överreglering finns risken för att självregle-
ringen via olika nämnder och intresseorgan i prakti-
ken riskerar att framstå som svåröverblickbar med en
hög grad av normkomplexitet. Eftersom yttrandefri-
hetens gränser och hur mediernas kontroll och an-
svarsutkrävande utformas är en central fråga i en de-

mokrati kan det vara värt att notera hur Demokratiutredningen (SOU 2000:1) pekade på en motsättning mellan den traditionella svenska modellen med dess korporativistiska drag och ökad pluralism i samhället. Samtidigt återfinns liknade system med självreglering och självkontroll av medier i andra jämförbara länder (von Krogh & Bodahl-Johansen, 2010) och det självsanerande systemet utgör en integrerad del av den svenska tryck- och yttrandefriheten (SOU 2006:96; SOU 2012:55) även om kritik förekommit. En fördel med det självsanerande systemet som lyfts fram av Yttrandefrihetskommittén är dess ”möjlighet till successiv anpassning till de ofta svårfångade förändrade samhälleliga värderingar som sker över tid” (SOU 2012: 55, s. 707). Branschorganisationer som Tidningsutgivarna (TU) och Utgivarna har drivit frågan om möjligheten att ha ett samlat och gemensamt organ för medieetisk granskning oavsett publiceringsform. Journalisten och utredaren Nils Funcke presenterade 2013 en rapport där Allmänhetens Medieombudsman (MO) och Mediernas Opinionsnämnd (MON) föreslogs ersätta dagens PO och PON, som ju bara rör tidningars publiceringar (Funcke, 2013).

Syfte och genomförande

Frågor som hur det självsanerande systemet vuxit fram och hur regelverket tillämpas i nämnderna är intressant ur rättssociologisk synvinkel. Rättssociologin som akademiskt ämne har just relationen mellan rätt och samhälle som sitt studieobjekt (Mathiesen, 2005). Det är också rättssociologiskt relevant att undersöka

erfarenheter hos personer som möter det självsanerande systemet i form av PO, PON och GRN.

Enligt grundlagen har medier stor frihet för att kunna publicera vad som är viktigt för medborgarna och för en allsidig samhällsdebatt. För pressetikern och god publicistisk sed krävs samtidigt granskning av medier och att anmälningar och klagomål tas på allvar eftersom det är genom kritiken och ansvarsutkrävandet som yttrandefrihetens gränser formas. Föreliggande enkätundersökning har genomförts genom ett samarbete mellan Lars Truedson vid Institutet för mediestudier och Karl Dahlstrand vid Rättsociologiska institutionen på Lunds universitet. Institutet för mediestudier har till syfte att verka för en samhällsdebatt grundad på kunskap om hur väl medierna sköter journalistikens grundläggande roll i samhället. En sådan kunskapsfråga är hur publicitetsskador hanteras i det befintliga pressetiska systemet genom PON och GRN. Får de klagande, när de själva är drabbade, verklig upprättelse och förmedlas en relevant reaktion på vad som hänt? Utifrån detta kunskapsbehov utformades en unik enkätstudie om hur de som anmält medier till PO och GRN ser på resultatet av fällningarna. Vi passade också på att ställa frågor om vad som konstituerar publicitetsskador och hur dessa uppfattas av respondenterna. Det ställdes även frågor om hur upprättelse uppfattas av respondenterna och vad som enligt respondenterna krävs för att de ska få upprättelse efter en publicering som kan upplevas kränkande. Enkätstudien genomfördes under våren 2016. Nedan kommer en översiktlig och kortfattad beskrivning att ges av enkätstudien.

Översiktlig metodbeskrivning av enkätundersökningen

För att nå kunskap om inställningen hos personer som har erfarenhet av det pressetiska systemet konstruerades en webbenkät som distribuerades till ett urval av dem som gjort en anmälan till PO eller GRN.¹ Urvalet av respondenter begränsades till personer som anmält publiceringar som blivit fällda i PON under år 2015 och till de anmälningar som inkommit till GRN och som fått ett fällande beslut under samma år. Sammanlagt kontaktades 84 respondenter under våren 2016 med en webbenkät via mail. Webbenkäten utformades och distribuerades med hjälp av webbenkätföretaget Questback. Metoden möjliggjorde att vi kunde garantera respondenterna anonymitet och att respondenterna kunde avbryta sin medverkan i undersökningen. Enkätfrågorna föregicks av en informationstext där respondenterna fick möjlighet att läsa om syftet med enkätundersökningen, om pressetik och publicitetsskador samt en kortfattad presentation av vilka som genomför studien och kontaktuppgifter. Enkätfrågorna behandlar dels vilken form av anmälan eller klagomål respondenten gjort, om publiceringen påverkat respondenten och i så fall hur samt frågor om olika former av publicitetsskador och hur dessa kan kompenseras. Eftersom ämnet kan upplevas relativt komplicerat och frågorna kan väcka olika tankar och erfarenheter, erbjöd vi även respondenterna att kunna

¹⁾ Metoddesignen har presenterats på forskningskonferensen ”Media and Transgression. Marcus Wallenberg International Symposium” vid Lunds universitet under mars 2016.

lämna egna kommenterar via öppna frågor i enkäten. Enkäten innehöll även några förtroendefrågor av typen ”Om du råkade ut för att medier publicerar uppgifter som utsätter dig för en publicitetsskada, hur tror du i framtiden att Allmänhetens Pressombudsman (PO) eller Granskningsnämnden för radio och TV skulle tillvarata dina intressen?”. Den typen av frågor har tidigare använts i en enkätstudie om nätkränkningar (Svensson & Dahlstrand, 2014), vilket således möjliggör att enkätresultaten jämförs. Detta gäller också en enkätfråga där respondenten fick i uppgift att värdera hur kränkande en viss publicering uppfattas på en skala mellan 1–7. Enkäten avslutades med ett antal bakgrundsfrågor rörande kön, ålder, civilstånd, utbildningsnivå, boendeform, ort och sysselsättning.

Urval och bortfall

Vi valde att använda oss av ett tidsurval och begränsade urvalet till de som under 2015 anmält någon publicering eller sändning till GRN eller PO som resulterat i en fällning. Bara ett fåtal av alla de anmälningar som görs resulterar i några närmare åtgärder och en ännu mindre del fälls av PON eller GRN (5–10 procent av anmälningarna leder till antingen fällning eller kritik). Eftersom syftet med studien är att undersöka om de som anmält fått upprättelse och upplevt det pressetiska systemet som relevant och välfungerande utifrån ett brukarperspektiv riktade vi in oss på dem som har erfarenhet av en framgångsrik anmälan. Sammanlagt kontaktades 84 respondenter, varav 61 som

anmält till GRN och 23² som anmält till PO. Av dessa visade det sig att tre personer inte var möjliga att nå på grund av felaktiga kontaktuppgifter och att två var juridiska ombud. Efter hänsynstagande till detta naturliga bortfall återstår ett nettoresultat på 79 personer som kontaktades. Av dessa 79 personer besvarade 35 stycken webbenkäten efter två påminnelser vilket ger en svarsfrekvens på 44,3 procent. Bortfallsanalysen, där könsfördelningen och fördelningen mellan anmälningar till PON och GRN jämfördes mellan populationen i urvalsramen och de respondenter som besvarade enkäten, visade inte på några betydande skillnader.³ Problem med relativt låga svarsfrekvenser är tyvärr allt vanligare vid olika undersökningar där personer kontaktas via telefon, brev eller mejl och svarsfrekvenser kring 30–40 procent är inte ovanligt. En hög svarsfrekvens är samtidigt inte en garanti för att

2) Vi bad då arbetet inleddes PO-kansliet om hjälp att distribuera vår enkät till alla dem som stod bakom framgångsrika anmälningar under 2015. På så sätt skulle enkäten kunna genomföras samtidigt som anonymiteten i PO-systemet kunde vara intakt. Efter beslut av Tidningsutgivarna, en av PO-systemets huvudmän, avböjde PO denna medverkan. Institutet för Mediestudier valde då att anlita en researcher som utifrån offentliggjorda uppgifter letade fram mejladresser till så många av anmälarna som möjligt. I några fall lyckades vi trots det inte hitta rätt person.

3) Jämförelsen mellan undersökningspopulationen och respondenterna visade att andelen anmälningar till PON samstämmer i båda grupper, nämligen 26 procent. Även i totalpopulationen, alltså bland alla anmälningar till PO och GRN under 2015 är anmälningarna till GRN fler än anmälningarna till PO. Könsfördelningen inom undersökningspopulationen var 30 procent kvinnor och 70 procent män medan fördelningen i respondentgruppen var 29 procent kvinnor, 69 procent män (2 procent uppgav svarsalternativet ”Annat”). Vid en jämförelse med totalpopulationen, alltså alla som antingen anmält till PO eller GRN, finns tyvärr endast officiell statistik för könsfördelningen avseende anmälarna till PO och den visar att det är 26 procent kvinnor och 74 procent män som anmält till PO under 2015.

ett resultat faktiskt speglar verkligheten. Så länge de som besvarar enkäten är representativa för undersökningsgruppen spelar låg svarsfrekvens mindre roll (Bryman, 2011; Denscombe, 2009). I vårt fall visade bortfallsanalysen att de personer som besvarat enkäten inte ser ut att skilja sig från totalgruppen som gjort anmälan till PO eller GRN. Ändå ska enkätresultat med ett mindre antal deltagande respondenter och med relativt låg svarsfrekvens tolkas med försiktighet.

Resultatredovisning

Enkäten inleds med frågor om den anmälan eller det klagomål som respondenten gjort. Av de 35 respondenter som besvarade enkäten hade en majoritet gjort en anmälan till GRN. Två mindre grupper har antingen gjort PO-anmälan eller framfört klagomål direkt till medieföretaget, redaktionen eller utgivaren. Vad alla respondenterna har gemensamt är att de anmält eller klagat på någon form av publicering eller sändning. På frågorna om vad anmälan eller klagomålet handlade om, och varför anmälan eller klagomålet gjordes svarar respondenterna att de ville uppmärksamma något de tycker strider mot pressetiken och någon bestämmelse för sändningstillståndet. Syftet kan således sägas vara en vilja att bidra till den press-etiska medvetenheten och god publicistisk sed. En minoritet av respondenterna angav svarsalternativen om egen upprättelse eller en känsla att vara personligen orättvist behandlad av medier.

Figur 1. Resultat från webbenkät om pressetik och publicitetsskador 2016. Enkätfrågan löd: Vad handlade din anmälan eller ditt klagomål om?

	Procent	Antal
Uppmärksamma något som du tycker strider mot bestämmelserna för press, radio eller tv utan att du själv pekades ut i publiceringen	57	20
Uppmärksamma att du kände dig orättvist behandlad av publiceringen	17	6
Publiceringen rörde inte dig personligen men någon eller något som står dig nära	11	4
En kombination av att du kände dig personligen orättvist behandlad och att du ville uppmärksamma vad du anser vara regelbrott	17	6
Uppmärksamma en felaktig sakuppgift	20	7
Annat	9	3
Svarande		35
Inget svar		0

Respondenterna fick även möjlighet att med egna ord kort beskriva vad som hände och var publiceringen ägde rum. En majoritet av respondenterna valde att göra detta och av kommentarerna att döma handlar det främst om personliga publicitetsskador, mediers bristande opartiskhet och frågor som rör reklam eller otillbörligt gynnande. Som illustrativa exempel kan nämnas några kommentarer och beskrivningar: ”Ottillbörlig reklam i radio Kristianstad. De intervjuade en person som helt fritt fick tala om sina produkter”, ”Jag blev uthängd med stor bild och med felaktiga anklagelser mot mig som person. Jag fick inte tillfälle att yttra mig trots grovt felaktiga påståenden” och ”Studio 1 i P1: Ensidig rapportering i P1 där reportern var pro-Palestina och hade fördomar om Israel som var av

antisemitisk natur. Inslaget fälldes i GRN”. Som angavs ovan anger flera respondenter altruistiska skäl för sin anmälan. Andra reagerar både starkt och personligt på vad medier gör och inte gör. Som framgår av nedanstående figur anger 63 procent av respondenterna att de blivit upprörda av publiceringen.

Figur 2. Resultat från webbenkät om pressetik och publicitetsskador 2016. Enkätfrågan löd: Varför gjorde du anmälan eller framförde klagomålet?

	Procent	Antal
För att bidra till den pressetiska medvetenheten och god publicistisk sed	71	25
För att jag blev upprörd över publiceringen	63	22
För jag ville få upprättelse för vad som hänt	23	8
För att jag kände mig personligen orättvist behandlad av publiceringen	23	8
Annat	6	2
Svarande		35
Inget svar		0

Även här kan några exempel från respondenternas egna kommentarer få illustrera hur ämnet uppfattats. Ibland ges en ganska personlig bild av hur mediasituationen kan upplevas: ”Jag blev upprörd och arg varför man visar sådant övervåld i TV. Ville förhindra att andras barn eventuellt skulle kunna titta på sådana fruktansvärda scener. Jag är en ansvarsfull person och skulle aldrig låta något sådant inträffa i mitt hem men tänker på andra personer. Såg aldrig klart filmen. Mådde dåligt. Vet ej vad man vill få fram för budskap med filmen, den är bara hemsk och fruktansvärd.”

Som angetts ovan finns det krav och regler kring reklam, produktplacering, sponsring och otillbörligt kommersiellt gynnande som GRN prövar anmälningar utifrån. Dessa saker ligger ofta även nära kraven på opartiskhet och saklighet. Av kommentarerna att döma är just reklamslag något som kan engagera: ”För jag tycker det är fel att göra reklam i radio på ett felaktigt sätt. De pratade bara om hur bra produkter och var man kunde köpa dom som den intervjuande sålde utan att programledaren var ett dugg kritisk utan bidrog själv till att göra reklam. Det var dock inte så att de bara nämndes i radion utan de verkligen pratade om det. Publik service är ingen kommersiell radio.”

I centrum för denna studie står ju de fall där den enskilde har drabbats av en publicitetsskada och därför söker upprättelse. Ett sådant fall beskrivs av en respondent på följande sätt: ”Lögnerna påverkade mitt rykte som privatperson och internationellt verksam konsult.” Beskrivningen kan sägas vara ganska typisk för den typ av anmälare som drabbats personligt av medierapporteringen och därför söker upprättelse via det pressetiska systemet.

En central fråga i sammanhanget är vad anmälaren hoppades skulle hända när denne gjorde sin anmälan eller framförde sitt klagomål. Därför innehöll också enkäten en fråga där respondenten gavs möjlighet att beskriva sin bevekelsegrund. Svarsmönstret på frågan visar att respondenterna förvånande ofta har allmänna och sociala ambitioner med sin anmälan som går bortom den egna saken på ett sätt som påminner om resultatet på de ovanstående frågorna. Vi ser såle-

des i figuren nedan att hela 46 procent angett svarsalternativet ”Att medierapportering och pressetiska frågor uppmärksammas i samhället”.

Figur 3. Resultat från webbenkät om pressetik och publicitetsskador 2016. Enkätfrågan löd: När du gjorde din anmälan eller framförde ditt klagomål, vad hoppades du skulle hända?

	Procent	Antal
Ett svar på om det som hänt var rätt eller fel	31	11
Att den som ansvarade för publiceringen fick någon form av straff	25	9
Att den som ansvarade för publiceringen erkände misstaget och tog sitt ansvar	74	26
Att jag fick en personlig ursäkt och därmed någon form av upprättelse	17	6
Att medierapportering och pressetiska frågor uppmärksammas i samhället	46	16
Att bli rentvådd från de misstankar som publiceringen riskerade medföra	9	3
Att anmälan och besluten i Pressens Opinionsnämnd eller GRN:s sprids	34	12
Annat	3	1
Svarande		35
Inget svar		0

Det som dock verkar vara allra viktigast för respondenterna, av svarsresultatet att döma, är att den ansvarige erkände misstaget som publiceringen innebar och därmed tog sitt ansvar. Resultatet kan relateras till hur respondenterna besvarat en annan fråga i enkäten som rörde vilken form av anmälan eller klagomål som det rörde sig om. På den frågan valde nästan

en tredjedel svarsalternativet ”Framfört klagomål direkt till medieföretaget, redaktionen eller utgivaren”.

Samtidigt kan GRN:s eller PO:s beslut motivera den ansvarige för en publicering att erkänna sitt ansvar, även om det endast är 17 procent av respondenterna som angett svarsalternativet rörande värdet av att få en personlig ursäkt och därmed upprättelse. Samtidigt är ordet ”upprättelse” återkommande när respondenterna med egna ord beskriver varför de gjorde sin anmälan och vad de då hoppades på. Som exempel kan tas följande kommentar: ”Framför allt upprättelse och någon form av ersättning som åtminstone täcker de advokatkostnader jag ådrog mig på grund av publiceringen.” En annan respondent verkar ha fått en ursäkt, men konstaterar samtidigt att ”(a)ng p 3 ovan så skedde också detta, men då var publiceringsskadan redan skedd. Och häri ligger en avsevärd brist. En skada som åstadkommits genom oriktig publicistisk verksamhet blir ju inte ogjord genom att ’syndaren’ erkänner felet. Därmed kan systemet bjuda på incitament att strunta i reglerna om motivet för viss publicering är starkt.”

Ofta rör upprättelse den egna processen och den egna personliga känslan, men som framgår av följande kommentar behöver så inte alltid vara fallet: ”Upprättelse för judarna och de stereotyper som skattefinansierad media bidrar till. Att journalister, även på SR, får försöka hålla sig politiskt obundna i sin rapportering. Göra dem uppmärksamma på att den förhärskande vänstervridningen inte är ok, att önskan finns på opartiskhet.”

Teman som upprättelse, som vanligen förknippas med den egna publicitetsskadan, kan alltså kombineras med klagomål som rör opartiskhet och saklighet kring den enskilde respondentens uppfattning om varför anmälan gjordes. Generellt sett utgår de flesta PO-anmälningar från en personlig känsla av att vara orättvist behandlad, medan anmälningar till GRN grundar sig i en vilja att bidra till den pressetiska medvetenheten om vad god publicistisk sed är. Därför står också aspekter såsom ansvarsutkrävande och den egna upprättelsen i högre grad i fokus för de som gjort PO-anmälan, än för anmälningarna till GRN. Flera av de som gjort PO-anmälan uppger att publiceringen inneburit kränkande uppgifter medan en majoritet av de som anmält till GRN angett svarsalternativet att ”(p)ubliceringen stred mot bestämmelserna som finns i radio- och tv-lagen eller sändningstillståndet.”

Det finns även andra noterbara skillnader mellan de båda respondentgrupperna avseende den viktiga frågan om hur publiceringen påverkat dem. Respondenter som anmält till GRN anger främst att publiceringen skadat deras förtroende för medier, en viss person inom medierna och medierapporteringen. Jämför man med dem som gjort PO-anmälan framträder istället en bild där fler anger svarsalternativ som rör integritetskränkningar, ärekränkningar eller andra skador av den enskildes intressen. Som illustrativt exempel från kommentarsfältet kan följande berättelse återges: ”En fruktansvärd upplevelse, jag kände mig totalt krossad och min yrkesroll skadades svårt. Tidningen fortsatte att skriva kränkande lögnaktiga artiklar i syfte att skada min trovärdighet inför PON un-

der pågående process. Omänsklig behandling!”. Denna skillnad förklaras främst av att de två nämnderna har olika roller: GRN är främst inriktad på krav och regler för medierna som inte nödvändigtvis berör den enskilde på samma sätt som är fallet med PON, som fokuserar just på enskildas publicitetsskador.

En central frågeställning rör vad respondenterna upplever hade krävts för att de skulle få upprättelse. Eftersom inte alla som fått enkäten själva hade någon erfarenhet av en egen publicitetsskada var det tolv av de trettiofem som inte besvarade enkätfrågan om den egna upprättelsen.

Figur 4. Resultat från webbenkät om pressetik och publicitetsskador 2016. Enkätfrågan löd: Vad krävs för att du ska känna att du fått upprättelse efter publiceringen?

	Procent	Antal
Att en tydlig ursäkt eller rättelse publiceras i aktuellt medium	57	13
Att Pressens Opinionsnämnd (PON) offentliggör tydlig kritik mot publiceringen	30	7
Att den ansvarige utgivaren eller redaktören för publiceringen får ett straff	39	9
Att medieföretaget som publicerat drabbas av en kännbar påföljd	44	10
Att du får skadestånd i pengar som kompensation för vad som hänt	13	3
Svarande		23
Inget svar		12

Svarsmönstret på tabellen ovan kan jämföras med resultatet på enkätfrågan om vad respondenterna hade hoppats på när de anmälde. På den frågan svarade 74 procent att ”den som ansvarade för publiceringen er-

kände misstaget och tog sitt ansvar”. Att erkänna att publiceringen var fel, och därigenom ta det publicistiska ansvaret, ligger i linje med att få en ursäkt eller att en rättelse publiceras. Det kan också noteras att respondenterna snarare ser att den ansvarige utgivaren eller medieföretaget får någon form av straff än att respondenten själv erhåller kompensation. För de som gjort sin anmälan till GRN är andelen som svarat att de behöver få skadestånd som kompensation för att känna upprättelse betydligt lägre än för de som gjort PO-anmälan. Att den ansvarige får ta ansvar för sitt beslut är alltså en viktig sak för att den drabbade ska känna upprättelse. Känslan av upprättelse behöver inte förutsätta att den drabbade erhåller egen personlig kompensation. Möjligheten att *kunna* bli kompenserad eller få upprättelse för den publicitetsskada som publiceringen inneburit är ändå viktig. Men när man läser respondenternas egna kommentarer förstår man hur svårt det kan vara i det enskilda fallet. Exempelvis har många publiceringar, främst de som resulterat i PO-anmälningar, drabbat inte bara respondenten utan även dennes företag och familj. Frågan om upprättelse kommer att belysas närmare nedan.

Ger det pressetiska systemet upprättelse?

En av ursprungsfrågorna till föreliggande studie var om det pressetiska systemet ger den enskilde upprättelse. Tillämpningen av det pressetiska regelverket, rörande mediernas ansvar, har enligt respondenternas svar i regel inte gett upprättelse efter publiceringen, men den egna upprättelsen har samtidigt sällan varit

orsaken till att respondenterna anmält till PO eller GRN. Särskilt gäller detta de respondenter som anmält till GRN. Majoriteten av dessa respondenter har anmält för att uppmärksamma sådant som strider mot bestämmelserna för press, radio eller tv, utan att anmälaren själv pekades ut i publiceringen. Syftet anger de vara att bidra till den pressetiska medvetenheten och god publicistisk sed. Respondenterna fick därför besvara fiktiva frågor om hur de tror att PO eller GRN skulle tillvarata deras intressen om de drabbades av publicitetsskada. Svarsmönstren visar att respondenterna endast i begränsad grad tror att deras intressen skulle tillvaratas av de pressetiska granskningsorganen. Ingen av respondenterna väljer svarsalternativet ”Mycket väl” medan drygt en femtedel väljer svarsalternativet ”Inte alls”.

Resultatet visar att respondenterna har en begränsad eller ingen tilltro till att det pressetiska systemet kan hjälpa dem. Frågan uppkommer då om det är gentemot regelverket eller tillämpningen av reglerna som förtroendet sviker. Enkäten innehöll frågor som syftade till att utreda denna skillnad. En fråga löd ”Vad anser du om regelverket rörande mediernas ansvar för deras publiceringar?” och en annan löd ”Vad anser du om tillämpningen av de regler som finns om mediernas ansvar?” Svarsresultatet visade att en klar majoritet (56 procent) av respondenterna ansåg att regelverket är bra medan endast 17 procent ansåg att tillämpningen av de regler som finns om mediernas ansvar fungerar bra och 65 procent av respondenterna ansåg att tillämpningen fungerar mindre bra. Det begränsade förtroendet för de pressetiska gransk-

ningsorganen rör således främst tillämpningen av regelverket och inte reglerna som sådana. Här kan det vara motiverat att återge några av de kommentarer som respondenterna lämnat, bland annat skriver en respondent: ”Regelverket är bra, men omdömet hos de som tolkar det är dåligt. Jag repeterar: Om det hos PO och ledamöterna i PON funnits människor med civilkurage skulle vi ha en snyggare journalistik.”

Genomgående bland kommentarerna är att reglerna är bra och rimliga medan respondenterna misstror tillämpningen och tillämparna: ”Mycket märkligt att en tjänsteman på GRN kan avfärda en solklar anmälan. Märkligt att endast den förfördelade kan göra en PO-anmälan.” I några av kommentarerna framträder ett mer generellt misstroende gentemot tillämparna: ”Tillämpningen är usel. I GRN sitter en hög med liktänkare som väl mest av allt är oroade över att lyfta sin egen lön. Pressetik skiter de troligen rätt mycket i.” Det finns också en uppfattning bland kommentarerna att reglerna ”fungerar” men att effekterna av tillämpningen ändå är bristfälliga: ”Reglerna fungerar men straffen har ingen verkan, de är löjligt låga. Mitt liv slogs i spillror och tidningen kommer undan med några tusenlappar. Jag gjorde anmälan med förhoppning om att den ansvarige utgivaren åtminstone skulle få skämmas över sitt tilltag.”

Sammantaget visar respondenternas svarsmönster och kommentarer att det finns en misstro gentemot andras bedömningar, tillämpningar och beslut i olika situationer vilket nog också kan antas ha bidragit till att respondenterna från början har anmält mediernas nyhetsförmedling. En kritik som återkommer bland

respondenternas kommentarer är att processen tar lång tid. Då skadan redan är skedd kan långa handläggningstider upplevas frustrerande. En respondent som gjort en anmälan till PO har lämnat följande kommentar: ”Processen är ALLDLES för långsam. Jag kommer i framtiden välja andra vägar för att driva det pressetiska arbetet.” Samtidigt uppger några respondenter att de har använt sig av flera kanaler som en reaktion på publiceringen, som till exempel polisanmälan, debattinlägg, kontaktat journalister eller utgivare och opinionsbildning via sociala medier. På frågan om respondenten fått upprättelse återkommer tidsaspekten. En respondent som gjort PO-anmälan skriver: ”Delvis men alldeles för sent, skadan är redan skedd”. Upprättelsen tycks förutsätta en snabb och tydlig reaktion, eller som en av respondenterna uttrycker det: ”Lång handläggningstid är ett minus, skadan är skedd. Dementi/upprättelse bör ske i nära anslutning till felaktigheten annars blir den en sanning.”

Frågan om upprättelse är komplex. Antagligen är de som anser sig ha fått upprättelse mindre benägna att besvara enkäten då de gått vidare, medan de som besvarat den och lämnat egna kommentarer är mer missnöjda än den genomsnittlige anmälaren. Respondenterna kan vara överrepresenterade i andra nämnder och liknade processer och vara missnöjda även i de sammanhangen. Detta gör det problematiskt att generalisera resultatet då respondenterna kan utgöra en relativt specifik grupp. Samtidigt är det viktigt att lyssna på de som använder sig av det pressetiska systemet och har erfarenheter av dessa processer. Inom

viktimologin – läran om (brotts)offer – talas det ibland om sekundär viktimisering som betyder att när offret möter de rättsvårdande myndigheterna uppstår en ny känsla av utsatthet och kränkning (Dahlstrand, 2012; Sarnecki, 2009). Hos några respondenter finns en tendens till reviktimisering, vilket naturligtvis motverkar möjligheten till upprättelse. Även då anmälan resulterat i fällning kan den reaktion eller sanktion som aktualiseras upplevas negativ. En respondent, som gjort PO-anmälan, skriver i sin kommentar: ”Sanktionerna mot dem som blir fällda är ju rent ut sagt löjligt låga. Knappast ekonomiskt avskräckande för någon tidning.” Samtidigt är det viktigt att tänka på att flera anmälningar görs av andra skäl än att erhålla upprättelse. Särskilt gäller detta anmälningarna till GRN där även ideologiska motiv går att utläsa av respondenternas kommentarer. Bland kommentarerna återkommer resonemang av mer allmän politisk och även religiös karaktär. En respondent uttrycker sitt generella missnöje med media: ”Det handlar inte så mkt om det enskilda fallet. Utan att media som helhet är genomruttet.” I dessa fall kan säkert mötet med det pressetiska systemet innebära en form av reviktimisering eller bekräftelse på olika felaktigheter och orättvisor. Samtidigt – även i dessa fall går det att tala om en form av upprättelse när nämnden beslutat att publiceringen varit fel. De få gånger respondenterna själva använder ordet ”upprättelse” i sina kommentarer är det slående nog bara en gång som det rör den egna processen. De andra gångerna som ordet används handlar det om andras eller en hel grupps upprättelse. Följande kommentar från en respondent,

som anmält till GRN, kan illustrera hur upprättelse kan uppfattas: ”Upprättelse för judarna och de stereotyper som skattefinansierad media bidrar till. Att journalister, även på SR, får försöka hålla sig politiskt obundna i sin rapportering. Göra dem uppmärksamma på att den förhärskande vänstervridningen inte är ok, att önskan finns på opartiskhet.”

Analys och sammanfattning

Resultatet av enkätundersökningen ger en bild av den typiske anmälaren: en äldre man som är gift eller sambo, är välutbildad och bor i storstad. Den dominerande gruppen av respondenter utgörs av de som anmält till GRN. Statistik från GRN visar också att det görs ungefär fyra gånger fler anmälningar till dem än till PO. Orsaken till respondenternas anmälningar är främst viljan att uppmärksamma publiceringar eller sändningar som strider mot bestämmelserna för press, radio eller tv utan att respondenten själv pekades ut i publiceringen. Resultatet speglar det faktum att majoriteten av respondenterna har gjort sin anmälan till GRN. Anmälan gjordes således ofta med syftet att höja den pressetiska medvetenheten om vad god publicistisk sed innebär. Inte sällan anger respondenterna att de blivit upprörda av det som hänt och uttrycker en önskan att den som ansvarade för publiceringen ska erkänna mistaget och ta sitt ansvar.

Nästan en tredjedel av respondenterna uppger också att de även har framfört klagomål direkt till medieföretaget, redaktionen eller utgivaren. Respondenternas svar visar att de har en klar uppfattning om

att publiceringar kan vara orättvisa eller felaktiga på annat sätt. Särskilt respondenternas kommentarer visar att de har ett starkt engagemang i pressetiska frågor. Därför är det främst respondenternas förtroende för journalister, utgivare och media som skadats när de gör sin anmälan. Med tanke på mediernas betydelse för samhället i stort, och den enskildes liv, är ett förlorat förtroende för medierapporteringens kvalitet en allvarlig händelse som kan uppfattas mycket negativ. Därför ställs stora krav på det pressetiska systemet. Respondenternas svar visar att en tydlig ursäkt, eller att en rättelse framförs är vad som efterfrågas. Enkätfrågan ”Har det pressetiska regelverket rörande mediernas ansvar inneburit att du fått upprättelse efter publiceringen?” besvaras jakande av en knapp femtedel av respondenterna. Endast en minoritet av respondenterna har anmält för att få personlig upprättelse, men när respondenterna får svara om de har förtroende för att PO eller GRN skulle tillvarata deras intressen om de skulle bli utsatta för en publicitetsskada väljer en majoritet av respondenterna svarsalternativen ”Inte alls” eller ”I begränsad grad”. Det är tillämpningen, och då särskilt GRN:s, som saknar förtroende hos respondenterna och inte det pressetiska regelverket. Här kan tilläggas att respondenternas svar visar att flera av dem har goda kunskaper om regelverket och hur det pressetiska systemet fungerar samt att flera av respondenterna har både gjort anmälningar till PO och GRN.

Jämförs resultaten från den aktuella webbenkäten med resultat från en webbenkät om nätkränkningar från 2014 (Svensson & Dahlstrand, 2014), där några

gemensamma frågeteman behandlas, framträder några noterbara skillnader. I enkäten om nätkränkningar fick ett representativt urval respondenter (1 035 stycken) i åldrarna 16–40 år ta ställning till hur kränkande det skulle vara om någon skriver på nätet att du är kriminell. Frågan upprepades i webbenkäten till dem som gjort anmälningar till PO eller GRN. Svaresresultaten visar att respondenterna som anmält till granskningsorganen tar betydligt allvarligare på påståendet att vara kriminell, än de som bedömde samma publicering när den görs på nätet – trots att många kan läsa det online. Resultatet kan antas peka på en skillnad mellan trovärdigheten hos ”gammelmedia” och sociala medier.

Skillnaden kan också antas spegla att respondenterna som besvarade den här aktuella webbenkäten om pressetik och publicitetsskador på grund av sin livssituation och sociala status tar allvarligare på ärekränkande uppgifter i allmänhet och i synnerhet uppgifter som rör kriminalitet. En annan jämförelse rör huruvida respondenterna tror att regelverket och tillämpningen av densamma skulle tillvarata den drabbades intressen. I enkätstudien om nätkränkningar fick respondenterna ta ställning till frågan ”Om du råkade ut för en brottslig kränkning på nätet, hur tror du att rättsväsendet skulle tillvarata dina intressen som brottsoffer?” (Svensson & Dahlstrand, 2014). I webbenkäten om pressetik och publicitetsskador löd motsvarande fråga ”Om du råkade ut för att medier publicerar uppgifter som utsätter dig för en publicitetsskada, hur tror du Allmänhetens Pressombudsman (PO) eller Granskningsnämnden för radio och

TV skulle tillvarata dina intressen?”. Respondenterna i nätkränkingsstudien, som utgjordes av ett representativt urval av svenskar (16–40 år) har klart lägre förtroende för rättsväsendets förmåga att tillvarata deras intressen som brottsoffer för nätkränkningar än vad respondenterna som besvarade webbenkäten om pressetik och publicitetsskador uppger om PO:s eller GRN:s förmåga att göra detsamma vid publicitetsskada. En förklaring kan vara uppmärksamheten runt rättsväsendets problem att hantera och utreda olika former av nätkränkningar i kombination med att respondenterna som besvarade webbenkäten om pressetik och publicitetsskador rekryterades bland de vars anmälningar resulterat i fällningar av PON eller GRN.

Att via regeltillämpning värdera ett så komplext fenomen som kränkning, så att den drabbade erhåller en form av reparation och upprättelse, bjuder på såväl teoretiska som praktiska svårigheter (Dahlstrand, 2012; Schultz, 2008). Om ett regelverk och dess tillämpning är komplicerad och svåröverskådlig är risken att folk upplever bristande förståelse och förtroende (Dahlstrand, 2012). Förtydliganden och bättre information kan delvis hjälpa och stärka olika intressen och rättigheter (Enarsson, 2013) men är systemets inre rationalitet och logik svag riskerar problemen kvarstå (Bondeson, 1979; Peczenik, 1995; Wahlgren, 2014). Utifrån enkätresultatet är det främst tillämpningen i de olika pressetiska nämnderna som kritiseraras. Uppdelningen mellan en nämnd för pressen och en för radio- och tv-sändningar kan även upplevas godtycklig i dagens medielandskap. De flesta respon-

denter ser de pressetiska frågorna främst som förtroende-frågor. Därför ställs krav från respondenterna på att nämndernas beslut kommuniceras tydligt och att publicisterna också tydligt meddelar rättelser och felaktigheter. Vad som verkar uppröra respondenterna mest, och skada deras förtroende för såväl media och granskningsorganen, är prestige och när möjligheten till en form av formell och neutral ”second opinion” rörande en publicering eller sändning verkar saknas.

Referenser

- Bondeson, U. V. (1979). *Rationalitet i rättssystemet: antologi*. Stockholm: LiberFörlag.
- Bryman, A., & Nilsson, B. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Dahlstrand, K. (2012). *Kränkning och upprättelse: en rättssociologisk studie av kränkingsersättning till brottsoffer*. Lund: Lunds universitet.
- Denscombe, M. (2009). *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Enarsson, T. (2013). *Brottsoffer i rättskedjan: en rättsvetenskaplig studie av förhållandet mellan brottsoffers rättigheter och rättsväsendets skyldigheter*. Uppsala: Iustus.
- Funcke, N. (2013). *Medieetik och självsanering: skiss till en vidgad och stärkt prövning: utredning*.
- Hydén, H. (2002). *Rättssociologi som rättsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- von Krogh, T., & Bodahl-Johansen, G. (2010). *Den norska modellen: medieetisk självreglering av ra-*

dio, tv, webb och press – efter att politikerna backat. Stockholm: Sim(o).

- Mathiesen, T. (2005). *Rätten i samhället: en introduktion till rättssociologin.* Lund: Studentlitteratur.
- Peczenik, A. (1995). *Vad är rätt?: om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation.* Stockholm: Fritze.
- Sarnecki, J. (2009). *Introduktion till kriminologi.* Lund: Studentlitteratur.
- Schultz, M. (2008). *Kränkning: studier i skadeståndsrättslig argumentation.* Stockholm: Jure.
- Svensson, M., & Dahlstrand, K. (2014). *Nätkränkningar: en studie av svenska ungdomars normer och beteenden.* Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Wahlgren, P. (2014). *Lagstiftning: rationalitet, teknik, möjligheter.* Stockholm: Jure.

Edvard Lind*

”Det struntar jag i. Klick” – om möjligheten att få rätt i medierna

”Det struntar jag i. Klick”. Citatet är från ett samtal med en redaktör för en ekonomitidning. Vi ringde och ville rätta siffrorna för omsättning och vinst som hade blivit fel i samband med en kvartalsrapport. Istället svarade redaktören, ”det struntar jag i”, och la på luren. Annars brukar det generellt aldrig vara ett problem att få rättelse på enkla sakfel som siffror, platser och liknande. Redaktionerna är måna om att det ska vara rätt och ändrar snabbt. Det är inte ovanligt att du får ett tack för att du hör av dig. Problemen uppstår när felet är en bärande del av en större publicering. Då är det mycket, mycket svårt att få rätt.

Jag vill påstå att rättelser inte bara handlar om att ge en part rätt. Det handlar om att bevara allmänhetens förtroende. Vi har aldrig haft samma tillgång till fakta som idag. Det ställer höga krav på medierna. De måste vara snabba i sin hantering av rättelser och transparenta i hur de resonerat kring ifrågasatta publiceringar. Om medierna inte lever upp till det kom-

* Edvard Lind är presschef på Skanska. Han arbetar på en bok om medierelationer.

mer nyhetskonsumenterna finna fakta på annan plats. Det skadar förtroendet för medierna och det vore mycket olyckligt.

Jag har jobbat med medierelationer i mer än tio år på några av Sveriges mest välbevakade företag. I mitt jobb har jag mött alla typer av medier och journalister: allt från de stora internationella prestigemedierna till sommarvikarierna på lokaltidningar (där de senare absolut varit de tuffaste). För några år sedan utnämndes jag i en undersökning bland svenska journalister till näst bäst i Sverige på medierelationer, efter Lottie Knutsson. Jag hoppas att det beror på en respekt för det journalistiska uppdraget och att jag alltid drivits av en övertygelse om att vi egentligen eftersträvar samma sak: en korrekt nyhetsförmedling.

Mitt uppdrag som presschef är att ansvara för bilden av företaget i medierna. Jag är övertygad om att det långsiktigt görs bäst genom att vara tillgänglig, saklig och korrekt. Även om min huvudsakliga målgrupp är extern är en stor del av arbetet i själva verket internt. Det handlar om att ta reda på vad som verkligen har hänt, vad som är fakta och bestämma vad vi kan säga och hur vi ska förklara vad vi inte kan säga. För vad som än händer måste vi hålla oss till fakta.

Skanska genomför nästan 10 000 projekt per år på totalt elva olika hemmamarknader. En granskande journalist kan ha ägnat månader åt ett projekt som har skett på någon av våra marknader flera år tillbaka i tiden. När vi blir kontaktade har vi ofta bara någon dag, ibland mindre, på oss att ta reda på fakta och vad som har hänt eftersom journalisterna vill ha omedelbara svar och intervjuer.

Om vi blir granskade är fakta vår bästa vän. Det är det enda vi kan hålla oss fast i om det börjar blåsa. Och det är extremt viktigt att det blir rätt. Om vi svarar med felaktiga uppgifter kommer det att användas emot oss som ett bevis för att vi inte är trovärdiga, att vi försöker ljuga eller mörka sanningen. Därför agerar pressavdelningen ofta djävulens advokat. Vi ifrågasätter experterna, kräver belägg och prövar varje påstående. När all fakta är på bordet börjar arbetet med att fundera över hur det ska presenteras för att undvika missförstånd eller tolkningar. Visar det sig att det finns sådant vi inte kan säga på grund av sekretessavtal eller med hänsyn till enskilda måste vi formulera en tydlig förklaring.

Den som har invändningar mot något medierna rapporterar kan antingen begära en rättelse eller ett genmäle. Jag lägger sällan tid på att begära genmäle. Ett genmäle bemöts vanligtvis av journalisten eller redaktionen. Resultatet blir att redaktionen än en gång befäster sin bild och allt vi har åstadkommit är att hålla liv i nyheten en dag till. Dessutom ger det intryck av att den aktuella frågan är öppen för debatt.

En rättelse ska däremot stå oemotsagd. Men även när det gäller rättelser finns det tillfällen då jag nästan kategoriskt låter sakfel passera. Ett sådant är när felet är i en krönika.

När jag jobbade på SJ, för ungefär tio år sedan, var en krönikör i en större tidning upprörd över hur hutlöst dyrt det var att åka tåg. Ilskan hade utlösts av att en enkel resa mellan Stockholm och Uppsala kostade 500 kronor. Jag ringde upp och förklarade att något blivit fel, det kan inte kosta mer än 50 kronor. Om

krönikören skickade kvittot skulle hon få tillbaka 450 kronor. Redaktören ringde senare tillbaka och sa att något kvitto fanns inte och någon rättelse kunde jag inte få. Det här var en krönika, förklarade han. Det är ett mer personligt format och det var hennes *upplevelse* att det kostade 500 kronor. Sedan dess har jag nog aldrig bett om rättelse på en krönika.

Överlag är det klokt att vara återhållsam med att begära rättelser. I de flesta fall när något blivit fel ringer jag istället för att prata direkt med journalisten. Finns ett intresse för ämnet kan jag erbjuda ett möte med en expert, eller en möjlighet att komma ut och se verksamheten. I många fall blir ett sådant samtal konstruktivt även om journalisten inte kommer att skriva om ämnet framöver.

Som presschef får du ofta påstötningar internt om att du borde kontakta redaktionen och begära rättelse när en nyhet inte stämmer. Det kan vara så att beskrivningen inte stämmer överens med verkligheten, men det kanske går att beskriva den på det sättet utan att det är direkt sakligt fel.

När jag under våren diskuterat synen på fakta med journalister och redaktörer har flera refererat till line-by-line-metoden. Att större publiceringar kan granskas mening för mening och att varje påstående måste kunna styrkas. Det är omöjligt att inte bli imponerad när Nils Hanson, ansvarig utgivare på Uppdrag granskning, berättar hur de nagelfar varje påstående. Metoden kan tveklöst vara effektiv. Samtidigt kan den också användas på ett sätt som gör att det faktiskt blir svårare att få rätt för den som blir granskad.

En större publicering om Skanska som jag vet genomgått en line-by-line-granskning innehöll allvarliga sakfel. I den avgörande passagen som skulle bevisa granskningens tes säger journalisten: ”Vi har tillsammans med flera erfarna experter granskat ... svårt att säga men sannolikt handlar det om ...” Reportaget vilade på ett felaktigt påstående, men framställningen gav en tydlig bild av att det var sant. Men i och med den lösa formuleringen blev det omöjligt för oss att få en rättelse eller vända oss till någon av de medieetiska institutionerna. Reportern gör inte ett felaktigt påstående: han refererar till ”experter”, alltså det är inte han själv som påstår något, och han säger inte heller att det är på ett visst sätt, bara att det är sannolikt. Det hänger också ihop med en tydlig tendens de senare åren att publicera det man uppfattar som ”tillräckligt sant”.

Resultatet är en historia som alltså inte stämmer överens med verkligheten, men den är inte heller ”fel”.

Handlar det om ”perspektiv” eller ”verklighetsbeskrivning” kan jag istället be om ett genmäle, men som redan nämnts är det inte intressant. Då är det bättre att använda sina egna kanaler.

För att det ska vara meningsfullt att begära rättelse måste felet vara begränsat, tydligt och av avgörande betydelse för uppfattningen av bolaget och/eller så ska det finnas en risk för att felet får fäste och sprids då medier refererar till varandra. Paradoxalt nog är ett fel som är så avgörande sannolikt också del av en större publicering. Och ju större publicering, desto svårare att få rätt.

När det gäller större publiceringar har vi exempel på ansvariga utgivare som överhuvudtaget inte svarar på vår begäran om rättelse eller redaktörer som vägrar motivera publicistiska beslut. Om ett medium inte vill lyssna på dig har du som juridisk person numera rätt att vända dig till Pressombudsmannen och pröva din rätt till rättelse.

Att lämna in en anmälan till Pressombudsmannen är en tids- och resurskrävande process. Ur vårt perspektiv finns två väsentliga risker, även om du har rätt. Den första är att ett beslut från PO tar tid, så när beslutet väl kommer är det få som minns vad det gällde. Istället finns risken att du påminner om historien. Den andra är att PO friar, och att mediet använder det som en bekräftelse på att publiceringen var korrekt. Det kan dock vara bra att komma ihåg då att PO egentligen inte prövar fakta, utan om mediet har följt de pressetiska reglerna. Inte heller Granskningsnämnden granskar fakta, utan om ”innehållet i radio och tv följer de regler som finns för sändningarna”. Det är med andra ord tidskrävande och mycket svårt att få rätt, även om du *har* rätt. Samtidigt kan det finnas många anledningar till varför det är viktigt för en organisation eller ett företag att fakta blir känt. Det som återstår då är dina egna kanaler.

Idag har ett större företag eller en organisation en räckvidd i sina egna kanaler jämförbar med en medelstor dagstidning. I Skanskas fall har vi runt 10 000 anställda i Sverige, nästan 10 000 följare på Facebook, runt 5 000 följare på Twitter och runt 150 000 på LinkedIn. Vi har runt 20 000 besökare i veckan på vår svenska webbplats och ett pressmeddelande når för-

utom landets alla redaktioner ett stort antal andra typer av prenumeranter.

I samband med bygget av sjukhuset Nya Karolinska Solna publicerade en av dagstidningarna ett stort antal artiklar om sjukhuset. För oss som hade insyn i projektet var det som att titta på det genom ett kalejdoskop, där fanns bitar vi kände igen men de var ihopsatta på ett sätt som gjorde det oigenkännligt. Men så länge artiklarna inte rörde oss direkt var det kunden som behövde svara. Men när tidningen skrev om ett av våra projekt i Storbritannien och beskrev det som att kostnaderna för avtalet ”skenade” och ”tyngde brittisk sjukvård” behövde vi agera.

Historien var inte korrekt. Bland mycket annat var det ett fastpris-avtal vars kostnader var fastställda och kända. Men den stort uppslagna artikeln skapade mycket oro internt och vi fick många frågor från kunder och politiker. Hela artikelserien rörde också Sveriges största offentliga investering. Vi upplevde att vi hade ett ansvar att ge fakta. För att kunna svara var vi tvungna att använda alla våra egna kanaler.

Vi skapade en sektion på webbplatsen dit kundansvariga och andra medarbetare som inte kände till projektet specifikt kunde hänvisa alla frågor de fick. Vi publicerade information på intranätet, på tv-skärmarna på kontoren och höll informationsmöten på arbetsplatsen Nya Karolinska Solna liksom på huvudkontoret i Stockholm. En utfrågning av en av våra ansvariga chefer publicerades som en intern webcast. Vi skickade också ut ett pressmeddelande där vi påpekade några av de grövsta felen. Vi underströk också vikten av granskning av ett av Sveriges största projekt,

men att en sådan granskning måste bygga på fakta. En sådan gång är det viktigt att allt vi publicerar är korrekt. Om informationen vore felaktig och det kom fram skulle det skada vår relation med kunder och anställda.

Samma morgon som artikeln om det brittiska sjukhuset publicerades satte vi samman en arbetsgrupp för att ta reda på exakt vad som var sant. Vi gick igenom artikeln mening för mening men koncentrerade oss bara på uppgifter som berörde oss och som vi kunde belägga. Att tidningen till exempel inte redovisade intervjupersonernas bakgrund och agenda var inget vi skulle ha synpunkter på. Vi använde oss av experter runt om i företaget men ifrågasatte all information och krävde förstahandskällor på varje uppgift. Genomgången rensades sedan ytterligare innan den skickades till tidigare redaktörer och utgivare utanför företaget för att säkerställa att vi inte missat något.

Vi försökte även få en rättelse i tidningen, men insåg snart att det skulle bli omöjligt. Trots upprepade mail och telefonsamtal till journalister och ansvarig utgivare var det ingen som svarade oss. Istället publicerade tidningen en ”analys” över ettan och ett uppslag på nyhetsplats inne i tidningen. Där beskrevs landstingsrådet som värre än Bagdad-Bob och det spekulerades i att ingen skulle vilja göra affärer med ”översmarta” Skanska. Jag har fått många frågor om den publiceringen men aldrig kunnat förklara. Chefredaktören har senare sagt att texten inte innehöll något nytt i sak utan var ett sätt att låta en kommenterande journalist ”ta ut svängarna”.

Varför försökte vi inte få en rättelse innan vi publicerade fakta i våra egna kanaler? Enligt spelreglerna ska du först vända dig till mediet med en begäran om rättelse eller genmäle. Men det är regler som medierna själva satt upp. Som företag har vi andra målgrupper och egna skäl till varför det är viktigt att fakta blir känt. Vi måste i första hand se till att våra medarbetare och kunder får veta vad som är korrekt. Om vi tyst hade inväntat en rättelse skulle det kunna tolkas som att vi bekräftade huvuddragen i artikeln. Det fanns också en uppenbar risk att en sådan rättelse inte skulle publiceras på en framträdande plats i tidningen. Vi behövde stå upp för vårt projekt och vår verksamhet. Dessutom insåg vi att chansen att få en rättelse var mycket liten.

Efter vår granskning av publiceringen kring Nya Karolinska Solna kom flera starka reaktioner på sociala medier från professorer, politiker och opinionsbildare, som tyckte det var mycket bekymrande att vår bild var så radikalt annorlunda. När vi publicerade ett tillrättaläggande efter SvTs inslag i våras om att vi inte betalade skatt lät reaktionerna inte heller vänta på sig: ”Menar SvT att det är skatteplanering att betala preliminärskatt?”

På raka frågor måste jag förklara att vi har presenterat samma fakta för journalisten och att vi har bett om rättelse/ändring men att redaktionen inte vill gå oss till mötes. När en redaktör inte vill motivera sitt beslut kan jag inte heller återge det. Det är ingen bra situation, eftersom alla kan medielogiken: en makt-havare som vägrar svara är skyldig.

Den tredje statsmakten är ett omistligt fundament i en demokrati. Vi behöver starka, fria och oberoende medier, kanske mer än på länge. Men precis som all demokratisk makt bygger den på att människor ger den till dig. Den första av Publicitetsreglerna¹ lyder: ”Massmediernas roll i samhället och allmänhetens förtroende för dessa medier kräver korrekt och allsidig nyhetsförmedling”. Mediernas inflytande och makt är alltså beroende av att människor känner förtroende för att de utför uppdraget på ett korrekt sätt. På det sättet kan den sägas vara resultat av en daglig omröstning – makten består så länge allmänheten bedömer att medierna förtjänar den.

På det viset hänger hanteringen av fakta ihop med en mycket större fråga. Idag har vi många möjligheter att få reda på fakta. Vi blir mer och mer vana vid att söka information från flera källor för att få en fullständig bild. Det kommer alltid finnas olika ”perspektiv” och sätt att beskriva verkligheten, men om det upplevs som att medier inte hanterar fakta på ett korrekt sätt och vägrar ge den granskade rättelse eller inte motiverar sina publiceringar på ett transparent sätt skadas det förtroende som är en förutsättning för mediernas så viktiga roll i samhället. Det förlorar vi alla på.

¹⁾ Se exempelvis här: <https://www.sjf.se/yrkesfragor/yrkesetik/spelregler-for-press-radio-och-tv/publicitetsregler>.

Mia-Marie Hammarlin*

Den personliga upplevelsen av upprättelse – röster från skandaldrabbade

– Det var så totalt överkligt, det var så otroligt överkligt att man kunde påstå och säga precis vad som helst om mig. [...] Jag har *alltid* redovisat mina kvitton. Och så beskriver de mig som raka motsatsen. Det är klart att det bär jag ju med mig livet ut. Det sårade mig, det sargade mig väldigt mycket. Det var ingen politisk granskning, utan det var ju en granskning av mig som person, att jag var allmänt opålitlig, oärlig, lögnaktig och svekfull. Det är klart att det gjorde ont.

Orden är Håkan Juholts. När jag träffade honom i riksdagshuset ungefär ett och ett halvt år efter medietumultet omkring honom – i hans roll som Socialdemokraternas ordförande – var det en glad och lugn riksdagsman jag mötte. Vi hade bestämt träff för att tala om hans personliga erfarenheter av att ha varit huvudperson i det drama som en medieskandal utgör. När han återberättade olika scener för mig bjöd han på sig själv. Jag minns att vi båda skrattade när han

* Mia-Marie Hammarlin är fil dr i etnologi och lektor i journalistik, Lunds universitet. Hon arbetade i flera år som reporter och programledare för Sveriges Radio och Sveriges Television.

beskrev hur han blev fotograferad på nära håll genom köksfönstret, med bara t-shirt på sig, eller hur han och hans sambo fick krypa på golvet för att sätta på kaffe i den hårt bevakade lägenheten i Västertorp utanför Stockholm. Men under vårt långa samtal ägnade han också tid åt att berätta om upplevelsen av att, genom nyhetsmediernas rapportering, ha blivit fråntagen sin heder, som i citatet ovan.

Trots att journalisterna efter den så kallade hyresbidragsskandalen vände ut och in på hans reseräkningar och representationskvitton fann de i princip ingenting. Icke desto mindre lyckades somliga nyhetsproducenter, med kvällstidningarna i spetsen, framställa honom som en ohederlig och opålitlig figur, menade han. Till viss del har han rätt i det. Ett illustrativt exempel är *Expressens* "avslöjande" (17 november 2011) om att Håkan Juholt arbetat svart. På löpsedel, förstasida och dubbeluppslag i tidningen slogs fast, på upphetsat kvällstidningsspråk – "JUHOLT PRES-SAD: Medger jobbade svart" – att partiledaren avhållit sig från att betala skatt. I sak tycktes nyheten stämma. Håkan Juholt hade jobbat svart – för tjugo-sex år sedan. Närmare bestämt 1985, när han var i 20-årsåldern. Han hade då, i egenskap av fotograf på tidningen Östra Småland, tagit bilder på nyblivna mammor och deras bebisar och sålt dem för fem kronor styck till familjerna.

Nåväl, det var ju *Expressen*-reportern Niklas Svensson som slog på stora trumman, honom får man ta med en näve salt i drevsammanhang, tänker den källkritiska. Men när en skandal är i rullning sker en successiv förflyttning av etikens gränser. "Nyheten"

om svartjobbet fick således viss spridning, även till så kallade seriösa tidningar. Facktidningen *Journalisten* fann det exempelvis rimligt att göra en rewrite på nyheten och ringa upp Östrans chefredaktör Bo Hedin med frågan ”Kommer du att ta ett samtal med Håkan Juholt om detta?” (17 nov 2011).

Det tycks som om en kollektiv kraft tar över journalistiken i samband med en skandal, där även journalister som vanligen skulle ha hållit igen slutar att göra det. Tröskeln sänks gradvis och det blir tillåtet att säga eller skriva lite vad som helst om huvudpersonen ifråga. Vid ett visst stadium tycks det inte längre behövas bevis för att påstå att huvudpersonen har tveklaktig karaktär och att han eller hon utgör ett hot mot stabiliteten i samhället och därför borde lämna sina uppdrag – i synnerhet inte om man är ledarskribent eller kolumnist. När drevet går luckras etikens kanske viktigaste budskap, om saklighet och relevans, långsamt upp.

– Man får ju inte plats för professionell reflexion heller. Du får inte plats med reflexion kring saker som: ”Är det här relevant för våra läsare?”, ”Är det sant?” Utan *allt* ska liksom [publiceras]. Det är en snöboll. Man är helt upptagen av jakten och det är det som är det journalistiska haveriet.

Orden är Hanne Kjöllers, ledarskribenten från *Dagens Nyheter* som fick åka gatlopp för några faktafel i *En halv sanning är också en lögn* (2013), en kritisk bok som behandlade brist på källkritik i journalistiken – en härligt paradoxal soppa som få i den journalistiska kultureliten avstod från att dyka ner i. Ton-

läget var hårt och fördömande, som det plägar i skandalsammanhang. Ett exempel på den bristande professionella reflexionen inom journalistiken var dagen då nyheten kablades ut om att Hanne Kjöllner hade ställt in sin seminariedag under Bok- och biblioteksmässan i Göteborg. I själva verket hade tillfället flyttats, långt tidigare. Orsaken till schemaändringen var en begravning vars datum var satt veckor innan drevet gick. Det hela resulterade emellertid i upptrissad rapportering i nyhetsmedierna med den återkommande rubriken ”KJÖLLNER STÄLLER IN”, trots att hennes förläggare ägnade mycket tid åt att förklara för journalister att det inte alls förhöll sig så. Men nyheten passade fint in i skandalrapporteringens dramaturgi. Det faktum att den inte var sann förbisågs av en lång rad nyhetsproducenter. Hanne Kjöllner benämner detta som drevets ”masspsykos”.

I stormens öga

Min bok *I stormens öga* (Hammarlin bokförlag) bygger på djupintervjuer med människor som varit utsatta för medierade skandaler. Bland informanterna finns många kända namn, Håkan Juholt och Hanne Kjöllner är två av dem. Du som läser kommer att få möta fler.

Samtliga har begått vad som i samhället har bedömts som normbrytande, moraliskt tvivelaktiga och/eller förkastliga handlingar (*överträdelse*); de här handlingarna har kommit till allmän kännedom varpå personerna har utsatts för mycket hård mediebevakning under en eller flera avgränsade tidsperioder,

minst några dygn i följd men oftast fler (*kännedom*); skandalerna kring dem har varit nationella och vuxit fram genom ett samspel mellan flera mediers bevakning av händelsen; de har alla varit förstasidesstoff och kommenterats flitigt av medieaktörer och andra aktörer, men också av publiken som svarar och reagerar på skandalen (*reaktion*).

I fokus för detta kapitel står möjligheten till och upplevelsen av upprättelse i samband med en medierad skandal. Går det att få upprättelse? I vilken form medieras den i så fall? Är upprättelsen viktig för att kunna gå vidare i livet? Inledningsvis kommer dock *avsaknaden* av upprättelse att tecknas.

Lögn och förbannad dikt!

Skuldkänslor, sorg, ensamhet, social fobi, skräck, migrän, eksem, kräkningar och i vissa fall fysisk och psykisk kollaps. Att stå i centrum för en medieskandal är känslomässigt minst sagt omtumlande. Men på andra sidan skammen, förnedringen och de ältande självanklagelserna finns en mer aktiv känsla – ilska. Tiina Rosenberg – ni minns hon som, när det begav sig, i medierna ramades in som Fi-Tiina: en farlig, snygg, lesbisk kvinna med häxliknande drag som ledde både studenter och partikolleger i fördärv – uttryckte dessa känslor i ett och samma andetag: frustration och ilska över att en sorts kollektiv, pockande förväntan ville tvinga fram skamkänslor hos henne.

Långa passager i intervjun med Tiina Rosenberg – i likhet med flera av de andra – liknar mest namnförteckningar på personer som hon ansåg hade agerat

svekkfullt, oprofessionellt och oärligt. Ju närmare skandalen var i tiden vid intervjutillfället desto tydligare framstod det här draget, som omfattar såväl bitterhet som hämnd- och hederskänslor. För mig, som var påläst men likväl utanförstående, var det ibland svårt att hänga med i resonemangen och orientera mig i komplexa turer kring vem som sade och gjorde vad och när. De här utgjutelserna handlade om kollegers, vänners och bekantas reaktioner, men naturligtvis också om journalisters agerande.

Frustration kom bland annat till uttryck över hur låsta journalistikens berättelser var under skandalrapporteringen. Informanterna hävdade att de av omgivningen bemöttes och av medierna presenterades som någon de absolut inte är och att de hade mycket liten möjlighet att modifiera eller göra motstånd mot de hårt vinklade beskrivningarna. En känsla av maktlöshet infann sig.

Flera av informanterna menade att genmälesrätten – alltså rätten till beriktigande – omöjliggjordes på grund av flera omständigheter. Eftersom skandalen följde sin egen inneboende logik, där berättelsens dramaturgi tycktes på förhand bestämd, anpassades uttalandena av de drabbade till mediernas agenda. Alternativa och nyanserade förklaringsmodeller gavs inte utrymme. Detta fick den logiska följderna att huvudpersonen blev obenägen att ställa upp på fler intervjuer. Ytterligare ett skäl var det oerhörda trycket. Att varje dag – dag efter dag – få hundratals samtal från journalister, vars frågor upplevdes som inkvisitoriska, fick till slut konsekvensen att telefon och mejlprogram stängdes av och att de avstod helt från att uttala sig.

Att under sådana omständigheter skriva att ”tidningen har sökt NN för en kommentar” framstod som löjväckande.

Huvudpersonen är också så överhopad med anklagelser att ingen dementi från det hållet några dagar senare har någon trovärdighet. Man skulle kunna säga att det är snudd på omöjligt för den utpekade, skandaliserade och misstänkliggjorda att få upprättelse av en tidning medan drevet går. Ju mer man skriver till sitt eget försvar, desto mer nerkladdad av trycksvärta riskerar man att bli.

Ryktbarhetens baksida

Sammantaget fanns liten möjlighet för skandalens huvudrollsinnehavare att påverka förloppet när det väl var i rullning. Sociologen Erving Goffman berör det här i sina texter. Han betonar ryktbarhetens baksida för de personer som finns i offentlighetens ljus, där ett begränsat antal fakta om en individ kan förstoras till dramatiska dimensioner av nyhetsmedierna. Om det mycket begränsade urvalet av uppgifter därtill är av negativ art kan det få svårartade konsekvenser. ”Det ligger nära till hands för oss att pådyvla folk en massa ofullkomligheter på basis av en enda ofullkomlighet”, skriver han i boken *Stigma*. Det var detta som informanterna protesterade mot, det vill säga det orättfärdiga i att en ofullständig bild presenterades som om den vore fullständig, att en enskild handling uppförstordes och fick bäring på hela personen.

Det kan vara värt att påpeka att inte bara politiker eller andra så kallade elitpersoner har en persona att

vårda i offentligheten – det har alla människor. Vi bygger upp våra ”jag”, våra identiteter, genom att agera på den scen som vardagslivet erbjuder. Genom att presentera oss själva på ett särskilt sätt inför andra människor försöker vi kontrollera och styra den information som vi överför och som ligger till grund för andras intryck av oss. Goffman menar att vi bör vara på det klara med att de verklighetsintryck som frammanas vid framträdanden på denna scen är spröda och ömtåliga fenomen som kan falla sönder genom små missöden och felgrepp. Genom mina medresenärers möjlighet att i vardagen bedöma och värdera mig kan jag drabbas av en upplevelse av att tappa kontrollen över den jag tycker mig vara och som jag vill förmedla till andra. Jag kan känna mig orättfärdigt dömd för mina handlingar, som jag själv kanske betraktar som undantag och atypiska för min personlighet. Den här sociala, kommunikativa processen är dock ömsesidig. Jag har på samma sätt möjlighet att bedöma och döma dig på grundval av dina misstag, eller för den delen avstå från det. Makten är jämnt fördelad.

Utifrån informanternas erfarenheter av att vara medieskandalens huvudrollsinnehavare kan man dra slutsatsen att makten i just det här sammanhanget är ytterligt ojämnt fördelad. Genom journalistikens språkliga verktyg mejslas en särskild karaktär ut, som när den väl har tagit form svårligen låter sig ändras. Efter att ha gjort fel vill man måhända gärna göra rätt, men det visar sig vara näst intill omöjligt. Skandalens klibbighet är svår att bli kvitt.

Flera av informanterna vittnade också om hur svårt det var att relatera den offentliga bilden av sig själv med upplevelsen av det egna jaget och den egna identiteten. Självbilden fick sig en törn av att offentligen utmålas som lögnare, sinnessjuk eller skurk. Maja Lundgren – författaren som i samband med publiceringen av romanen *Myggor och tigrar* hängdes ut som en självmordsbenägen hysterika på kultursidorna – satte ord på känslan:

– Det hände inte sådär jätteofta, men jag tänkte ibland: ”Tänk om de har rätt”. Tänk om den här bilden de målar upp av den ömsom svaga och bräckliga, ömsom illvilliga och giriga, tänk om den stämmer. Jag tycker att det påminner om en sådan här teckning som surrealisterna höll på med, som kallas ”utsökt lik”, där en målar huvudet och så viker man och fortsätter med kroppen och sedan benen, och så vidare. En sådan figur blev det. Ett monster. Och samtidigt, när jag funderar på djupet över mina intentioner, så vet jag att de hade fel.

Och med TV4-reportern Anders Pihlblads ord:

– När man har fått lite perspektiv på det så är det nästan som om du tittar på en annan människa. Så är det. Livet är ju för mig indelat i ett före och efter den här affären, med den här skandalen. Så är det absolut.

Drevbrev

Hanne Kjöllér uttryckte viss bestörtning över hur inflytelserika journalister i skandalsammanhang tar sig friheten att använda den egna mediala plattformen för att bedriva personliga vendettor och ge sig själva upp-

rättelse, något hon själv strikt avhöll sig ifrån. Hon såg det som en omöjlighet att använda det egna forumet, *Dagens Nyheters* ledarsida, för att försvara eller förklara sig. ”Jag får skriva insändare, jag får skriva debattartiklar i andra tidningar”, slog hon fast. En respektfull handling mot läsarna som är intresserade av relevant och saklig rapportering framför pajkastning, hävdade hon, vilket inte alls var det som erbjöds medborgarna när rapporteringen om henne och hennes bok breddes ut.

Dock indikerar somliga studier att journalistiken vid åtminstone vissa skandaler inte är fullt så konform som man först kan tro. Drevmetaforen riskerar att överdriva likformigheten i rapporteringen. En tid in i medieskandalen formeras ett förhållandevis polyfont samtal mellan olika aktörer, inte minst i opinionsmaterialet där åsikter bryts och även försvarstal för den drabbade formuleras. I än högre grad utmärks folkets skandalresponser av mångfald. Intressant att notera är att huvudpersonen i fråga knappt märker det här medan det pågår – *alla* röster, oavsett ståndpunkt, utgör skandalens komponenter vars mitt de befinner sig i.

En väg till upprättelse för den skandaliserade är att ta emot medmänniskors sympati och själv uttrycka medkänsla, för andra drabbade. I min bok ger jag flera exempel på omsorgsprocesser av det här slaget, som uppstår i skandalens kölvatten. Avsky och utfrysning, kärlek och omsorg. Det ena utesluter inte det andra, utan pågår omlott i ett komplicerat samspel människor emellan. Sven Otto Littorin – moderat minister som bland annat anklagades för att ha sexchattat på

jobbet – menade att han sannolikt inte hade klarat sig om det inte hade varit för de personer som stod där, beredda att hålla i och krama om honom. En av de personer som ingick i den vänliga skaran hade gått igenom liknande erfarenheter och uppmuntrade i sin tur Sven Otto Littorin att agera på samma sätt mot nästa person som drabbas. Han tog fasta på det här och författade i januari 2012 ett långt, personligt brev till Håkan Juholt. Han skrev bland annat:

Jag förstår vilket helvete du haft och kan bara hoppas att du hittar en ny balans i livet. Du ska veta att vi är många, som oavsett politisk bakgrund eller åsikt, ändå kan förstå och ha sympati. Mitt enkla råd från egen erfarenhet, är att låta det ta tid. Hur skönt det ändå är när drevet är över, så tar det tid att bearbeta en sådan traumatisk upplevelse, särskilt när telefonerna slutar ringa och man ska försöka komma tillbaka till något slags normalitet.

Senare svarade Håkan Juholt på brevet med följande rader: ”Jag vill även ta tillfället i akt att uttrycka min stora uppskattning över det brev du sände mig när jag höll på att gå sönder. Din varma medmänsklighet gav mig hopp och kraft. Jag är för det oändligt tacksam.” Sven Otto Littorin och Håkan Juholt är inte de enda som har varit inbegripna i den här typen av omsorgsprocesser över partigränserna. När Ulrica Schenström, som då var statssekreterare för moderaterna, var mitt uppe i rapporteringens intensivaste fas fick hon liknande stöd av Lars Danielsson, tidigare statssekreterare för socialdemokraterna. I förordet till Anders Pihlblads reportagebok *Drevet går* skriver Schenström om den betydelse just Lars Danielssons ord fick

när hon mådde som sämst. I medkännande ordalag noterade han bland annat hur få aktörer det är som tänker på människan bakom den offentliga rollen när det massmediala drevet slår till.

Drevbrevet ger signaler om en medvetenhet på ett kollektivt plan bland politiker om den utsatthet uppdraget för med sig i ett samhälle där journalistik inte bara informerar om politik, utan tolkar, filtrerar, kommenterar och regisserar den, med särskilt intresse för enskilda politiska aktörers förehavanden. De ger också signaler om att upplevelsen av att stå i centrum för en medieskandal inte är unik. Det är en erfarenhet som flera kvinnor och män, såväl inom som utom politiken, i dag delar. Brevet, kan man förmoda, tar delvis udden av skammen genom att ta fasta på det gemensamma och gör därmed upplevelsen av ensamhet mindre akut. Detta kan tolkas som en form av rehabilitering, där man både ger och tar.

Findrev och biografier

Efter varje stor medierad skandal följer numera en svans av metaanalyser, av journalisten Johan Crone-man kallat för findrevet som följer på fuldrevet. Då vänds skandalen 180 grader och medierna tittar på sig själva med bekymrad rynka mellan ögonbrynen. Vad var det som hände? Gick vi för långt? Kolumnister analyserar, Medierna i P1 rapporterar och publicistklubben bjuder in mig och andra medieforskare till debatt. Vid det här läget är man också intresserad av att höra den drabbades röst. Ofta bereds han eller hon plats i andra delar av tidningen, det vill säga inte på

nyhetssidorna. Ett exempel är ROKS tidigare ordförande Ireen von Wachenfeldt – som står bakom det numera klassiska uttalandet i tv om att ”män är djur” – som två år efter skandalen fick upprättelse på Svenska Dagbladets Idag-sida. I en inkännande intervju berättade hon öppet och naket om skandalens konsekvenser i vardagen, hur hennes liv faktiskt gick i spillror. Många tackar dock nej till liknande erbjudanden, brända in i märgen och med litet förtroende kvar för journalistkåren.

Den självklara vägen till upprättelse och rättelse för de skandaldrabbade tycks vara att skriva en bok om händelserna, eller låta någon annan, som är sympatiskt inställd till ens person, skriva en bok. Mona Sahlin har gjort det, liksom Håkan Juholt, Lars Danielsson, Gudrun Schyman, Anders Pihlblad och Ireen von Wachenfeldt, för att nämna några. Där kan man, i lugn och ro, göra upp med sina antagonister; ge igen, ge svar på tal, korrigera felaktigheter och fördjupa perspektiven. Den typen av publiceringar leder i regel rakt in i tv-sofforna. Och då kan man ta det mediala utrymmet i besittning igen – på egna villkor.

Mårten Schultz*

Pressetiken måste även ge ekonomisk upprättelse

”Det går bara att sitta i Pressens Opinionsnämnd som allmänhetens företrädare i några år”. Så sade Advokatsamfundets generalsekreterare Anne Ramberg i samband med att hon frågade om jag var intresserad av att axla ansvaret som allmänhetens företrädare i nämnden. Allmänhetens företrädare utses, möjligen något förvånande, av just samfundet (tillsammans med Justitieombudsmannen). Jag undrade varför. ”Efter några år blir man alltför välvilligt inställd till pressen.”

Det lät osannolikt. I tio, femton år hade jag varit kritisk mot pressens verksamhet i olika avseenden och inte minst regelverket kring det. Särskilt i brottsofferfrågor. Denna inställning yttrade sig bland annat i att jag, när jag som bl a dåvarande kolumnist i Dagens Nyheter, svarade på en inbjudan till ett mingel ”För oss som jobbar med media” att jag nog inte platsade eftersom ”jag jobbar inte med media – jag jobbar emot”.

* Mårten Schultz är professor i civilrätt vid Stockholms universitet med inriktning mot skadeståndsrätt. Han var till nyligen ledamot av Pressens opinionsnämnd som representant för allmänheten.

Självbilden: 15 år i medieopposition. Det skulle knappast några år i en nämnd med murvlar, redaktörer och tjugiga domare ändra på. Tänkte jag. Men så satt jag där en kväll vid datorn. Den 21 mars 2016, PON:s hundraårsdag. Några månader efter att jag hoppat av PON (eftersom jag som numer fastare knuten till Svenska Dagbladet inte längre kände att jag på ett rättvist sätt kunde företräda allmänheten – men kan egentligen någon företräda den?) och skrev en födelsedagshälsning på Twitter. ”Det pressetiska systemet har många brister men PON är inte en av dem.”

Anne Ramberg hade rätt. Det behövdes inte många möten för att perspektiven skulle förskjutas. Inblickarna i det journalistiska arbetet och förutsättningarna för pressens publicistik gav större förståelse för att det kan bli fel. Attityden hos de nämndledamöter som själva var verksamma på tidningar fick mig att inse på vilket allvar de etiska reglerna tas ute, så att säga, på golvet. Lägg därtill det engagemang som Allmänhetens Pressombudsman, Ola Sigvardsson, själv visade i de etiska frågorna.

Efter tre år i PON har jag ett mycket större förtroende för det pressetiska systemet och dess aktörer. Men jag är ändå inte frälst. Jag är fortfarande ”emot”, och lika kritisk, i ett avseende. Regelverket. Närmare bestämt regelverkets syn på de etiska övertrampens offer.

Allmänhetens Pressombudsman (PO) har, som framgår av PO:s hemsida ”till uppgift att hjälpa enskilda som känner sig utsatta för oförsvarliga publicitetsskador genom det som skrivits om dem i pappers-

tidningar och på tidningars hemsidor.” PON förklaras vara PO:s överinstans.

Syftet med PO/PON-systemet är alltså att ”hjälpa” enskilda. Men med vad? Hur hjälper PO en person som upplever sig kränkt av en tidning, en person som kanske också upplever en maktlöshet i förhållande till ett mediehus? Processen hos PO och PON beskrivs klart – och är nog dessutom förhållandevis bekant åtminstone för den allmänbildade allmänheten. Men systemets djupare ändamål är inte lika tydligt.

En historisk utblick bidrar med en förklaring. Det nuvarande pressetiska systemet skapades för att hålla lagstiftaren borta. PON hade i och för sig varit verkligt sedan 1916 men självsaneringen ansågs ge svagt resultat. Torbjörn von Krogh beskriver i sin oundgängliga bok ”40 år av övertramp” hur riksdagen genom konstitutionsutskottets sekreterare Fredrik Sterzel – för jurister mest bekant som en av landets främsta experter på offentlig rätt under det senaste seklet – för Opinionsnämndens sekreterare Paul Frisch hade framhållit att politikerna avsåg att stödja idén om en statlig nämnd för granskning av pressen och för att hantera allmänhetens klagomål. Det satte fart på pressens företrädare. Det pressetiska systemet reformerades. Justitieombudsmannen och Advokatsamfundet fick inflytande över tillsättningen av PO, som samtidigt bytte namn från pressens ombudsman till Allmänhetens pressombudsman. JO och samfundet fick därtill inflytande även vid utseendet av allmänhetens företrädare i PON. Det var vid denna tidpunkt som systemet med avgifter för klandrade tidningar infördes.

Den här bakgrunden kan ställa det pressetiska systemet i en ofördelaktig dager, beroende på hur man läser den. Von Krogh beskriver i och för sig händelsen som en politikernas utpressning mot Tidningsutgivarna. Medierna tvingades till anpassning genom auktoritaristiskt vapenskrammel. I denna berättelse är staten ett hot och pressen mer eller mindre ett offer för tvång. Samtidigt framträder det pressetiska systemet ur detta perspektiv som ett resultat av pressens opportunistik. Tidningarna hade vid denna tid skapat en situation med så frekventa publicistiska övertramp att lagstiftaren börjat ifrågasätta en 200 år gammal tryckfrihetstradition.

I denna beskrivning av det pressetiska projektet är omsorgen om övertrampens offer underordnad självbevarelsedriften och cynismen. Men denna förklaring ger knappast full rättvisa åt pressetiken som den fungerar idag. Offerperspektivet är – och detta kan väl avslöjas utan att riskera bryta mot några sekretessprinciper – ofta närvarande i PON:s diskussioner. Systemet syftar inte bara till att måna om medierna utan även om människan.

Syften behöver inte nödvändigtvis vara explicita. I rättsteoretiska (och andra) sammanhang talas ibland om konstruktiva tolkningar. En konstruktiv tolkning är en tolkning som får det som tolkas att ”passa in”, som gör det tolkade kontextuellt begripligt, men som även får tolkningsobjektet att framstå i sitt bästa ljus. En konstruktiv tolkning av det pressetiska systemets regelverk är att dess syfte inte bara är att skydda pressen från lagstiftaren, utan även att värna intressena

hos allmänheten. Eller, närmare bestämt: de personer som kan drabbas av publicistiska övertramp.

Ett etiskt system kan värna intressena för människor som far illa på olika sätt. Pressetikens viktigaste funktion, ur ett offerperspektiv, är att den verkar preventivt. Tidningar och andra medier beaktar de etiska normerna innan de publicerar en uppgift. En ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften, som det talas om i inledningen till de etiska reglerna, fordrar att den som har makten över mediet inför en publicering väger intresset av att publicera mot t ex riskerna för publicitetsskada. Pressetiken verkar härvid, i linje med det syfte som den just tillskrevs, skadeförebyggande.

Ett sidospår. De nu diskuterade avvägningarna hamnar allt oftare i skottgluggen. En iakttagelse, snarare än ett empiriskt belagt faktum, är att de etablerade medierna och deras företrädare alltmer tvingas in i ett tvåfrontskrig där de beskylls för att förstöra människors liv genom sin granskande journalistik genom att namnge dem – samtidigt som de beskylls för att mörka och idka självcensur och därmed förvägra mediekonsumenterna en rättvisande bild av samtiden. Publish or be damned, är talesättet. Men förbannelsen utsträcks idag även till icke-publiceringarna. Damned if you do, damned if you don't.

Tillbaka till offren. Pressetikens viktigaste värn mot övergrepp finns i preventionen. Och preventionen fungerar på det hela taget. Uppmärksammade beslut om att inte publicera t.ex. uppgifter om namn eller etnicitet under senare tid utgör goda illustrationer på etikens påverkan.

Men preventionen hjälper inte offret som redan har utsatts för ett övergrepp. När en enskild person drabbats av en privatlivskränkning eller en publicitetsskada ger det pressetiska systemets preventiva effekter inte offret någon rättvisa. Preventionen fungerade ju inte i det enskilda fallet. En pressetik som har till syfte att värna om enskildas intresse och inte bara systemet och yttrandefriheten behöver i dessa situationer något mer. Det fordras närmare bestämt en modell för ansvar och upprättelse.

Här finns det anledning att se närmare på hur juridiken hanterar ansvar för yttranden av olika slag. Juridikens ansvarssystem bygger på samma principer idag som i antikens Grekland – Aristoteles Nikomakiska etik är en stående referens även idag – och dessa principer har överlevt millenier av trial-and-error-prövningar i domstolar och andra sammanhang. Här finns det generella lärdomar att hämta.

I rättsliga sammanhang skiljer man mellan (minst) två typer av ansvar. I *straffrätten* utkräver staten ansvar från personer som har brutit mot de förbud som lagstiftningen ställt upp. I *civilrätten* utkräver enskilda ansvar från personer som antas ha skadat eller kränkt dem. I straffrätten står den som har gjort fel i centrum. I civilrätten är det den som drabbats av felet som är huvudpersonen. Straffrätten bestraffar. Civilrätten ger upprättelse i form av skadestånd. Skadeståndsrätten är med andra ord det rättsliga verktyg som rättsordningen tillhandahåller för att någon som har fått sina rättigheter kränkta ska kunna få upprättelse. Förvisso bara i pengar, men det är nu den mått-

stock de flesta rättsordningar har valt att använda för att verka för upprättelse av kränkningar.

När någon missbrukar sin yttrandefrihet, till att hota eller förtala t ex, så kan det leda till straff. Men det kan också leda till att en domstol tvingar den som missbrukat yttrandefriheten att kompensera den som faller offer för yttrandet. Det här är inte något futtigt. Det är kanske inte lika spännande som blåljus och fängelser och försvarsadvokater. Men det är centralt för den som drabbats. Det är ersättningen och bara ersättningen som har till syfte att ge upprättelse åt offret.

Åter till pressetiken. Det pressetiska systemet innehåller ekonomiska sanktioner. På sätt och vis. En tidning som klandras av PON kan enligt Stadgarna för Pressens Opinionsnämnd (§ 11) åläggas att betala en avgift. Avgiften är emellertid etiketterad som en *expeditionavgift*. Den är avsedd att utgöra ett ”bidrag” till kostnaderna för PO/PON (stadgarna, § 12). Pengarna tillfaller med andra ord inte offret och bidrar inte till någon upprättelse. (Så som avgiften är beskriven i stadgarna och i beaktande av att den är reglerad i stadgarna och inte i de pressetiska reglerna är det väl för övrigt tveksamt om den kan betraktas ens som en sanktion.)

Utöver avgiften innehåller det pressetiska systemet en annan åtgärd mot övertramp. Nämndens klander ska publiceras i den tidning som fällt. Publiceringen ska grundas på nämndens beslut. Det här har tidningarna tagit på större allvar under senare tid. Expressen har gått i bräsch för en utveckling mot tydligare exponering av klanderbeslut. Det är positivt. Samtidigt

kan knappast dessa publiceringar i sig ge full upprättelse åt offer för kränkande artiklar eller andra publiceringar. I vart fall inte i allmänhet. En upprättelse kan vara ett erkännande av att någon behandlats orättvist, eller felaktigt beskyllts för att ha gjort något klandervärt. Men en full upprättelse fordrar något mer. Den fordrar att den som har gjort fel tvingas radera ut kränkningen och dess effekter, så gott det går att göra i efterhand.

I juridiken har pengarna – ersättningarna – blivit det självklara instrumentet för upprättelse. Sinsättet märks inte bara i traditionell skadeståndsrätt, utan även på många andra områden. Särskilda ersättningslösningar har satts upp till förmån för människor som tvångsteriliserats eller utsatts för vanvård. Statens eller kommuners överträdelse av mänskliga rättigheter kan sedan 2005 ge rätt till ersättning. Möjligheterna till ersättning för diskriminerade och barn som mobbats eller kränkts i skolan har stärkts.

Ersättning i pengar är naturligtvis ett trubbigt verktyg för att åstadkomma en upprättelse för en kränkning. Den som blivit utsatt för en allvarlig integritetskränkning blir inte hel igen av vare sig 5 000 eller 500 000 kr. Kränkningen är ett faktum som pengar inte kan suddas ut.

Vissa stater har av detta dragit slutsatsen ideella skador av detta slag inte ska ersättas alls, eftersom skadorna inte kan översättas till en ekonomisk värdeskala. Så tänkte man i Sovjetunionen. Det är inte en i sig ondskefull tanke, vilket jag möjligen kan misstänkas för att vilja insinuera genom att hänvisa till Sovjetunionen. Det är en slutsats som följer av premisen att

vissa former av lidande inte har någon prislapp. Eftersom det inte är en skada som har ett ekonomiskt värde kan den inte heller kompenseras med ekonomiska medel. Men det här är en på det hela taget övergiven skepsis mot ekonomism.

De flesta rättsordningar har landat i att även om pengar inte kan radera ut en integritetskränkning så är det i praktiken det enda redskap som står till buds. Alternativet är att helt överge syftet att tillhandahålla ett medel för offers upprättelse. Även om det kan låta futtigt, är det bara med pengar som ett normsystem kan sätta ett värde på att en människas integritet inte respekterats. Ersättningen utgör ett tecken på att systemet betraktar offrets integritet som skyddsvärd och bidrar till att synliggöra henne.

Tankegångarna låter sig överföras till andra normativa sammanhang, utanför juridiken. Ersättningar, i någon form, är i praktiken det enda sättet för det pressetiska systemet att uppfylla upprättelsesyftet. Idag finns det inte någon möjlighet till ersättning för offer för publicistiska övertramp inom ramen för detta system. Det borde det göra. Jag hoppas att det kommer att göra det.

Hur skulle det kunna se ut? En lösning skulle kunna vara att ersättningsschabloner, som kan tas fram genom att snegla på ersättningar för integritets-skador i juridikens värld, tillfogas det pressetiska normsystemet. Beloppen behöver inte vara särskilt höga. I praktiken torde de nivåer som expeditonsavgiften ligger på vid fällningar kunna rymma ersättningar för de flesta fallen av övertramp om man relaterar till skadeståndsrättens kränkingsersättningar.

De medier som ingår i det pressetiska systemet skulle med en sådan här modell förbinda sig att följa PO:s eller PON:s utslag även vad gäller ersättningar.

Publicister, i den traditionella meningen, intar på det hela taget en ansvarsfull hållning. Självsaneringen, en grundbult i den svenska tryckfrihetstraditionen, tycks på det hela taget fungera väl. Självsaneringen är dessutom fundamental för att kunna bibehålla den i vissa avseenden extremt medievänliga lagstiftning vi har och i vissa avseenden har haft i 250 år. Det här är en tradition som vi brukar måna om. Men det finns en brist i självsaneringsmodellen. Den ser inte offret. Ett självsaneringsystem som syftar till att hålla lagstiftaren borta från medierna men inte ser offret lever farligt.

Thomas Mattsson*

Fler rättelser höjer förtroendet för medier

I fjol tvingades The Times att publicera en rättelse i vilken redaktionen konstaterade att påven, faktiskt, var katolik.

Sådana korrigeringar kan man le lite åt, väl medveten om att en konservativ morgontidning som getts ut sedan 1785 och som väl kanske mer än andra titlar symboliserar brittisk kvalitetspress, nog kan leva med en och annan glirning. Värre var det väl 1983, när systertidningen The Sunday Times över sex sidor publicerade Adolf Hitlers nyfunna dagböcker – efter det att ägaren, Rupert Murdoch, just före deadline hade fått information om flera tvivel om äktheten i dokumenten, men bara svarat:

– Publish!

Nu visade det sig dessvärre för mediemogulen Murdoch att bläcket var modernt, pappret tillverkat efter Andra världskriget och att initialerna på dagböckernas omslag var inte ens "A.H." utan "F.H." ... det var bara att införa rättelse i nästa utgåva.

* Thomas Mattsson är chefredaktör och ansvarig utgivare för Expressen.

Självförtroende är ett nödvändigt kapital för oberoende nyhetsförmedlare och opinionsbildare som, och nu citerar jag den under 2016 bortgångne Bo Strömstedts första chefredaktörsledare i Expressen 1977, söker ”blåsväder”.

Strömstedt satt ju varje morgon och, sades det, läste hela Expressens riksupplaga för att hinna finna fel att rätta till Stockholmseditionen. När jag 1991, 19 år gammal, började på kvällstidningen som sportredigerare såg jag honom sitta där vid ”Förorten” – som Stockholmsredaktionen kallades – när vi på nattlaget skulle gå hem.

Jag förstod nog då inte att Bo Strömstedt tillhörde den sista chefredaktörsgenerationen som hade möjlighet att, åtminstone mellan upplagorna, överblicka varje semikolon som hen publicerat.

Annat nu, med alla digitala kanaler. När jag tillträdde som chefredaktör 2009 beslöt jag första dagen som ansvarig utgivare att låta införa en daglig spalt för rättelser, likt den som The New York Times hade, samt att tillsätta en kvalitetsredaktör och ha en daglig ”Fråga Expressen”. Det var, och är, min fasta övertygelse att inte bara självförtroende är mediehusen till gagn, utan också självkritik.

2012 började Expressen att frivilligt redovisa klander från Pressens Opinionsnämnd också på löpsedeln, för att fler ska kunna ta del av kritiken mot oss.

Vi har även standardiserat utformningen av fällningarna på insidorna, så att de ges en kort bakgrund, en bild eller faksimil för igenkänning – om nu inte dessa var föremål för klandret – samt en mer prominent redigering så att inte beslutstexten bara ska för-

svinna i en grå massa av bokstäver lång bak mellan annonserna på sidorna 36–37 eller 52–53.

För det var ju så det var. Det är ju så det fortfarande är i många tidningar. Rättelser vill många helst inte veta av; om inte läsarna hör av sig blir det inget angivande, om läsaren hör av sig hoppas den som svarar vid desken att läsaren inte ska yrka på rättelse – och som så sker, så läggs rättelsen in på en rätt osynlig placering med svepskälet att ”rättelsen ska in där felet skedde, på den avdelning som det handlar om ...” (läs: där vi hoppas att ingen ska uppmärksamma misstaget).

Jag raljerar lite, detta förhållande till korrigeringar råder inte på alla redaktioner, men jag tror att många journalister känner igen sig; det är fortfarande pinsamt att närma sig sin nyhetschef och säga att man slarvat. Det ska vara pinsamt, men jag har ändå velat ändra den attityden. Om jag strax före deadline bläddrar igenom de nästan färdiga sidorna i Expressens produktionssystem och ser bara en eller två rättelser på sidan 5, där de alltid återfinns, brukar jag sms:a nattchefen och gratulera till färre fel än, säg, The New York Times med sina 1 300 medarbetare på redaktionen. Då brukar nattchefen upptäcka några fler fel att rätta från den senaste utgåvan...

Det är mänskligt att journalister vill se framåt istället för bakåt. Nästa sändning, lämning, utgåva är alltid viktigare än den som redan är gjord och glömd. Men den som omtalades eller omskrevs och uppmärksammade ett fel, aldrig så litet, glömmer inte. Tro mig: jag blir intervjuad flera gånger i veckan och kan konsta-

tera att det inte ens i branschpressen alltid blir ett ”h” i förnamnet eller två ”t” eller ”s” i efternamnet; nu är det väl inte hela världen för mig om en stressad webbreporter inte får till mitt namn, viktigare är ju själva grundstoryn – och mina egna ord – överensstämmer med verkligheten. Men namn ska förstås stämma.

Forskning från 2007 om amerikansk dagspress visade på hela 2 615 faktafel i 1 220 undersökta artiklar, och bara 2 procent av dessa fel rättades. Ingen av de undersökta tidningarna rättade mer än 4,2 procent av de felaktiga artiklarna. Men studien kunde inte besvara frågan om detta var bra eller dåligt resultat. Det var nämligen de omskrivna själva som recenserade texterna, och det är ju inte säkert att redaktionerna hade hållit med. Namn som inte stavas rätt är dock svåra att förklara bort.

”Så många namn, så många rättelser” löd rubriken till en krönika skriven av en The New York Times egen ansedda läsarombudsman samma år. Clark Hoyt skrev:

”The New Times felstavar namn i en rasande takt – kända namn, obskyra namn, namn på avlidna i minnestexter, namn på levande i deras bröllopsförkunnelser, välkända namn från Hollywood, namn på ministrar i regeringen, sportprofiler, skobombaren, filmkritikern på The Daily News i New York och, förbluffande nog och dessutom återkommande, Sulzberger, namnet på den familj som äger The New York Times.”

Det finns naturligtvis många orsaker till att det kan bli fel i media, och slarv och okunskap är inte alltid förklaringen. Ibland blir journalister faktiskt lurade,

ibland är det helt enkelt stress; en viktig historia av stort allmänintresse ska ju hellre berättas än avstås för att det råder oklarheter om hur ett namn ska stavas; om det sker ett stort terrordåd i Frankrike just före Rapports halv åtta-sändning eller en statskupp i Turkiet medan Nyheterna sänder i TV4, så är nog tittarna mer betjänta av att få veta det – oavsett om platsen för attacken uttalas felaktigt eller om Fyran inte får till rätt namnskytt på den turkiske oppositionsledaren... nej, det är inte optimalt, men journalistik handlar om att prioritera.

Ett problem är att statistik över rättelser, eller för den delen pressetiska klander, misstolkas. Den dag som detta skrivs har The New York Times 14 rättelser. 1982 var det i genomsnitt en rättelse per dag och 2004 nio. Kan man av detta dra slutsatsen att det är fler fel i The New York Times idag? Nej. Vi vet ju inget om 1983, 2005 eller hur det förhöll sig i går. Och kanske är det bara redaktörernas ökade nitiskhet som uppmärksammar fler fel? Vem vet.

Min hållning är att man ska veta vad man gör. 2011 införde jag en kvalitetspolicy som, undertecknad av mig, alla medarbetare får när de börjar och som slår fast vad som gäller med allt från hur Expressenjournalister svarar i telefon till hur de klär sig. I den framgår bland annat: *"Var generös med credit till andra tidningar och tv-program ..."*. Vi hade sedan tidigare principen om att ange källa redan i ingressen, men 2012 utvecklades detta till – påstår jag – branschens mest offensiva riktlinjer.

Sedan dess ska Expressen inte bara kredda, utan också djuplänka till källor och ange konkurrerande mediers reporter namn vid större nyheter. Vi ska också faksimilera exempelvis förstasidor. Kredd ska ges även när Expressen själv bekräftat samma uppgifter och fått egna citat, det ska helt enkelt framgå att ”... redaktionen X var först med att berätta ...”.

Jag vill gärna tro att alla dessa åtgärder ökar inte bara transparensen utan även trovärdigheten, men det går inte att belägga med annat än att det innehåll vi producerar prisas regelbundet – 2016 utsågs Expressen till ”Årets dagstidning” – och totalräckvidden ökar. Det går inte att fråga folk om medieförtroende, det blir bara till en varumärkesundersökning och saknar helt koppling till innehållskvalitet i den mening som uttrycks genom att, exempelvis, Expressen prisas i ”Årets bild” varje år eller återkommande vinner ”Guldspaden” för vår undersökande journalistik.

2012, som jag nämnde, klandrades Expressen av Pressens opinionsnämnd vid endast ett tillfälle. 2002 fälldes vi 14 gånger. En oinvigd vill då tro att vi 2012 var mer noga med pressetikern – s e r i ö s a , om man så vill. Men så var det kanske inte alls, det är lika sannolikt eller osannolikt att Expressen var mer försiktig – eller f e g – och därför inte utmanade lika ofta.

Ola Sigvardsson som just nu är Allmänhetens pressombudsman har i sina årsberättelser om PO-ämbetet beskrivit Expressens försök att utveckla transparens och kvalitetsarbete som en ”föregångare” och menat att det är ”föredömligt”. Det tackar vi för.

Men det betyder inte att vi söker så få PON-klan-der som möjligt; jag accepterar gärna 100 fällningar om de ges Expressen för en samhällsviktig journalistik som må provocera nämnden och kanske trotsa de idag rådande reglerna, men jag vill ha 0 fällningar för sådant som vi borde gjort bättre. Givet att pressetiken är i ständig utveckling och att det som fälls idag friades i går och tvärtom, så är det en direkt antipublicis-tisk hållning att se få fällningar som något entydigt positivt. Om man får 100 stycken bör man gå igenom varför? Om man får 0 bör man fråga sig vad man inte lät publiken ta del av?

Det är också viktigt att bara lite lagom ta till sig av den så kallade mediekritiken i sociala medier, inte säl-lan distribuerad via anonyma konton och ofta också författad av folk med politiska agendor.

I sociala medier finns, naturligtvis, ibland sakliga invändningar men för varje sant engagerad mediekri-tiker i den allmänna debatten finns en och annan Yrsa Stenius¹ som far med osanna uppgifter.

¹⁾ Ni minns: dåvarande Allmänhetens Pressombudsman som 2010 speku-lerade om Expressens källor till – det bekräftade – avslöjandet om att Jan Guillou var agent för Sovjet och som i sitt yrkande på att tidningen skulle klandras kritiserade Expressens val av typsnitt på löpsedeln, händelsevis samma teckensnitt som Expressen alltid har på löpsedlar; Yrsa Stenius hävdade också – felaktigt – att Expressen hade kallat Guillou för ”spion”, och beslagen med sin lögn kallade Stenius kritiken för ”ålders-rasism” och ”kvinnoförakt” och sa att de som ifrågasatte hennes lämplighet som PO, som bland andra Peter Wolodarski, var ”ganska okun-niga”. Nåväl. Dagens Nyheters ledarsida konstaterade krasst att Yrsa Stenius var ”omöjlig” som PO, hon avgick senare och har sedan dess inte hörts av i seriösa publicistiska sammanhang. Så kan det gå när man sam-manblandar personliga drivkrafter med den distans som pressetiska be-dömningar fordrar.

Men? Nu då? Jag vidhåller att det pressetiska systemet bör reformeras, och tror att det stärks så här:

Allmänhetens pressombudsman ersätts av Allmänhetens medieombudsman (MO) och systemet omfattar all medieetik för press, radio, tv och tidskrifter och det oavsett plattform. Det kommer fortfarande att finnas viss dubbelprövning, givet lagstiftning och regelverk för etermedier i allmänhet och public service i synnerhet, men det finns redan idag dubbel- och trippelprövningar också för de medier som anslutit sig till det nuvarande systemet.

Anmälningar till MO måste få redovisas i full transparens. Det är otidsenligt att medier som informerar sin publik exempelvis om att statschefens gemål, alltså drottning Silvia, PO-anmält tre dagstidningar och en tidskrift klandras för att ha berättat att hovet var missnöjt med den satirmålning om monarkin som en känd konstnär målat och som anmälan handlade om. Själva publiceringarna av konstverket ansågs rimliga, men inte att berätta om drottningens åsikt om nyhetsjournalistiken... Det är absurt att denna hederskodex, den är inte ens en formell regel men PON klandrar ändå, ännu upprätthålls. Det naturliga vore ju att proportionalitetsbedöma också publiceringar om PO-anmälningar; det är knappast troligt att etablerade medier kommer att börja hänga ut brottsoffer som påpekar fel i rapporteringen, men det borde vara möjligt att få berätta om, säg, Barack Obama är missnöjd med svensk medias bevakning av hans Stockholmsbesök; idag skulle Expressen klandras av PON om USA:s president PO-anmäler tid-

ningen och vi sakligt sammanfattar detta inför våra 2,4 miljoner läsare.

Det medieetiska systemet ska inte försörjas av klander. Givet att uppfattningen om vad som är acceptabelt att publicera förändras över tid, och detta utifrån vad som de facto sänds och trycks, är det ologiskt att medier som kanske är föregångare inte bara ska klandras för det som snart kommer att vara standard att publicera, utan också ska slanta upp för att man utvecklat journalistiken. Det framstår också som rättstötande att dagens system självfinansieras till del genom de avgifter som tas ut då nämnden klandrar medier som man ska pröva opartiskt.

Felfria kommer nyhetsmedierna aldrig att bli, och givet konsekvenserna av av sådan nollvision är det tveksamt om någon ens skulle önska en sådan ambition. Men självförtroende bör balanseras av självkritik.

The Sunday Times gick på en blåsning den där gången, med Der Führers påstådda dagböcker, men samtidigt som kollegorna på det tyska magasinet Stern – som hade sålt scoopet världen över – fick löpa gatlopp i efterdebatten, så slog The Sunday Times i en klassisk rättelse bara fast hur det egentligen förhöll sig:

”Serious journalism is a high-risk enterprise.”

Andreas Ekström*

Medieetiken efter digitaliseringen – ett framtidsperspektiv

Världen är full av historier som bygger på denna enda mening:

Något kommer in från sidan och ändrar allt på ett sätt som vår fantasi inte hade kapacitet att förutse.

Oftast handlar det om teknik. En uppfinning ingen förutsåg ritade om hela spelplanen. Alla lösningar vi hade skissat på blev irrelevanta eller skrattretande.

Det fanns en tid då alla pratade om den illegala nedladdningen av filer, hur den skulle hanteras, hur den skulle stoppas eller kommersialiseras eller åtminstone behäftas med någon ny och fräsigg moral.

Fildelningens vackra peer-to-peer-idé, alltså tanken om ett nätverk där ingen ensam står överst eller befinner sig i mitten, skulle demokratisera hela världen och göra oss till digitala supermedborgare, som med ständig tillgång till varandras hjärnor och hårddiskar skulle bygga en bättre framtid för alla. Sedan skulle vi

* Andreas Ekström är föreläsare, kulturjournalist på Sydsvenskan och författare till en rad böcker, bland annat en om Google. Han har bevakat mediefrågor som kolumnist i tidningen Journalisten under mer än ett decennium.

eventuellt klä oss i likadana kläder och ta rygg på frälsaren när kometen kom.

Ingen kan säga något annat än att det var en hoppfull tid, nollnolltalet.

Men så blev de där bredbanden så breda så snabbt, att strömning av innehåll visade sig vara det tekniskt bästa. I alla fall för nu. Lösningen fick en ny geografi, och ingen såg det, just eftersom fantasin inte räckte till:

Mobila bredband? Som är så kraftfulla att man kan strömma video när man sitter på bussen? Läg av.

Fildelningsdebatten dog på något år. Gamla problem blev snabbt irrelevanta, vi fick nya i stället, men vi hade åtminstone skapat ett system som minskade friktionen mellan kulturskapare och kulturkonsumenter.

Låt mig beskriva fenomenet på ett annat sätt, ibland kallat ”Stenbecks fyra steg”. Modellen är omdiskuterad och möjligen först identifierad i Per Anderssons briljanta biografi över Jan Stenbeck.

1. Först kommer någon med en idé.
2. Sedan kommer någon med pengar och köper idén. Pengarna slår alltså idén.
3. Sedan kommer någon med makt, och förbjuder idén. Politiken slår alltså pengarna.
4. Men – surprise! – så kommer tekniken tillbaka, och rundar politiken. Tekniken, idén, är vinnare igen till slut. Man kan förbjuda andra än staten att sända television så mycket man vill. Men om man inte också förbjuder parabolantenner blir förbudet verkningslöst, eftersom man ju då kan sända tv

från England, på svenska, riktat mot en publik i Sverige.

Så vad vill tekniken då, om den nu är kapabel att driva förändringar alldeles av sig själv?

Ingenting. Det är det som är så gränslöst fascinerande. Eller skrämmande, om man är lagd åt det hållet. För det innebär ju att den som äger tekniken skulle kunna bli... tja, mäktigast i världen.

Frågan är om en framtida publicistisk etik bör betraktas genom det här rastret. Jag tror nog det.

* * *

Den digitala medieutvecklingen har, både ur ett medieägarperspektiv och ur ett journalistperspektiv, varit deprimerande på så sätt att den har varit reaktiv: Någon annan uppfinner något, varpå vi som är verkamma i de här gamla branscherna reagerar och försöker anpassa vårt ”erbjudande” så snabbt vi kan.

Läsplattans lansering är ett fint sådant exempel. Hurra, nu kan vi överleva på exemplarförsäljning igen, trodde vi i något halvår. (Jag med. Eller jag ville åtminstone tro – tills jag hörde en luttrad redigerarkollega referera till Ipad-utgåvan som ”vårt fanzine”. Han hade sett siffrorna och dragit slutsatserna, bara lite tidigare än de flesta.)

Facebook-beroendet är ett annat och lika fint exempel. För den som är bara lite över genomsnittet intresserad av digitaliseringsfrågor är det så väldigt uppenbart att Facebooks strategi är en motsats till Googles strategi:

Facebook lever på ett socialt internetbeteende. Google lever på ett algoritmiskt internetbeteende.

Vad händer om användare i stor utsträckning stannar på en enda sajt? Vad händer om de förflyttar det mesta av sin e-post till Facebooklådan? Vad händer om de tittar på inbäddade tv-klipp men aldrig går vidare ut till Youtube?

Google får veta mindre. Internet blir mindre flyktigt och organiskt för varje användare som stannar kvar. Det passar alltså uselt ihop med Googles ambition att vara världens största mellanhand. Men det passar perfekt ihop med Facebooks strategi att vara det enda internet du behöver.

Detta är ingen dystopisk framtidsbild. Det är verkligen på väg att hända. Facebook driver utvecklingen stenhårt, genom att låta algoritmen prioritera ner alla inlägg som innehåller länkar. Facebook blir en tax-free-shop på en flygplats: Det ska vara så svårt som möjligt att hitta ut.

Facebook vill sedan hitta ”samarbeten” med etablerade medier som bygger på att dessa medier ska leverera innehåll som presenteras i sin helhet på Facebook, under namnet ”Instant articles”. En del medieföretag tror på allvar att de kan överleva som institutioner i en sådan modell.

Att försöka tämja en tiger genom att rida på den är alltid en dålig idé.

Någon invänder säkert: Facebook vill ju dela med sig av intäkterna! Detta är, i själva verket, den bästa modell vi har sett för att tjäna pengar på innehåll på hur länge som helst!

Och visst kan det vara så.

Men vad tror ni kommer att hända med den självständiga medieetiken?

Det blir Facebooks moral som styr. Ni vet, den som kallar bilder på ammande mödrar för pornografi. Den som stänger museet Fotografiskas sida för att den innehåller några suddiga Zorn-kullor. Den som censurerar Köpenhamns mest kända konstverk, ”Den lille havfrue”, ity Edvard Eriksen inte gav skulpturen en bikini.

Det är inte annorlunda med Apple eller Google. Självklart inte. Apple och Google bestämmer vad som får bli en app i de två system som fullständigt och totalt dominerar världens mobila innehållsdistribution.

Det är en ganska tydlig helhet som tonar fram, tycker ni inte?

I vår iver att hänga med, överleva, tjäna pengar, vara relevanta, så är vi beredda att förhandla bort väldigt mycket.

Helheten journalistik i några av sina vanligaste former – morgontidningen, tv-kanalen, magasinet – bygger på att några olika beståndsdelar håller ihop. Journalistik är inte bara innehållet för sig, eller distributionen för sig, eller etiken för sig, eller traditionen. Delarna hämtar kraft av varandra, som i varje god union.

Det besvärliga är att angreppen kommer separat, provins för provins.

Dessutom föder det utsatta läget ett slags fragmenterat tänkande hos oss själva. Vi bryter loss olika delar ur journalistiken, och lägger dem på andra ställen. Distributionen hos bredbandsleverantören. Innehållet hos Facebook. Annonserna hos Google. Tekniken hos

Cisco, eller Wordpress, eller Sun/Oracle. Och etiken... outsourcad till algoritmer och horder av extraknäckande Facebook-apparatjekar som försöker hantera världens mest komplexa utgivarbeslut med hjälp av en manual.

* * *

Efter snart tjugo år av tester och modeller är mediebranschen fortfarande långt ifrån färdig med arbetet att skapa nya etiska modeller.

Å andra sidan kan man förstås ställa sig frågan om branschen någonsin varit färdig med någonting. Allt vi gör är pågående. Allt vi gör är tills vidare. Allt vi gör är föremål för omprövning. Det ligger i sakens natur att vi ibland måste ursäkta röran. Vi bygger ju om.

Redan på nittioalet stod vi tämligen handfallna inför kommentarfält och tilltagande publikkontakt. Vi fick börja fundera över vad det betydde att inte längre äga alla distributionskanaler. Carl Bildt, som vanligt tidigt ute med tekniken, avgick som partiledare via sitt utmejlade veckobrev. Jag minns en kollega som blev arg på Carl Bildt för det – ”det är ju inte klokt”, hette det, ”ska han kunna köra ut vad som helst till vem som helst?”

Vi kan skratta åt den reaktionen i dag, men vi gör nog klokt i att komma ihåg den.

När omvärlden har agerat har vi reagerat. Det kan finnas många förklaringar till det. Den skeptiska hållning som är inbyggd i journalistrollen kan nog ha hindrat en del progressiva försök. Frustrationen över

makt- och privilegieförluster har ibland blivit alldeles för stor.

Någon helhetlig lösning för en framtida digital medieetik ska jag givetvis inte presentera här. Det vore löjväckande, givet frågans komplexitet. Men här några saker att hålla sig i, medan diskussionen går vidare:

- Var och en är ansvarig för sin del av internet. Att du har publicerat namn på misstänkt brottsling är inget starkt argument för att jag ska göra det.
- Varje utgivare bör koncentrera sig på sina egna publiceringar. Att dementera lögner som får stor spridning via hatsajter är något som riktiga medier bara bör göra i undantagsfall – i dagsläget är det på väg att bli en ny genre.
- Riktiga medier erbjuder redigerade samtal – några ledord för den offentliga diskussionen kan vara ”koncentrat”, ”referat”, ”densitet” och ”expertis”. Alla vet vad obehagade kommentarfält ger. Det finns ingen anledning för riktiga medier att tillhandahålla arenor för gyttjebrottning.
- Det självsanerande systemet med generös rättelsepolitik och ombudsmannasystem måste behållas, för att undvika en anglosaxisk rättskultur med stämningar och skadestånd – den som är intresserad av frågan men inte bekant med fallet Gawker bör sätta sig in i det. (Den av skvallersajten Gawker illa behandlade miljardären Peter Thiel har använt sina pengar för att sponsra ett helt annat förtalsmål mot Gawker, i akt och mening att försöka

hämnas på en misshaglig publicist. Han har med ett slags rekord i cynism kallat det filantropi.)

I en av den offentliga debattens mest missförstådda sentenser skrev journalisten Emanuel Karlsten ”alla är journalister”.

Det var ingen upphöjelse av envar som Karlsten ägnade sig åt. Heller ingen nedsabling av en redan extremt pressad yrkeskategori. Han ville helt enkelt diskutera det enkla men revolutionerade faktum att alla numera kan göra sådant som journalister är mest kända för att göra, nämligen publicera saker.

Därmed har vi en ny lösning på en ganska gammal fråga: den om hur varje människa kan få en röst i offentligheten – och som alla andra tekniska lösningar, så medför den nya problem.

Nu *är* alla journalister. Men vi kan inte vänta oss att en medelintresserad allmänhet är särskilt intresserad av publicistisk etik så länge den hanteras som en branschfråga, eller med så mycket kodspråk och obligatorisk förförståelse att frågan blir omöjlig att tränga in i.

Det denna medelintresserade allmänhet vill minst av allt är att bli etiskt uppfostrad av oss som på grund av våra yrken har hunnit tänka mer på frågan.

Återstår alltså bara en enda metod:

Att föregå med gott exempel.

Ola Sigvardsson*

Fortsatt självreglering bättre än minskad frihet

Det pressetiska systemets styrka och svaghet kan ringas in med två meningar:

Självreglering gör att enskilda människor som misshandlats i pressen kan få upprättelse utan ny lagstiftning som begränsar yttrande- och tryckfrihet.

I ett system av självreglering kan det inte finnas hårdare straff än vad den reglerade accepterar.

När det gäller friheten vet vi alla att Sverige har en omfattande sådan, en av de mest tillåtande lagstiftningarna i världen. Vi har dessutom ett system som är klokt konstruerat. Ett exempel är ensamansvaret hos utgivaren, som både gör det möjligt att ställa en person till ansvar för allt som skrivs, samtidigt som de enskilda skribenterna – journalisterna – skyddas. Ett annat är Tryckfrihetsförordningens tydlighet: det som kan vara ett tryckfrihetsbrott finns uttömmande uppräknat i 18 punkter. Allt annat är tillåtet.

* Ola Sigvardsson är Allmänhetens Pressombudsman (PO). Han var tidigare bland annat redaktionschef på Dagens Nyheter och chefredaktör och ansvarig utgivare för Östgöta Correspondenten.

Till det unika hör även att vi för 250 år sedan var först i världen med en lag som garanterade friheten.

Men allt har inte varit frid och fröjd i 250 år. Det är faktiskt mer sant att säga att friheten under en stor del av denna tid antingen varit satt ur spel eller ifrågasatt. Gustaf III avskaffade tryckfriheten och återinförde förhandscensuren. Under första halvan av 1800-talet böljade striden om hur friheten skulle utformas. Senare har det gång på gång blossat upp debatter på temat att medierna inte förmått hantera den stora frihet som lagstiftningen ger. Att den missbrukats och därför måste begränsas.

Intressant är att det inte, med Gustaf III som det stora undantaget, handlat om att yttrande- och tryckfrihet hotats av totalitära krafter som varit ute för att främja sina egna intressen genom att tysta det fria ordet. Nej, diskussionen om att begränsa friheten har nästan alltid initierats av vad som kan beskrivas som goda krafter. Det har handlat om politiker, debattörer – och utsatta – som vänt sig mot pressens intrång i privatlivet, integritetskränkningarna. Så var det när det rasades mot ”skandalpressen” på 1800-talet, när notisskrivarna i början av 1900-talet jagade känsliga godbitar ur enskilda människors privatliv hos myndigheter och i domstolar och, i modern tid, när såväl kvällstidningar som skvallerpress hamnat i fokus.

Ändå har tryckfriheten överlevt, i stort sett oanfrätt.

En viktig faktor är det självreglerande systemet som steg för steg byggts upp under mer än 100 år.

Systemet har fyra hörnstenar: Publicistklubben som bildades 1874 för att värna god publicistisk sed,

Pressens Opinionsnämnd (PON) som 1916 blev världens första hedersdomstol för den som misshandlats i pressen, de etiska reglerna som fick sin första sammanhållna utformning 1923 i regi av Publicistklubben – och införandet av en Allmänhetens Pressombudsman 1969.

Dessa åtgärder har haft som syfte att visa att pressen menar allvar med att den på egen hand vill staka ut anständighetens gränser; visa vad pressetik är för både utgivare, journalister och allmänhet.

I detta arbete måste pressen sägas ha varit framgångsrik. Inte bara ur perspektivet att systemet fått en sådan trovärdighet hos lagstiftaren att inskränkande lagstiftning i stort sett uteblivit, utan kanske främst att systemet byggt en trovärdighet såväl inom pressen som till viss del hos allmänheten.

Pressens tilltro till sitt eget system visas kanske bäst av hur utgivarna förhåller sig till de åtgärder de utsätts för.

För det första deltar de i och bidrar till PO:s utredningsarbete. Sedan jag tillträdde för drygt fem år sedan är det ingen utgivare som vägrat att svara på brev. Samtliga har valt att gå i svaromål på anmälan och försöka förklara varför publiceringen blev som den blev.

För det andra publiceras fällningarna. Det är en avgörande punkt för systemets trovärdighet. Det är i publiceringen av Pressens Opinionsnämnds kritiska beslut som upprättelsen för den enskilde ligger. Under 2015 och 2016 har samtliga fällningar publicerats av de berörda tidningarna och tidskrifterna. Senaste gången någon vägrade var i mars 2014 när Dispatch

International – efter att ha deltagit i utredningsarbetet – vägrade att publicera fällningen. Den finns emellertid att läsa på po.se.

I detta sammanhang finns det skäl att understryka att endast de tidningar som är medlemmar av Tidningsutgivarna eller Sveriges Tidskrifter har förbundit sig att delta i systemet. För dem prövas såväl tidning, som webbplats och konton i sociala medier. För alla andra publikationer är det frivilligt.

Allmänhetens tilltro är mer svårfångad, av naturliga skäl. Helt kallt är det bara att konstatera att många inte vet att det pressetiska systemet existerar. Och den som vet, har ofta en mycket dimmig uppfattning om hur det fungerar. Att PO är en myndighet är nog den vanligaste vanföreställningen.

Detta är dock inget att sörja över. Ingen behöver känna till det pressetiska systemet förrän man behöver de möjligheter det ger. Inte förrän man anser sig illa behandlad av en tidning – och då hittar många förvånansvärt lätt till oss. Det visar inte minst ärendeutvecklingen, som på fem år gått från 300 anmälningar per år till cirka 600.

Fördubblingen beror inte bara på att vi genom e-anmälan på vår hemsida gjort det lättare att anmäla. En viktig faktor är att om den som blir kränkt och söker på nätet efter möjligheter att agera, snabbt stöter på referenser till PO och PON. Inte minst på grund av en rad uppmärksammade ärenden; fällningar efter anmälningar från kungafamiljen, näringslivstoppar och kändisar. Utöver att dessa personer fått upprättelse genom att tidningarna fällts, fungerar deras ärenden

som signalflaggor på nätet för det pressetiska systemet.

Vad är det då vi erbjuder den som anmäler?

Vi erbjuder kontakt. Det händer ofta att jag i samband med en anmälan eller ett samtal från en missnöjd läsare direkt tar kontakt med utgivaren för att på så sätt få till stånd till exempel en snabb rättelse eller plats för ett genmäle.

Vi erbjuder dialog. Förvisso är det så att de allra flesta utgivare ägnar en stor del av sin arbetstid åt att diskutera med missnöjda läsare, men ändå stöter jag ständigt på anmälare som gjort sitt yttersta för att få en utgivare att lyssna. Och misslyckats. Då kan en PO-anmälan bli nästa steg.

Vi erbjuder prövning. Utredningsarbetet hos PO och beslutsprocessen hos Pressens Opinionsnämnd bygger på att lyssna till båda sidors argument och väga dem mot varandra. Den som anmäler får sitt klagomål taget på allvar.

Vi erbjuder upprättelse. Genom att besluten publiceras får allmänheten veta att tidningen felat mot den klagande. Det är en upprättelse som alltid kan användas av anmälaren om den fällda publiceringen skulle komma på tal i privatlivet – eller åratals senare när artikeln till exempel googlats fram av en potentiell arbetsgivare.

När det gäller publiceringen av en fällning, finns det tre nivåer som anmälaren själv väljer mellan. Det finns de som nöjer sig med att ha vunnit och inte önskar få beslutet publicerat. Andra vill ha fällningen publicerad, men anonymiserad. Allt fler väljer emellertid att få fällningen publicerad med sitt eget namn an-

givet, så att allmänheten inte kan missförstå vem det som fått rätt mot tidningen.

Vad vi inte erbjuder är ett kännbart straff för tidningen.

Därmed är jag inne på den andra av de två meningar jag formulerade inledningsvis: ett självreglerande system kan inte ha hårdare straff än de reglerade accepterar.

Jag möter då och då åsikten att det pressetiska systemet skulle innehålla hårda skadestånd: *”Den tidning som får betala en miljon för att ha skadat en människa passar sig nog i framtiden!”*. Det är möjligt, samtidigt som allmänprevention är omdiskuterad. Hårda straff svider, men de hindrar sällan brottslighet.

Problemet med miljonskadestånd är att ingen tidning skulle betala dem. Det är ett straff som skulle gå utöver vad utgivaren eller tidningsföretaget skulle acceptera. Och i ett självreglerande system finns inga tvångsåtgärder att ta till mot utgivaren. Om skadestånden inte skulle betalas skulle det pressetiska systemet förlora den trovärdighet som byggts upp och brytas sönder.

De sanktioner som systemet har idag består av tre delar:

För det första att utgivaren deltar i utredningsarbetet och därmed tvingas reflektera över den etiska frågeställning som väckts av anmälan. Något som kan komma att påverka framtida publiceringsbeslut. Till det kommer den nesa som det är att behöva publicera en text som säger att man handlat på ett felaktigt sätt mot en enskild människa. Och så en administrativ av-

gift på antingen 13 000 eller 32 000 kronor, beroende på om upplagan är över eller under 10 000 exemplar.

I mina samtal med anmälare som fått rätt i PON, möter jag ofta åsikter som stämmer väl med de som kommit fram i den undersökning som Institutet för mediestudier gjort. Å ena sidan är anmälaren glad för segern i nämnden: *”Äntligen några som sett och förstått vad jag blivit utsatt för”*. Men många upplever att utfallet är oproportionerligt: *”Jag har skadats mycket mer av tidningens publicering än vad den har skadats av fällningen i PON”*.

Detta är den svaga punkten i all självreglering. Min uppfattning är emellertid att den mer än väl vägs upp av de fördelar det pressetiska systemet erbjuder, såväl i förhållande till lagstiftaren som det som erbjuds den som väljer att anmäla en tidning.

Alternativet till självreglering är lagstiftning.

Man kan med lagens styrka peka på det problem man vill komma åt, till exempel integritetskränkningar. Och man kan besluta om kännbara straff.

Likväl går det inte att blunda för nackdelarna. Att till exempel stärka skyddet för privatlivet är samtidigt att försvaga yttrande- och tryckfriheten. Detta är kommunicerande kär. Stärker man det ena försvagas det andra.

Med lagstiftning kan man kriminalisera otillbörliga intrång i privatlivet, men man riskerar samtidigt att föra uppgifter som bör vara tillåtna att publicera till den förbjudna sidan. Till exempel i granskningen av makthavare.

Lagstiftning skulle kunna vara ett stöd för enskilda som behandlats illa i pressen eller på nätet. Men det

skulle samtidigt innebära en skada för samhället. Yttrande- och tryckfrihet är inte bara till för dem som vill utnyttja friheterna. Frihet är bra för alla. Det skapar ett samhälle med stor öppenhet, motverkar rykesspridning och främjar väl informerade medborgare som kan fatta välgrundade beslut i sina egna liv.

Kort sagt:

Lagstiftning är en slö skalpell för den som vill göra ett kirurgiskt ingrepp mot integritetskränkningar.

Därför kommer självreglering av medierna att finnas även i framtiden. Alternativet är för dåligt. Samtidigt behöver det pressetiska systemet reformeras.

På kort sikt är en av de viktigaste åtgärderna att ge PO och PON möjlighet att agera mot gamla artiklar som ligger kvar på nätet och många år senare förlorat sitt allmänintresse, men fortsätter att skada den enskilde. Detta är en helt ny situation vars allvar blir tydligare för varje dag.

På längre sikt är det viktigt att basen för självreglering breddas. Ett sådant arbete pågår i det projekt som syftar till att omvandla Pressombudsmannen och Pressens Opinionsnämnd till *Medieombudsman* och *Medienämnd*, med ansvar för att granska även de ledande aktörerna inom radio och TV.

Men det kommer inte att räcka för att skapa ett livskraftigt självreglerande system över tid.

I det omfattande medielandskapet på internet finns ett mycket stort antal aktörer som inte omfattas av dagens pressetiska system. De allra flesta av dem är ute i goda ärenden, de har ingen avsikt att kränka eller jaga enskilda människor.

För online-tidningar utan tryckt upplaga finns det i dag en möjlighet att frivilligt ansluta sig till det press-etiska systemet. De allra flesta aktörer som gjort det, och som jag talat med, motiverar det med att presse-etiskt ansvar är en kvalitetsstämpel, som man gärna visar sin läsekrets. Det är ett sätt att bygga förtroende.

Hittills har cirka 25 nättidningar anslutit sig på detta sätt – och de är mycket välkomna. Men det är en försvinnande liten del av den nätvärld som skulle kunna vara med.

Framtidens medieetiska system måste hitta en väg att attrahera resten, genom att visa vikten av självreglering. Det räcker inte med ett erbjudande om att få ansluta sin nättidning till det nuvarande systemet. Det kommer att krävas ett aktivt arbete med att skapa ett system där nättidningarna till exempel bidrar till finansieringen av systemet – och ges ett reellt inflytande över hur det är utformat och fungerar.

Häri ligger den verkliga utmaningen inför framtiden.

Michael Karlsson*

Rätt ska vara rätt på första försöket ...

... men rätta om det blir fel – svenskarna om fel och rättelser i nyheter

Eftersom medierna emellanåt publicerar felaktiga uppgifter finns det rutiner för att hantera detta genom att exempelvis påpeka det begångna felet i en rättelse-spalt i tidningar, i ett särskilt inslag i radio och tv eller på nätet där det förekommer att man ändrar i artikeln och meddelar felaktigheten längst ner efter nyheten. Rättelser fyller en viktig funktion för journalistiken och ingår exempelvis i publicitetsregler som Journalistförbundet och Allmänhetens pressombudsman (PO) ställer sig bakom. Vi vet att rättelser är en vanligt förekommande praktik i journalistiken men vi vet betydligt mindre om hur rättelser betraktas av dem som tar del av journalistiken. Det här kapitlet belyser hur medborgare förhåller sig till fel och rättelser.

När medborgare sätter sin tillit till medierna så lutar de också på att journalister ska vara professionella och publicera korrekta nyheter (Liebes, 2000). När journalistiken, oavsett anledning, misslyckas och pu-

* Michael Karlsson är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Karlstads universitet.

blicerar felaktig information är det inte bara ett problem för det enskilda nyhetsmediet och journalisten utan för journalistiken som institution. Rättelser är ett (av flera) instrument för att hantera scenariot när journalistiken misslyckas leva upp till sina ideal. En avgörande fråga i sammanhanget blir då i vilken utsträckning rättelser kan fungera som ett plåster som får såret – felsteget – att läka? Denna fråga har ökat i aktualitet eftersom den snabba publiceringshastigheten på nätet ökar risken för fel men även öppnar för möjligheter att snabbt rätta dessa eftersom innehållet i egentlig mening aldrig lämnar producenten (Joseph, 2011; Karlsson, 2010, 2011).

En studie av ryska, polska och svenska journalister visar att många av dessa tror att publiken, i och med digitaliseringen, har lägre krav på verifikation av information innan den publiceras och att de är nöjda med att nyheter rättas efterhand (Anikina, 2015). Utifrån det perspektivet är det viktigt att undersöka publikens förhållningssätt till felaktigheter och rättelser, något som gjorts mycket sparsamt tidigare. Resterande del av detta kapitel återger valda resultat från projektet *Transparens och journalistisk trovärdighet*, finansierat av Vetenskapsrådet, om publiken och rättelser. Mer information om metoderna (enkät, fokusgrupper och experiment) och de publikationer som resultaten baseras på finns längst bak i kapitlet under rubriken metodnot.

Rättelser, tillit, sanning och ansvarighet

Rättelser i nyheter och relationen till publiken behöver förstås mot bakgrund av journalistikens anspråk på sanning, tillitens centrala roll samt vilken funktion ansvarighet har i detta sammanhang. Om vi börjar med tilliten så är den central för i hur stor utsträckning människor vänder sig till journalistik och hur de värderar denna – om man litat på medierna så påverkar detta, i positiv riktning, hur mycket nyheter man konsumerar och hur man betraktar dessa (Tsfati, 2003; Tsfati & Cappella, 2003). Denna tillit baseras, bland annat, på att journalistiken levererar sanningsenlig information. Tilliten är också avhängig att journalistiken även är sanningsenlig och kommunicerar de gånger den misslyckas med att tillhandahålla korrekt information. Det är här ”rättelser” kommer in. Att göra en rättelse är att påpeka, erkänna fel och kommunicera detta till externa aktörer exempelvis medborgare eller den/dem det drabbar. Detta är ett uttryck för mediernas ansvarighet och är ett viktigt arbetssätt för att upprätthålla tilliten till journalistiken på längre sikt (Christians, 1985; Kampf & Daskal, 2014; McQuail, 2005; von Krogh & Svensson, 2015). Rättelser är kanske det viktigaste sättet att kommunicera journalistiska misslyckanden på och samtidigt upprätthålla relationen mellan journalistiken och medborgarna trots brister hos den förstnämnda.

Givet den betydelsefulla roll som rättelser har ter sig bristen av forskning på området märklig. Tidigare (primärt amerikansk) forskning har visat att ideologisk hemvist påverkar hur man betraktar rättelser – liberaler är mer välkomnande gentemot rättelser som

förstärker en liberal världssyn medan de inte är lika positiva till rättelser som stärker en konservativ världssyn och samma sak gäller för konservativa (Garrett, Nisbet & Lynch, 2013; McGlone, 2005; Nyhan & Reifler, 2010). Annan forskning (se exempelvis Maier, 2002; Porlezza et al., 2012) visar att människor som figurerar som källor i medierna är mycket känsliga för felaktigt återgiven information och att detta påverkar synen på journalistiken negativt.

Vi vet att korrekt information och rättelser spelar roll men så här långt är det få, om ens några, studier som studerat medborgares förhållningssätt till rättelser. Detta är olyckligt eftersom medborgarna är centrala i sammanhanget – är rättelser viktiga och har de någon funktion för dem?

Svenskarna och rättelser

För att ta reda på attityder till felaktigheter och rättelser i journalistiken ställde vi ett antal frågor i en enkätstudie. Den första frågan handlade om den upp-snabbade publiceringskulturen på nätet och om publiken är villig att byta hastighet mot korrekta nyheter. Tabell 1 nedan visar att detta inte är något som publiken är villig att göra. Den här siffran är inte särskilt intressant i sig utan blir det först i relation till de olika rättningsalternativen. När respondenterna ställs inför ett alternativ där små fel (se förklaring till stora och små fel i kommentaren till tabellen) slinker igenom för att senare bli rättade är attityderna mer positiva. Om detta scenario jämförs med små fel som inte blir rättade kan vi få fram en ”nettoeffekt” (summan av de

positivt inställda i det första scenariot minus summan av de positivt inställda i det andra scenariot) av rättelser som är 34 procentenheter. Med andra ord så reparerar rättelsen i ganska hög utsträckning det fel som har begåtts. Gör vi samma räkneövning för rättelser av stora fel blir nettoeffekten endast 13 procentenheter. Det som är intressant i det här sammanhanget är att rättelsen förlorar kraft ju grövre förseelsen är. Men det är ändå bättre att göra en rättelse jämfört med att inte göra det.

Tabell 1. Attityd gentemot fel och rättelser i nyheter (procent, N = 2091)

	Det är ok att det blir fel för att det ska gå fort	Små fel* ok, om de blir rättade	Stora fel* ok, om de blir rättade	Små fel* ok, behöver inte bli rättade	Stora fel* ok, behöver inte bli rättade	Ok att ta bort felaktiga nyheter utan att informera publiken
Instämmer inte alls	24	5	38	24	70	32
2	19	5	22	14	15	18
3	17	6	14	12	5	13
Neutral	17	18	12	17	8	19
5	16	25	8	14	1	8
6	5	20	3	10	1	5
Instämmer helt	2	21	3	8	1	6
Total	100	100	100	99	101	101
Medelvärde	3.05 (1.66)	4.97 (1.644)	2.5 (1.64)	3.43 (1.959)	1.58 (1.107)	2.92 (1.826)

Kommentar: Skalan är mellan 1 till 7. Den övre delen av tabellen visar den procentuella fördelningen avrundad till hela procent vilket innebär att totalen inte allt blir 100 procent. Den nedre delen av tabellen visar medelvärdet och standardavvikelsen (inom parentes).

* I enkäten använde vi exempel för att illustrera ett litet och stort fel. Bägge exemplen utgick från en demonstration som spårade ur. I fallet med det lilla felet var det en faktauppgift som var fel – den första nyhetsrapporteringen gav för handen att det var 50 personer som arresterats medan det senare visade sig vara 49 personer. Det större felet bestod i att nyheten felaktigt beskriver att polisen använde oprovo- cerat våld fast det egentligen började med att demonstranterna kastade sten mot polisen och krossade skyltfönster.

Överlag visar Tabell 1 en mycket skeptisk inställning till felaktigheter – en klar majoritet tar avstånd från detta förfarande i de flesta scenarios – och respondenterna blir mer skeptiska ju grövre felet är och om rättelse saknas. Vi ställde även frågan om det är ok att ta bort felaktiga nyheter utan att berätta detta för publiken. Det gillar inte respondenterna heller men jämfört med att publicera en artikel med ett stort fel (rättat eller inte) så är detta ändå ett mindre dåligt alternativ. Resultaten i Tabell 1 låter oss dra två slutsatser om svenskarnas attityder till felaktigheter i nyheter och rättelser. Den ena är att journalistiken ska publicera korrekta nyheter från början. Rätt ska vara rätt, redan på första försöket. Den andra slutsatsen är att rättelser, trots dessa attityder, har en relativt positiv inverkan, i synnerhet om felet är litet. Rättelser har en viktig funktion.

Vi undersökte också (ej redovisat i detalj i detta kapitel) hur kön, ålder, utbildning, digital nyhetsanvändning och tillit till medierna påverkade attityder till rättelser. Detta mot bakgrund av att exempelvis yngre och människor med hög digital nyhetsanvändning kanske kan förväntas ha en större kunskap om och tolerans för den digitala journalistikens produktionsvillkor. Genomgående var det små skillnader mellan de olika grupperna och samtliga är, som Tabell 1 ovan illustrerar, skeptiska till fel. Dock så fanns

bland yngre, de med hög tillit till medierna och stor-konsumenter av digitala nyheter en något större acceptans för fel jämfört med de andra grupperna. En viktig slutsats av denna analys är att svenskarna har tämligen homogena attityder till fel och rättelser.

I fokusgrupperna bad vi respondenterna ranka åtta olika transparenstekniker¹ och lyfta fram vilka de föredrar i journalistiken. Rättelser fick relativt många röster och kom på tredje plats (en annan intressant observation är att alla former av läsarinblandning rankades mycket lågt). Resultatet från fokusgrupperna bekräftar överlag i hög utsträckning det som framkom i enkätundersökningen – rättelser har en viktig funktion för medborgarna men det ska vara rätt från början.

Slutligen gjordes också en experimentstudie där en nyhet med en införd rättelse jämfördes med en nyhet utan rättelser och hur detta påverkade, bland andra saker, trovärdigheten. Här fanns det, intressant nog, ingen mätbar effekt åt något håll. Faktiska rättelser har med andra ord varken positiva eller negativa effekter trots att de indikerar att ett fel begåtts (vilket medborgarna inte gillar) och ett erkännande av ett begånget fel (vilket medborgarna gillar).

¹⁾ Transparensteknikerna var; att det framgår vilken åsikt journalisten har om det den bevakar; att det förklaras varför det tas upp som nyhet; att vinkeln på nyheten förklaras; att länkar används; att rättelser används; att läsarkommentarer används; att läsardeltagande (nyheten produceras tillsammans med journalist) används; samt att läsaren ersätter journalisten som skribent.

Summering

Resultaten från våra undersökningar visar att svenskarna, även om man får ha en låg svarsfrekvens i åtanke, har krav på att journalister verifierar information *innan* den publiceras och förväntar sig hög, om än inte perfekt, standard. Rättelser har en begränsad förmåga att reparera dålig journalistik.

Rättelser har en positiv effekt på attityder men, som illustrerats ovan, den effekten är som störst när felet är litet. Även i fokusgrupperna får rättelser ett positivt mottagande medan experimentstudien inte visade några som helst effekter av en artikel med infogad rättelse. Sammantaget visar våra data att svenskarna gillar rättelser som idé medan de inte har något genomslag i praktiken. Här är det viktigt att understryka att experimentstudien mäter effekten av *en* artikel i en för ändamålet (artificiellt) konstruerad miljö och att det mycket väl kan finnas effekter när rättelser ackumuleras i mängd och över tid men detta behöver undersökas empiriskt.

Ett annat viktigt resultat från studien är att medborgarna är tämligen överens i sin syn på journalistiken. Det finns inte några större skillnader i att acceptera fel eller att uppskatta rättelser oavsett om man är digital native, storkonsument av nyheter, yngre eller inte. Journalistikens traditionella normer står starka hos alla medborgare. Därmed är det problematiskt att, som journalisterna i Anakinas studie (2015) utgå ifrån att medborgarna vare sig är medvetna om eller accepterar produktionsvillkoren för den digitala journalistiken trots att den existerat i över 20 år. Här finns

det ett glapp mellan vad journalisterna tror att medborgarna kan gå med på – en acceptans för att byta hastighet mot korrekt innehåll – och medborgarnas faktiska förväntningar på vad den digitala journalistiken borde leverera – nyheter som är korrekta från första publiceringstillfället. Här finns med andra ord en klyfta som kan leda till minskat förtroende för journalisten då den inte lever upp till medborgarnas förväntningar. Givet utvecklingen med neddragningar av den svenska journalistiken lär inte denna klyfta minska i framtiden.

Metodnot

Resultaten som presenteras i det här kapitlet kommer från en enkätundersökning, ett experiment och fokusgrupper. Samtliga studier har genomförts tillsammans med TNS Sifo. Enkätundersökningen, svarsfrekvens 26,4 %, genomfördes på ett slumpmässigt representativt urval av svenskar (N=2091) under 2014. Experimentet utfördes 2013 med 1320 respondenter också med ett slumpmässigt representativt urval. Fokusgrupperna bestod av 13 grupper med sammanlagt 82 deltagare och genomfördes 2015. Resultaten från enkätundersökningen och detaljer kring metoden i denna finns publicerade i den kommande artikeln ”Do Not Stand Corrected: Transparency and Users’ Attitudes to Inaccurate News and Corrections in Online Journalism” i tidskriften *Journalism & Mass Communication Quarterly*. Experimentstudien är redovisad i artikeln ”You Ain’t Seen Nothing Yet. Transparency’s (lack of) effect on source and message credi-

bility” publicerad i tidskriften *Journalism Studies* (2014). Fokusgruppstudien behandlas kortfattat i konferenspresentationen *Please guard the gates: Users on user involvement in news* och kan erhållas av författaren via michael.karlsson@kau.se. Förutom författaren till detta kapitel ingår även docent Christer Clerwall Karlstads universitet och professor Lars Nord Mittuniversitetet i forskningsprojektet.

Referenser

- Anikina, M. (2015). Ideals and values of modern journalists: the search for balance. In G. Nygren & B. Dobek-Ostrowska (Eds.), *Journalism in Change Journalistic Cultures in Poland, Russia and Sweden* (pp. 153–178). Peter Lang.
- Christians, C. (1985). Enforcing media codes. *Journal of Mass Media Ethics*, 1(1), 14–21.
- Garrett, R. K., Nisbet, E. C., & Lynch, E. K. (2013). Undermining the Corrective Effects of Media-Based Political Fact Checking? The Role of Contextual Cues and Naïve Theory. *Journal of Communication*, 63(4), 617–637. doi:10.1111/jcom.12038
- Joseph, N. L. (2011). Correcting the Record. *Journalism Practice*, 5(6), 704–718. doi:10.1080/17512786.2011.587670
- Kampf, Z., & Daskal, E. (2014). Communicating Imperfection: The Ethical Principles of News Corrections. *Communication Theory*, 24(2), 165–185. doi:10.1111/comt.12035
- Karlsson, M. (2011). The immediacy of online news, the visibility of journalistic processes and a restruc-

- turing of journalistic authority. *Journalism*, 12(3), 279–295. doi:10.1177/1464884910388223
- Karlsson, M. (2010). Rituals of Transparency. Evaluating online news outlets' uses of transparency rituals in the United States, United Kingdom and Sweden. *Journalism Studies*, 11(4), 535–545.
- Karlsson, M., Clerwall, C., & Nord, L. (kommande). Do Not Stand Corrected: Transparency and Users' Attitudes to Inaccurate News and Corrections in Online Journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. [publicerad online] doi:10.1177/1077699016654680
- Karlsson, M., Clerwall, C., & Nord, L. (2014). You Ain't Seen Nothing Yet. Transparency's (lack of) effect on source and message credibility. *Journalism Studies*, 15(5), 668–678. doi:10.1080/1461670X.2014.886837
- Liebes, T. (2000). Inside a News Item: A Dispute Over Framing. *Political Communication*, 17(3), 295–305. doi:10.1080/105846000414296
- Maier, S. (2002). Getting It Right? Not in 59 Percent of Stories. *Newspaper Research Journal*, 23(1), 10–24.
- McGlone, M. (2005). Quoted out of context: Contextomy and its consequences. *Journal of Communication*, 55(2), 330–346.
- McQuail, D. (2005). Accountability of Media to Society: Principle and Means. In D. McQuail, P. Golding, & E. de Bens (Eds.), *Communication Theory and Research* (pp. 90–103). doi:10.4135/9780857024374

- Nyhan, B., & Reifler, J. (2010). When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions. *Political Behavior*, 32(2), 303–330. doi:10.1007/s11109-010-9112-2
- Porlezza, C., Maier, S. R., & Russ-Mohl, S. (2012). News Accuracy in Switzerland and Italy. *Journalism Practice*, 6(4), 530–546. doi:10.1080/17512786.2011.650923
- Tsfati, Y. (2003). Media Skepticism and Climate of Opinion Perception. *International Journal of Public Opinion Research*, 15(1), 65–82. doi:10.1093/ijpor/15.1.65
- Tsfati, Y., & Cappella, J. N. (2003). Do People Watch what they Do Not Trust?: Exploring the Association between News Media Skepticism and Exposure. *Communication Research*, 30(5), 504–529. doi:10.1177/0093650203253371

Torbjörn von Krogh*

Finns utrymme för medieetik i polariseringens tid?*

För tio år sedan frågade jag den italienske medieforskaren Paolo Mancini vad begreppet ”media accountability”, mediernas ansvarighet, betyder i Italien. Ingenting, svarade han, det är ett tomt begrepp. I stora drag har den ena politiska sidan i Italien haft sina medier och sin övertygelse. Det som publiceras i dessa medier är det som gäller, det är sanningen för dem. Och det som motståndarna, den andra sidan, publicerar i sina medier stämmer förstås inte alls, det är lögn. Och tvärtom på den andra sidan. Man är överens om att man inte är överens, men det finns inga kriterier för neutral eller sanningssökande journalistik som de båda sidorna är eniga om, det finns ingen norm som det går att utkräva ansvar utifrån. Alltså finns det inte

* Torbjörn von Krogh är fil dr i medie- och kommunikationsvetenskap på en avhandling om medieetik och medieansvar. Han har lång erfarenhet som journalist och har bland annat varit chefredaktör för Pressens tidning och redaktionschef på Kommunaktuellt. Han var 2009–2014 förestandare för Stiftelsen Institutet för Mediestudier (Simo).

** Detta kapitel är med förlagets vänliga tillstånd hämtat från Torbjörn von Kroghs nyligen utkomna genomgång av medieetikens historia, samtida praxis och fortsatta utveckling: ”Medieetik. Framväxt, funktion och framtid” (Studentlitteratur, 2016).

heller någon möjlighet att diskutera ”media accountability” i Italien, det är ett tomt begrepp, förklarade professor Mancini något förenklat. Är det åt det hållet stämningarna rör sig i Sverige numera?

Allmänhetens Pressombudsman Ola Sigvardsson skrev i sin årsberättelse för 2015 att allt fler anmälningar till PO görs på politisk grund av anhängare till Sverigedemokraterna. ”De anser sig personligen kränkta då en tidning för fram kritik mot partiet, dess ordförande eller någon annan ledande företrädare” (Sigvardsson, 2016:3). Dessa anmälningar prövas inte, samtliga avskrivs direkt av PO eftersom ”publiceringarna inte handlade om anmälarna, de uppfyllde inte kriteriet att anmälaren ska vara personligen utpekad” (ibid.).

2013 instämde drygt hälften (52 procent) av alla tillfrågade i det årets SOM-undersökning helt eller delvis i påståendet ”Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring”. Sympatisörer till Socialdemokraterna, Centern och Folkpartiet låg lite under genomsnittet (46, 48 respektive 48 procent). Anhängarna av Miljöpartiet och Vänsterpartiet var mindre mediekritiska i denna fråga (32 respektive 37 procent) medan anhängarna av Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna var mer, eller mycket mer, kritiska (58, 68 respektive 92 procent) (Sandberg & Demker, 2014:76). Mediemisstron bekräftades i SOM-undersökningen 2015 (Demker & van der Maaten, 2016).

En mindre undersökning 2016 visade att misstron mot medierna inte enbart gäller rapporteringen om in-

vandringen, särskilt bland SD-sympatisörer. På frågan ”Anser du att det som presenteras i media ger en rättvisande bild av Sverige?” svarade SD-anhängare tydligt nej (69 procent nej mot 17 procent ja), medan borgerliga sympatisörer var splittrade i sina svar (38 procent nej mot 43 procent ja) och S+V+MP-anhängarna visade viss tilltro till mediernas rapportering (33 procent nej mot 44 procent ja) (Novus, 2016).

I sverigedemokratiska medier tecknas en bild av att etablerade medier rapporterar ensidigt om problem som orsakas av invandring och flyktingmottagande, medierna sägs vara hopvuxna med samhällstoppen, de påstås strunta i förhållandena för befolkningen utanför storstäderna och underlåter enligt denna uppfattning att rapportera om allvarliga samhällsproblem som stör mediernas egen världsbild. Här är några exempel:

Medias motstånd mot SD får i alla fall sägas ha förblivit kompakt. Man undviker förvisso att angripa SD:s faktiska politik, istället målar man upp en niddbild av den, raljerar över partiets historia eller ger sig hän åt intetsägande emotionella resonemang med oklar innebörd. Det är här den verkliga konfliktlinjen går i svensk politik, ett diffust kollektiv av mediala makthavare mot ett politiskt parti bestående av medborgare som fått nog av mediokratin. Att lägga sin röst på SD är den ultimata protesten mot medias makt.

(Brandberg, 2015)

Gruppen (eller ska de beskrivas som en klass eller kast?) journalister präglas av en stark in-grupp känsla vilket framstår som naturligt med tanke på hög fysisk och ideologisk koncentration (bor på Södermalm, röstar MP eller

FI). Att döma av de många ad-hominemargument¹ ("vi är riktiga media", "professionella journalister") som riktas mot kritiker är det uppenbart att man inte ser kritiker utanför gruppen som jämlikar eller ens förtjänta av motargument.

(Jonsson, 2016)

Som en röd tråd hos tyckande mainstream-media går argumentationen att det skulle vara en myt att dessa mörklägger, filtrerar, censurerar, vinklar och agerar förmyndare för läsekretsen. Jag vet inte om det beror på bristande självinsikt och fartblindhet eller om de helt enkelt är ohederliga även i den delen av journalistiken, i frustration över att ha förlorat sitt monopol på nyhetsförmedling och opinionsbildning. Den retoriken uttrycker hur som helst ett ytterligare lager av läsarförakt ovanpå allt det andra.

(Dagerlind, 2016)

Hur har företrädare för medierna reagerat på uppgifterna om allmänhetens påstådda misstro mot journalistiken och mot kritiken om att journalister skulle förvränga och förtiga? På olika sätt, med förvåning, fakta och frustration. Några exempel:

Sommaren 2015 återgav polisen rykten om att några journalister skulle ha tagit sig in i trädgården hos mördade Lisa Holms föräldrar, vilket utlöste en Twitterstorm mot medierna. Kvällstidningarnas chefredaktörer Mattsson och Helin gjorde en extrautgåva av sin gemensamma podd där de diskuterade kritiken efter att ha citerat uttryck på Twitter om journalister som "gamar", "hyenor", "svin", "kräk" och "äckliga

¹⁾ Ad hominem – argument mot person i stället för mot sak.

djävla klicksamlande as” (MattssonHelin, 2015b). ”Det är helt häpnadsväckande tycker jag att det sitter människor och formulerar sig såhär utan att så att säga ha satt sig in i sammanhangen” tyckte Thomas Mattsson. ”Det är en totalt perverterad och skruvad tankevärld” ansåg Jan Helin.

Thomas Mattsson delade in kritikerna i två grupper, dels ”anonyma trollkonton som sprider rasistisk propaganda” och som hakar på när det finns tillfälle ”att utspy sin galla över medierna”, och dels människor med ”förutfattade uppfattningar” som utgår från att medierna bär sig illa åt ”som man kanske gjorde på 1950-talet eller 1960-talet” vilken blottar ”en djup okunskap” om publicistik (ibid.). Jan Helin kom fram till att ”vad som måste göras är egentligen någon slags folkbildningsinsats för att förstå vad journalistik är” – och man kan ju karaktärisera delar av deras egen podd som en sådan insats, fast för specialintresserade och inte riktad ut mot en oinformerad allmänhet.

I en annan utgåva av *MattssonHelin* gästades Thomas Mattsson av Margret Atladottir, redaktör på den antirasistiska och feministiska sajten *Politism*. De diskuterade bland kritiken mot journalister:

Thomas Mattsson: Det finns inget empiriskt, vetenskapligt, sakligt stöd för den här kritiken, men den finns ju där och den eldas på av Twitterkonton och hatsajter och finns nog hos många fler än bara hos dom som uppsöker dom. Vad tror du att det beror på?

Margret Atladottir: En teori som jag har är väl att vi journalister, vi är ju etablissemang på många sätt. Vi får priser och hej och hå. Vi har stora plattformar där folk lyssnar på oss och folk mår ganska så dåligt i Sverige

i allt högre utsträckning. (...) Då är det ganska så naturligt att man blir frustrerad på etablissemang, det man anser sitter på all makt. Det är politikerna och vi är liksom en del av det etablissemang.

(MattssonHelin, 2015a)

Sofia Wadensjö Karén, chefredaktör för tidningen *Vi* och ordförande för föreningen *Utgivarna*, berättade att hon överraskats av att höra människor säga att man inte längre litar på traditionella medier utan vänder sig till ”propagandistiska sajter och verkar tro att de ’minsann vet ett och annat’ efter att ha hasat sig igenom en text med pressetiskt tvivelaktiga uppgifter” (Wadensjö Karén, 2016). Tidigare uppfattade hon ett stöd för den förhärskade pressetiska principen att ange etnicitet enbart när det är relevant och finns ett allmänintresse. 2016 har detta svängt snabbt och medierna misstänkliggörs för att mörka när etnicitet inte skrivs ut. Ska vi ha ”en mindre strikt pressetik” för människor med en annan etnisk bakgrund frågade Sofia Wadensjö Karén retoriskt i en ledare och sammanfattade: ”Misstänkliggörandet av seriös, ansvarstagande journalistik är dagens i särklass största hot mot hela vår demokrati” (ibid.).

När förra kulturministern Lena Adelsohn Liljeroth och hennes man, förre M-ledaren Ulf Adelsohn, våren 2016 i en *DN*-intervju (af Kleen, 2016) berättade att även de anser att medierna medvetet förtigit fakta om invandringen spetsades debatten till. Paret Adelsohn Liljeroth anklagades i medierna bland annat för lögn, intellektuell förvirring och SD-retorik. Ulf Adelsohn kontrade med att tala om brist på yttrandefrihet och

censur. I nyhetsrapporteringen hänvisades till att det inte finns några vetenskapliga belägg för någon medveten mörkning i medierna av invandringens problem. Det kan dock finnas enskilda exempel på att journalister ”försöker lägga nyheter till rätta, det är i så fall omdömeslöst” sade medieforskaren Lars Nord (Lapidus, 2016). Och medieforskaren Jesper Strömbeck underströk att de journalistiska produktionsprocesserna i vid mening har mycket större inverkan på innehållet än vad journalisterna och deras politiska åsikter har (Nesser, 2016).

Dagens Nyheter publicerade snabbt efter intervjun med paret Adelson Liljeroth en opinionsmätning utförd av Ipsos som bland annat visade att 50 procent av personer 18–74 år hyste mycket eller ganska stort förtroende för *DN* (Rosén, 2016). 73 respektive 75 procent hyste förtroende för Sveriges Radio och SVT medan enbart 4 procent hyste förtroende för *Avpixlat* (Rosén, 2016). Trenden för förtroendet för *Dagens Nyheter* har dock varit sjunkande de senaste tio åren enligt en annan, årlig mätning; från 56 procent 2006 till 46 procent 2016 (Förtroendebarmetern, 2016).

Den forskning som finns i den aktuella sakfrågan – beskrivningen av invandringen i svenska nyhetsmedier – nämndes kortfattat i uppståndelsen kring Adelson Liljeroth. I detta skede, när invandringsrapporteringens karaktär fick förhöjt nyhetsvärde på grund av anknytningen till de forna toppolitikerna, kunde exempelvis Gunilla Hulténs studier av 1 537 artiklar i fyra dagstidningar² spridda över landet under tre marsveckor 1945, 1955, 1965, 1975, 1985,

1995, 2000 och 2005 gärna fått en mer utförlig presentation.

Hennes analys visar bland annat att under periodens första hälft beskriver tidningarna invandrarna som en tillgång. Industrin behövde arbetskraft och invandrarna var en resurs. Arbetskraftsinvandringen upphörde och 1985 markerar ett skifte därvidlag. Sedan dess har tidningarna huvudsakligen skildrat invandringen som ”ett samhällsproblem, hot mot välfärdssamhället och som belastning för kommunerna” (Hultén, 2006:213). En obestämd grupp invandrare skildras som hotfull, inte enskilda individer. ”Skildringarna kan ses som bidrag till att etablera ett krismedvetande om potentiella faror, en sorts beredskapskänsla för ett annalkande hot” (ibid.).

Det finns dock en skillnad mellan journalistiken i storstadstidningen *Dagens Nyheter* och i de övriga tre tidningarna i Gävle, Borås och Västerås. *DN* hade fler nyhetsartiklar, bland annat om brott, med negativa rubriker vars innehåll byggde på konflikter mellan olika aktörer än de tre övriga. Skildringarna i dessa tre tidningar är mer lokalt förankrade, mer inkluderande till invandrarna och mindre konfliktinriktade, medan *DN* ”är närmre Sveriges nationella politiska elit” (ibid.:217). Hultén visar att skildringen under efterkrigstiden följer tidsandan, från optimistisk tilltro till ekonomisk tillväxt över till oro över ekonomiska och andra kriser.

²⁾ *Arbetsbladet* i Gävle, *Borås Tidning*, *Dagens Nyheter* och *VLT* i Västerås.

Det retoriska skiftet från resurs till belastning finns inte bara i journalistiken utan också i migrationspolitiken. Journalistiken och migrationspolitiken löper sålunda i parallella och förbundna spår genom de år som jag har undersökt.

(Ibid.:213)

Journalistiken fungerar i samklang med tidsandan; påverkar den och påverkas av den. På samma sätt var det en växelverkan mellan kriminalpolitiken och presstiken i början av 1900-talet. ”Då man genom lagstiftning börjar röra sig bort från tanken på straff som samhällets hämnd och till ett mer vårdinriktat synsätt kommer de första PK-reglerna ...” (Weibull & Börjesson, 1995:85). Men det är inte alltid som alla är överens om att en förändring av opinionsklimatet har skett – eller bör ske. Då uppstår en strid om tolkningar av utvecklingen som ibland också leder till en strid om fakta.

1991 kom populistiska och efter hand allt mer främlingsfientliga Ny Demokrati in i riksdagen. Snart växte det också fram påståenden om att ”medier avsiktligt avstod från att skriva ofördelaktigt om icke-svenskar” (Hultén, 2009:65). Hultén citerar Pär-Arne Jigenius, som var Allmänhetens Pressombudsman vid denna tid, och som i en debattartikel 1993 hävdade att medierna i stort hade ”en överbeskyddande moraliserande attityd i fråga om flykting- och invandrapolitiken och de kostnader och de problem som denna politik medförde” (ibid.). Problem tonades ner, missförhållanden skildrades inte och det var inte presse-

tiskt korrekt att uppge nationalitet för gripna brottslingar enligt Jigenius. Hultén håller inte med:

Denna hållning, menade Jigenius, gjorde massmedierna medansvariga till flyktingfientliga stämningar som kunde spåras i samhället. Min och andras forskning ger inget stöd för Jigenius analys.

(Ibid.)

Ny Demokrati fick 1 procent av rösterna i valet 1994 och föll ur riksdagen efter en period. 2010 kom ett annat främlingsfientligt parti in i riksdagen. Sverigedemokraterna, ett nationalistiskt parti med nazistiska rötter, fick 5,7 procent av rösterna, drygt 330 000 röster, och 20 mandat. Snart tog påståenden om att medierna mörklägger problem med invandringen ny fart. Journalisten Björn Häger (2012) intervjuade som doktorand i medie-och kommunikationsvetenskap 13 journalister som bevakar politik och 13 mediechefer om synen på Sverigedemokraterna, på legitima konfliktfrågor i politiken och på deras uppdrag som SD-bevakare. Han använde en modell med tre olika sfärer för att kartlägga vilka politiska frågor som ansågs utdefinierade från den politiska debatten, icke-legitima, och vilka som var fritt fram att beskriva och bevaka, legitima. Modellen utvecklades i USA i samband med en analys av bevakningen av Vietnam-kriget (Hallin, 1986) och består av en kärna (1) av konsensus, en sfär (2) av legitima konflikter och en yttre sfär (3) av icke-legitima avvikelser.

Från Hallin. 1986. *The Uncensored War*.

Hallins (1986) figur över journalisters inställning till kontroversiella frågor.

Sfär 1. Här råder konsensus, journalister behöver inte söka motargument.

Sfär 2. Här finns legitima konflikter, journalistikens stapelvara som rapporteras med argument och motargument.

Sfär 3. Här finns icke-legitima avvikelser som kan leda till problem för journalister: hur ska de bevakas?

Studien visar bland annat (Häger, 2012: 252–255) att journalisterna inte hade en enhetlig syn på invandring och på Sverigedemokraternas politik. Ett flertal menade att krav som ”minska invandringen”, ”ställ hårdare krav på invandringen” och ”förbjud burka” var uttryck för legitima konflikter som gick att bevaka med normala journalistiska metoder. Olika journalister placerade olika paroller inom sfären för icke-legitima avvikelser, till exempel påståenden som ”invandrare våldtar mer än andra”, ”muslimer är det största hotet” och ”inför dödsstraff”; åsikterna gick isär. Journalisterna bygger sina bedömningar på en uppfattning om medieetik, tidsanda och samhällseliga vär-

deringar. ”Journalisterna är partiska till förmån för rådande normer och värderingar – och ett parti som driver frågor som befinner sig i avvikelssfären kommer därför att få medierna emot sig” enligt Häger (ibid.:268).

Hur hanterade journalisterna dilemmat? Public service-bolagen genom att försöka rapportera sakligt och opartiskt, men markera motstånd mot uppfattningar som strider mot radio- och tv-lagens så kallade demokratiparagraf; innehållet som helhet ska ”präglas av det demokratiska statskicketets grundidéer och principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet”. Kvällstidningarna däremot gick in för att ”aktivt bekämpa den främlingsfientliga uppstickaren” (ibid.:271).

Finns det något utrymme för saklig diskussion om vad som är god journalistik och eftersträvansvärd medieetik i detta läge? När begreppen är utsatta för tryck av grupper som utifrån politisk ideologi vill omförhandla dem? När dagens medieetik – där nationalitet anges om det bedöms vara relevant i sammanhanget – står mot en ideologi som hävdar att nationalitet på en brottsling alltid ska anges, om brottslingen kommer från ett annat land? När nättidningar som driver en ideologisk linje om invandringen uppfattas som alternativ till traditionella nyhetsmedier vad gäller beskrivningen av verkligheten – och när hälften av befolkningen enligt en undersökning håller med om att svenska medier inte berättar sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring? När ord som ”sanningen” och ”verkligheten” används som oproblematiserade tillhyggen mot mediernas rappor-

tering; oproblematiserade i den meningen att de inte beaktar skillnaden mellan en obegränsad verklighet och begränsade medier? Medier måste välja vad som ska rapporteras och hur det ska rapporteras så att det blir förståeligt och ryms inom mediets ram utifrån en oändlig mängd möjligheter. Detta urval kan och ska diskuteras, vilket också görs i den ständigt pågående mediedebatten, men det är ostridigt att ett urval måste göras.

En studie analyserar striden mellan ”sanningssägare” på nätet och ”mörkläggare” i medierna som den uppfattas av sanningssägarna själva i en diskussionstråd på *Flashback* (Thorén, 2015). Sanningssägarna bland folket tilldelar sig positiva värden som rationalitet, objektivitet, civilisation, sanning och fakta medan mörkläggarna inom medieeliten tillskrivs värden som irrationalitet, subjektivitet, kaos, lögn och åsikter.

Uppfattningen om att medierna inte rapporterar sanningen eller skildrar verkligheten är den kanske mest centrala aspekten i diskursen om mörkläggnings. Trots att dessa två begrepp inom diskursen verkar ha en självklar innebörd är det många gånger inte givet vad begreppen åsyftar. Sanningen kan betyda allt från specifika uttåg om att islam är en våldsbejakande religion eller att invandringen håller på att förgöra Sverige som nation. Till skillnad från dessa partikulära artikuleringar används ”sanningen” även för att beteckna något universellt, exempelvis genom generella påståenden om att ”medierna inte säger sanningen om invandringen”. Än

mer diffust är begreppet verkligheten, som ofta används för att beteckna ”det som medierna inte skriver om”.

(Ibid.:48, kursivering i original)

Författaren pekar på betydelsen av minskad konsumtion av nyheter från traditionella medier och på förekomsten av filterbubblor, där information som bekräftar den egna världsbilden prioriteras. Kan medierna minska antagonismen och få till stånd ett samtal med ”sanningssägarna”? Inte genom att acceptera deras förutsättningar om vilka som är rationella och vilka som inte är det, då kommer sanningssägarna hela tiden att gradvis flytta fram sina positioner och striden fortsätta så länge sanningssägarna är missnöjda med medierna. Men kanske kan medierna vinna terräng genom att tydligare markera insikten att mediernas tidigare informationsmonopol är brutet. Demokratin bygger på välinformerade medborgare och medierna behöver för att stärka sitt förtroende hos allmänheten ”utgå från att en stor andel av Sveriges mediekonsumenter formar sina verklighetsuppfattningar utifrån information som cirkulerar utanför den traditionella mediesfären” (ibid.:60).

Mediekritiken har varit viktig för medieetikens utveckling, både för att stimulera mediernas företrädare till debatt och reflektion och för att utveckla påtagliga uttryck för denna självprövning i form av etiska spelregler, klagonämnder och ökad transparens. Den politiska mediekritiken kunde komma antingen från höger eller från vänster. Bevakningen av Vietnamkriget i radio och tv drog på sig kritik från båda hållen samtidigt. Lösningen för Radionämnden 1968 blev att

kalla in statsvetaren Jörgen Westerståhl och hans mätutrustning; låg Sveriges Radio i den efterfrågade [sakliga och opartiska] mitten? Svaret blev jakande och objektivitetsmätningarna användes flera gånger för att hantera kritik utifrån. De blev kanske viktigare som markeringar utåt än som medel för reflektion inåt.

Exemplet med LKAB-strejken visar hur man resonerade inom Sveriges Radio: när vänstern hotade kallade man på Westerståhl. Hans uppgift var att antingen påvisa övertramp och slå ner på dem eller också att påvisa att inget övertramp förekommit och därmed hejda kritiken mot företaget.

(Thurén, 1997:273)

Westerståhls undersökningar spelade så småningom ut sin roll och någon objektivitetsmätning är inte aktuell vad gäller rapporteringen om invandringen. Men icke desto mindre behöver de vetenskapliga studierna kompletteras. Hulténs analyser går fram till 2000/2005 och Hägers intervjuer gjordes 2010, båda vore värdefulla att få uppdaterade till så nära nutid som möjligt. Även innehållet på ”sanningssägarnas” sajter behöver kartläggas och analyseras. En inledande studie pekar på en övervikt av manliga, åsiktsdrivna skribenter i ett (kritiskt) beroendeförhållande till traditionella medier, men med skilda inriktningar vad gäller strategier och målgrupper (Holt, 2016).

I övrigt understryker polariseringen tidigare slutsatser. Det personliga moraliska ansvaret för innehållet i etablerade medier och i de sociala mediernas flöden bör diskuteras, markeras och bli föremål för ut-

bildningsinsatser. Dessutom bör införandet av ett samlat frivilligt medieetiskt system ske i samband med en formlig karneval av kreativa åtgärder för att bredda intresse och engagemang. Presstödsutredaren, förre pressombudsmannen med mera Hans-Gunnar Axberger påminde 2010 om att tidningarna inte längre utgjorde kärnan i mediasystemet. Om det kommer att finnas en kärna i framtidens mediasystem, vad kommer denna kärna att bestå av?

Misstro mot medier och deras rapportering är förstås inte ett isolerat svenskt fenomen. Brittiska *Guardians* chefredaktör Katharine Viner skriver i en essä om teknik, journalistik och etik (Viner, 2016) att sanningsanspråken i samhällsdebatten devalverats; det en populär debattör tycker är sant presenteras som sanning och sprids i sociala medier som sanning. Känslor är viktigare än fakta för att få uppmärksamhet och spridning. När det inte råder enighet om betydelsen av en faktabaserad redovisning kan lögnen få fäste och påverka utvecklingen.

Utmaningen för journalistiken i dag är inte enbart teknisk förnyelse eller skapandet av nya affärsmodeller. Det är att fastställa vilken roll journalistiska organisationer kan spela i en offentlig diskurs som har blivit orimligt fragmenterad och radikalt destabiliserad.

(Ibid., min översättning)

Viner menar att aktuella företeelser som Donald Trumps framfart som republikansk presidentkandidat och Brexits seger i folkomröstningen om brittiskt EU-medlemskap inte enbart pekar på den politiska populismens ökade betydelse. De är också symptom på

massmediernas växande försvagning. Viner manar medierna att begrunda sin roll i ett nytt medielandskap. Den handlar inte främst om teknik, utan om att förstå nya relationer till medborgarna och behandla dem som jämlikar samtidigt som makthavare granskas och betydelsen av kontrollerbara fakta i den offentliga sfären försvaras.

Referenser

- Brandberg, Tomas (2015). SD är hotet mot medias makt. *Samtiden*, 28 juni. <https://samtiden.nu/17694/sd-ar-hotet-mot-medias-makt/> [2016-03-15]
- Dagerlind, Mats (2016). Hycklande journalister läser Avpixlat. *Avpixlat*, 21 mars. <http://avpixlat.info/2016/03/21/hycklande-journalister-laser-avpixlat/> [2016-03-23]
- Demker, Marie & van der Maiden, Sara (2016). Allt starkare polarisering och allt lägre flyktingmotstånd. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red.). *Ekvilibrium*, SOM-undersökningen 2015. SOM-rapport nr 66. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s. 197–214.
- Hallin, Daniel C. (1986). *The uncensored War: the Media and Vietnam*. New York: Oxford University Press.
- Holt, Kristoffer (2016). Skilda verkligheter? ”Internets undervegetation” vs ”PK-maffian”. I Lars Truedson (red.). *Migrationen i medierna – men det får en väl inte prata om?* Stockholm: Institutet för mediestudier, s. 150–173.

- Hultén, Gunilla (2006). *Främmande sidor. Främlingskap och nationell gemenskap i fyra svenska dagstidningar efter 1945*. Stockholm: JMK, Stockholms universitet.
- Hultén, Gunilla (2009). *Journalistik och mångfald*. Lund: Studentlitteratur.
- Häger, Björn (2012). *Problempartiet. Mediernas villrådighet kring SD valet 2010*. Stockholm: Institutet för mediestudier, Sim(o).
- Jonsson, Markus (2016). Lärdomar av DN-skandalen. *Samtiden*, 19 januari. <https://samtiden.nu/23601/lardomar-av-dn-skandalen/> [2016-03-15]
- af Kleen, Björn (2016). Vreden på Östermalm. *Dagens Nyheter*, 20 mars. fokus.dn.se/vreden-pa-ostermalm/ [2016-04-02]
- Lapidus, Arne (2016). Mörkningsdebatten tog plats i finrummen. *Expressen*, 27 mars. <http://www.expressen.se/nyheter/dokument/morkningsdebatten-tog-plats-ifinrummen/> [2016-05-11]
- MattssonHelin (2015a). Podd #106, Gäst: Margret Atladottir, 19 april. <http://mattssonhelin.libsyn.com/106-gst-margret-atladottir> [2016-03-15]
- MattssonHelin (2015b). Podd #115, Extrapodd, Om Lisa Holm-fallet och mediekritiken, 5 juni. <http://mattssonhelin.libsyn.com/115-extrapodd-lisa-holm-och-mediekritiken> [2016-03-15]
- Nesser, Johannes (2016). ”De förstår inte hur journalistik går till”. *Journalisten*, 22 mars. <http://www.journalisten.se/nyheter/de-forstar-inte-hur-journalistik-gar-till> [2016-05-11]

- Novus (2016). Rapport: *Media och journalistik*, 16 februari. <http://novus.se/wp-content/uploads/2016/02/d2a232cde70a1469c880379eaba53475.pdf> [2016-03-15]
- Rosén, Hans (2016). Mediers trovärdighet får högt betyg. *Dagens Nyheter*, 1 april. <http://www.dn.se/nyheter/sverige/hogt-betyg-till-mediers-trovardighet/> [2016-04-04]
- Sandberg, Linn & Demker, Marie (2014). Starkare oro för främlingsfientlighet än för invandring. I Agneta Bergström & Henrik Oscarsson (red.). *Mittfåra & marginal*. SOM-undersökningen 2013, SOM-rapport nr 61. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet, s. 71–82.
- Sigvardsson, Ola (2016). Pressetik är till för alla. *PO:s årsberättelse* för 2015. <http://www.po.se/arsberattelser/2015> [2016-03-15]
- Thorén, Dag (2015). *Mediakriget. En diskursteoretisk studie om demokrati, journalistik och social sammanhållning i en fragmenterad digital offentlighet*. Examensarbete för masterexamen. Lund: Lunds universitet. <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=7762564&fileId=7762582> [2016-03-15]
- Thurén, Torsten (1997). *Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Wadensjö Karén, Sofia (2016). Alldeles nyss gillade ju alla pressetiken, *Vi*, nr 2. <http://www.vi-tidningen.se/alldeles-nyss-gillade-ju-alla-presetiken/> [2016-03-15]

- Weibull, Lennart & Börjesson, Britt (1995). *Publicistiska seder*. Stockholm: Tidens förlag.
- Viner, Katharine (2016). How technology disrupted the truth, *The Guardian*, 12 juli. <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth> [2016-07-14].

Aktuell utgivning från Institutet för mediastudier

Migrationen i medierna – men det får en väl inte prata om

Journalistiken om migration och integration har förändrats kraftigt det senaste året – både kvantitativt och kvalitativt. Men fortfarande är det ett område med intensiv debatt om hur rapporteringen ska gå till – och ett av de områden där nya aktörer med störst kraft tagit sig in på åsiktsarenan.

Denna skrift består av två delar – en med forskning och en med essäer. Åtta framträdande journalister och forskare svarar i varsin essä på frågan: hur bra är journalistiken om migration? Och: har kvaliteten påverkats av tankar om vilka politiska krafter som kan gynnas?

Vi presenterar också tre unika studier om de invandringskritiska webbplatser som haft en växande roll i debatten både om migration och journalistik. En studie av landets fyra ledande ledarsidor publiceras också i denna skrift.

Björn Häger, journalist, ordförande i Publicistklubben, **Rakel Chukri**, kulturchef Sydsvenskan, **Anna Dahlberg**, chef Expressens ledarredaktion,

Anders Lindberg, ledarskribent Aftonbladet, **Rouzbah Djalaie**, agendaredaktör Sverige Radio, **Lasse Granstrand**, reporter, **Ulf Bjereld**, professor i statsvetenskap, socialdemokrat, **Andreas Johansson Heinö**, fil dr i statsvetenskap, Timbro.

Medieforskare: **Kristoffer Holt**, **Jonas Andersson Schwarz** och **Johan Hammarlund**, **Niklas Bolin**, **Jonas Hinnfors** och **Jesper Strömbäck**.

Lars Truedson (RED)

Journalistik i förändring – om mediastudier innehållsanalys 2007 och 2014

Redaktionerna är jämställda – men nyheterna ännu mansdominerade. Rapporteringen om brott minskar – tvärtemot vad många tror – sin andel av nyhetsflödet både digitalt och analogt. Politik är överrepresenterat bland de nyheter som delas mycket – men det är de mest hårdvinklade politiknyheterna som delas mycket.

Det är några av fynden i Mediestudiers återkommande innehållsanalys sedan nyheter från 2007 och 2014 har studerats. I denna skrift rapporterar ledande forskare i tolv kapitel resultat från analys av 10 000 nyheter ur 21 medier från tre städer.

Peter Berglez, Jönköping University, **Maria Edström**, Göteborgs universitet, **Jesper Enbom**, Umeå universitet, **Karl-Arvid Färm**, Institutet för mediastudier, **Maria Grafström**, Stockholms universitet, **Michael Karlsson**, Karlstads universitet, **Terje Lindblom**, Mittuniversitetet, **Maria Nilsson**, Mittuniversitetet, **Lars Nord**, Mittuniversitetet, **Anna Roosvall**, Stockholms universitet, **Annika Egan Sjölander**, Umeå universitet,

Jesper Strömbäck, Göteborgs universitet, **Dino Visconti**, Linnéuniversitetet, **Ingela Wadbring**, Nordicom, **Andreas Widholm**, Södertörns högskola, **Lars Truedson** (RED).

Mediestudiers årsbok

– tillståndet för journalistiken 2015/16

I var fjärde kommun saknas i dag en nyhetsredaktion. Var fjärde annonskrona har försvunnit från journalistiken sedan 2007. Det digitala medieutbudet, som allt mer tar över, har annat innehåll än det analoga – bland annat mer sport och mindre politik. Trots den ekonomiska pressen har medierna bibehållit bevakningen av kommunpolitiken – antalet artiklar har ökat de senaste åren. När allt förändras gäller det att veta precis vad som händer.

Därför ges Mediestudiers årsbok 2014/2015 ut som första utgåvan i en årlig serie med syfte att ge en stabil kunskapsgrund om journalistiken och journalistikens förutsättningar.

Ulrika Andersson, fil dr, medieforskare, SOM-institutet, Göteborgs universitet

Kajsa Bergvall, analytiker på medieanalysföretaget Retriever

Tobias Egge, **Camilla Minnhagen** och **Madeleine Thor**, Institutet för reklam- och mediestatistik (IRM)

Michael Karlsson, professor i medie- och kommunikationsvetenskap, Karlstads universitet

Gunnar Nygren, professor i journalistik vid Södertörns högskola

Jonas Ohlsson, fil dr, ekonom och medieforskare, Göteborgs universitet

Lars Truedson, föreståndare, Institutet för Mediestudier

Mediebilden av romer

Efter många år i medieskugga har romer de senaste åren hamnat i fokus. Institutet för mediestudier har låtit göra en studie som visar att journalistiken om romer ökat kraftigt de senaste åren i några stora tidningar – och dessutom tycks den ha förändrats till innehållet.

Romer i Europa har traditionellt framställts fördomsfullt i sammanhang av fattigdom och brott. Men studien visar att de undersökta medierna förvisso tar upp brott och romer – men då inte påståenden om romers eventuella brottslighet, utan det handlar till helt dominerande del om brott *mot* romer.

I denna antologi kan du läsa en rad texter om hur medier behandlar Europas kanske mest förtryckta folkgrupp. I centrum finns en studie av rapportering om romer i Aftonbladet och Dagens Nyheter 1995–2014.

Ester Pollack, medieforskare Stockholms universitet

Anna Roosvall, medieforskare Stockholms universitet

Hans Caldaras, författare och artist

Adam Szoppe, journalist Sveriges Radio

Thomas Hammarberg, ordförande i Kommissionen mot antiziganism

Elitsa Ivanova, medieforskare Stockholms universitet

Intervju med **Peter Wolodarski**, chefredaktör Dagens nyheter

Redaktör: **Lars Truedson**, journalist och föreståndare för Institutet för mediestudier

Där bor journalisterna

Tre av tio journalister bor i Stockholms stad. Nästan hälften i Stockholms län. Ingen journalist bor enligt studien i Gnosjö eller i tio andra kommuner.

Bara 56 journalister bor i någon av de 20 kommuner som SKL definierar som glesbygdskommuner. Och: i Stockholmsstadsdelen Rinkeby-Kista är ”journalisttäteten” bara obetydligt högre.

Journalisterna är snedfördelade över land och stad ur många aspekter. Det visar denna unika genomgång av var journalisterna bor. I skriften diskuteras också betydelsen av denna snedfördelning över landet av en rad skribenter och forskare.

Kerstin Ekberg, skribent Södertälje

Jens Finnäs, datajournalist, Hornstull

Leo Wallentin, datajournalist, Kärrtorp

Bertholof Brännström, frilansjournalist, Strömbäck

Rouzbeh Djalaie, journalist, Vårberg

Sakine Madon, ledarskribent, Solna/Skellefteå

Jonas Nordling, förbundsordförande, Skanstull

Mats Svegfors, konsult, Gärdet/Karmansbo

Jenny Wiik, medieforskare, Göteborg

Lars Truedson (red), Bagarmossen

Det finns en webbplats om undersökningen där egna sökningar kan göras: journalisterna.mediastudier.se

Medieexplosion – men journalistiken pressas

Mediemarknaden har förändrats totalt på ett kvartssekel. Här visas i en unik sammanställning hur nyhetsmedierna utvecklas från en marknad delad mellan public service och dagspress till dagens mångfacetterade bild.

Från en mediemarknad där journalistiken dominerade till en situation med fler mediaslag, större utbud, mer konsumtion mätt i både tid och pengar. Men med mindre resurser till journalistik.

Vad innebär denna fundamentala förändring för branschen, för samhället – för demokratin?

Jonas Ohlsson, fil dr, är ekonom och medieforskare vid Nordicom, Göteborgs universitet.

Lars Truedson är journalist och föreståndare för Institutet för mediastudier.

Drevjournalistikens drivkrafter och dynamik

Det tar inte många dagar förrän en ny minister kritiserar i medierna – och lika snabbt fördömer sympatisörerna kritiken som ett mediedrev. Begreppet diskuteras flitigt, men vad är egentligen ett mediedrev? Vad gör det med mediernas granskande uppgift när alla rusar åt samma håll? Och vad driver drevet i framtiden?

Med denna essä summeras forskningen om drevjournalistik och den reflekterar över mediedrevets roll i dagens förändrade medielandskap.

Lars Nord är professor i politisk kommunikation vid Mittuniversitetet.

Räkna med nyheter. Journalisters (ibland obesvarade) förkärlek för siffror och statistik

”Statistik och siffror signalerar objektivitet och trovärdighet och orden ’ny undersökning’ figurerar i mängder av nyheter varje dag”. Så skriver en pr-byrå om vikten av att erbjuda ständigt nya hårda siffror för att få uppmärksamhet i medierna. Men redaktionerna klarar inte alltid av att granska undersökningar; de missar ibland bortfallets betydelse och felmarginalens funktion. Vad kan ihåliga undersökningar få för konsekvenser? Hur kan kunskaperna förbättras? Hur utvecklas sifferjournalistiken? Svaren ges i denna bok av experterna **Marie Demker** och **Jan Strid** från Göteborgs universitet, **Jesper Strömbäck**, Mittuniversitetet, samt journalisterna **Helena Bengtsson**, SVT och **Martin Wicklin**, *Medierna* i P1. Torbjörn von Krogh (RED).

Problempartiet – mediernas villrådighet kring Sverigedemokraterna valet 2010

Annonser som stoppas, insändare som inte går att publicera och en kraftigt kritiserad debattartikel i Aftonbladet om hotet från islam.

Några medier har mött Sverigedemokraternas frammarsch med restriktivitet och tystnad. Andra med granskning och kritik. Få har betraktat SD som ett parti bland andra. Finns det en rättvis och opartisk valbevakning av ett parti som journalisterna tycker är främlingsfientligt?

Björn Häger har intervjuat reportrar och chefer på de stora redaktionerna i Stockholm och Skåne. Boken sammanfattar dilemman och problem som uppstod inför valet 2010. Torbjörn von Krogh (RED).

Rätta på riktigt

Lyckas medier rätta och ge upprättelse när de felat?
Hur bra är medier på att rätta till det som brustit? Rätta på riktigt är en skrift om hur mediernas processer för rättelser och upprättelse fungerar. Och om hur de kan förbättras. Här kommer drabbade till tals – men också ansvariga för medier och för medieetik. Vi presenterar dessutom en unik studie av hur de som framgångsrikt anmält publiceringar till Pressombudsmannen och Granskningsnämnden för radio och TV ser på hur medierna och de medieetiska systemen ger upprättelse.

Karl Dahlstrand, fil dr, Lunds universitet

Andreas Ekström, författare, kulturreporter,
Sydsvenskan

Mia-Marie Hammarlin, fil dr, Lunds universitet

Leif Holmkvist, frilansreporter

Edvard Lind, presschef, Skanska AB

Michael Karlsson, professor, Karlstads universitet

Torbjörn von Krogh, fil dr, knuten till
Mittuniversitetet

Thomas Mattsson, chefredaktör Expressen

Mårten Schulz, professor, Stockholms universitet

Ola Sigvardsson, Allmänhetens pressombudsman

Lars Truedson (Red)

www.mediastudier.se

Institutet för
mediestudier

ISBN: 978-91-980631-9-6

9 789198 063196